

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

**ΔΡΑΠΕΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΑΦΟ
ΤΡΕΙΣ ΦΟΡΕΣ**

πορθμός
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ο Θανάσης Στεφάνου γεννήθηκε το 1923 στο Μουρσί της Βορείου Ηπείρου. Δραπέτευσε στην Ελλάδα το 1947. Υπήρξε τη στρατιωτική του θητεία στον Ελληνικό στρατό. Από το 1982, μαζί με τη γυναίκα του Ελένη και το γιο τους Σωτήρη, ζει στη Σάμο. Το 2003 γράψε το πρώτο του βιβλίο με τίτλο: "Αποκατάσταση της αλήθειας".

Εικόνα εξωφύλλου: το παράθυρο, απ' όπου δραπέτευσε ο συγγραφέας.

ημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΠ Ε

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΔΡΑΠΕΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΑΦΟ
ΤΡΕΙΣ ΦΟΡΕΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

• ΣΥΛΛΟΓΗ •
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	56239
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	22/6/2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	

πορθμός
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Πώς αισθάνομαι:

*Δραπέτης απ' τον τάφο
Λαθραίος στη ζωή
Απορώ πώς γράφω
Πώς παίρνω αναπνοή.*

Αυτή είναι η φωτογραφία που έχω βγάλει στα Ιωάννινα στις 12 Μαρτίου 1947, τρεις μέρες μετά την δραπέτευσή μου από την κόλαση. Αυτό είναι το σώμα μου που έχω στήσει σ' αυτήν την πόρτα πατώντας απάνω στα σίδερα του υπονόμου, ξυπόλυτος όπως δραπέτευσα με τις κάλτσες μόνο απάνω από την πατούνα.

Αυτό είναι το σώμα μου που το άρπαξα από τα νύχια των Αλβανών κομμουνιστών. Δεν μπόρεσα όμως να πάρω και την ψυχή μου μαζί. Η ψυχή μου το επέμενε και έμεινε εκεί για πάντα, γιατί έτσι έπρεπε: Να μείνει εκεί που γεννήθηκε για να πονάει, να κλαίει και να υποφέρει μαζί με τις άλλες χιλιάδες ψυχές των ζωντανών και των πεθαμένων ανθρώπων μας, μέσα σε αυτό το βούρκο της κολάσεως περιμένοντας κάποια μέρα μήπως ανατείλει ο ήλιος της ελευθερίας και τους φωτίσει.

Αυτό είναι το σώμα μου που, πίσω από την πλάτη, έχει όλα αυτά που θα διαβάσετε και πολλά άλλα, και μπροστά έχει ένα δρόμο πολύ στενό, ανήφορο και σκοτεινό, για να περάσει.

Αυτό είναι το σώμα μου που μέσα στο στήθος έχει μια καρδιά, όπου πίστεψε πολύ, αγάπησε πολύ, πάλεψε πολύ, πόνεσε πολύ, και τώρα κλαίει και παραπονιέται, και θα κλαίει και θα παραπονιέται μέχρι το τελευταίο χτύπο της, από την αδικία.

Αθανάσιος Στεφάνου, Χωρίον Μουρσί Βορείου Ηπείρου.

ΤΡΙΑ ΟΝΕΙΡΑ - ΤΡΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Αυτά τα τρία όνειρα τα χω τόσο ζωηρά στο μυαλό μου που μετά από πάνω από 55 χρόνια τώρα (1945-2001) δεν με αφήνουν να ησυχάσω, γι' αυτό αποφάσισα να τα ακουμπήσω εδώ στο χαρτί μήπως ηρεμήσω. Ήταν και είναι τρία όνειρα, τρία πολύ μεγάλα ανεξήγητα μυστήρια.

Αμφιβάλλω αν κάποιος θα βρει να εξηγήσει το πώς, το ποιος, το από πού, και το γιατί. Θα δείτε όταν θα τα διαβάσετε και τα τρία όνειρα είναι ξεχωριστά και αναλυτικά. Αναρωτιέμαι ποιος τα σκέφτηκε, γιατί τα σκέφτηκε, πώς τα ταίριασε τόσο θαυμάσια, για να μου δώσουν να καταλάβω τα αποτελέσματα προκαταβολικώς, και με τόσο θαυμάσιο τρόπο μου τα έδωσε μέσω των ονείρων μου στον ύπνο.

Λοιπόν αρχινάω από το πρώτο:

Το Γενάρη του 1945 βρέθηκα στο Δέλβινο με όλη την ταξιαρχία μου την 19η. Το ήξερα πως με βλέπανε σαν εχθρό τους, αλλά δεν είχα καταλάβει τον άμεσο κίνδυνο. Ένα βράδυ βλέπω πως ήμουν σε μια γέφυρα, σ' ένα πολύ μεγάλο και βαθύ ποτάμι. Αυτό το ποτάμι ήταν τρομερά ορμητικό, φαρδύ πάνω από 160μ., και τα κύματα χτυπούσαν τη γέφυρα. Εγώ καθόμουν στην μέση της γέφυρας και κοίταζα το τρομερό αυτό ποτάμι. Εκεί κάθισα περίπου μια ώρα. Καμιά φορά αποφάσισα να φύγω. Περπάτησα σιγά – σιγά και έφτασα στη άκρη της γέφυρας. Μόλις έβαλα το πρώτο μου πόδι στην στεριά και το άλλο μου πόδι ήταν ακόμα στην γέφυρα, βλέπω μια γέφυρα να την ξεκολλάει το ποτάμι και να την παρασύρει κομμάτια κάτω με τρομερή ορμή. Εγώ μόλις πρόφτασα και πήρα και το άλλο μου πόδι και βγήκα στη στεριά. Από την τρομάρα ξύπνησα ιδρωμένος και με χτυποκάρδια.

Το κατάλαβα πως γλίτωσα από θαύμα. Αυτό εννοούσε

το όνειρο κι εγώ δεν μπορούσα να καθορίσω αυτό πού μου συνέβη την άλλη μέρα που πράγματι γλίτωσα από χιλιοστό του χιλιοστού.

Και τώρα εν περιλήψει τι μου συνέβη την άλλη μέρα αμέσως. Μου είχαν πάρει το όπλο και με διόρισαν νοσοκόμο της ταξιαρχίας (μπριγκάντας). Μόλις φτάσαμε στο Δέλβινο, πήγαμε τους άρρωστους στρατιώτες σ' ένα σπίτι, στο δεύτερο πάτωμα. Εγώ κάθισα σ' ένα δωμάτιο χώρια, κοντά στην πόρτα και σ' ένα παλιοκρέβατο. Καθόμουνα στην άκρη και έτρωγα λίγο ψωμί με μέλι που βρήκαμε εκεί μέσα. Οι αξιωματικοί μπαινοβγαίνανε και με είδανε πού καθόμουν. Από κάτω από αυτό το δωμάτιο το κάμανε γραφείο του επιτελείου. Όπου κάποια στιγμή πυροβολήσανε με αυτόματο, σίγουρα για μένα. Οι σφαίρες περάσανε 5 πόντους δίπλα μου και τρυπήσανε το ταβάνι. Εγώ ταχασα, όταν είδα τις τρύπες από τις σφαίρες του αυτόματου στο πάτωμα και στο ταβάνι. Αμέσως ήρθαν απάνω δύο αξιωματικοί και είπαν πως ο κομισάριος ακούμπησε το αυτόματο στον τοίχο χωρίς να του βάλει την ασφάλεια και πήρε φωτιά. Άμα θέλω το πιστεύω πως ήταν λάθος.

Και συνεχίζεται ο Γολγοθάς. Αρχές Ιουνίου του 1945, το δεύτερο όνειρο. Ήμουν μέσα σε μια τρύπα κάτω από μια σκάλα του απάνω κτηρίου που μου κλείσανε την πόρτα. Δεν ήξερες τι ήταν έξω, μέρα ή νύχτα. Ήμουν εκεί μέσα περίπου 35 ημέρες, είχα εξαντληθεί. Σύμφωνα με την κατηγορία, που είχα βγάλει και ο ίδιος για τον εαυτό μου, σίγουρα εις θάνατον, απλώς περίμενα την παραμονή που θα πήγαινα για καταδίκη και την εκτέλεση. Είδα ένα όνειρο πολύ τρομερό, αλλά και πάρα πολύ αποκαλυπτικό που μου μίλησε φανερά: «Θα πας στην άκρη του τάφου, αλλά μέσα δεν θα πέσεις.», όπως κιόλας.

Το κρατητήριο αυτό ήταν στο Ελμπασάνι. Και τώρα το όνειρο: Λοιπόν, βρέθηκα στο χωριό μου και πήγα στη Τζάρα που είχαμε τις αγελάδες. Εκεί βρίσκω μια αγελάδα γεννημένη. Εγώ πήγαινα να πιάσω το μουσχάρι να το πάω στο γιατάκι. Το μουσχάρι όμως είχε συνέλθει και έτρεχε

και δεν μπορούσα να το πιάσω εύκολα. Καθώς το μουσχάρι έτρεχε μπροστά μου και εγώ πίσω του, με πήγε στην άκρη ενός ποταμιού πολύ μεγάλου. Φτάσαμε στην άκρη του ποταμιού, το μουσχάρι μπροστά κ' εγώ πίσω. Είδα το ποτάμι πολύ ορμητικό, αλλά και πάρα πολύ κάτω από τη επιφάνεια, όπου εγώ κυνηγούσα το μουσχάρι, γύρω στα 50 μέτρα.

Άξαφνα το χώμα που πατούσα κόπηκε και υποχώρησε προς τα κάτω. Εκεί το σώμα μου κρεμάστηκε στον αέρα, γαντζώνοντας με τον δεξή μου αγκώνα στον όχθο του ποταμιού. Γαντζωμένος με τον αγκώνα τον δεξή και το υπόλοιπο σώμα μου αιωρούμενο, κοίταξα με τρόμο. Εκεί που ήμουν έτοιμος να πέσω στο ποτάμι, στα ορμητικά νερά από ύψος 50 μέτρα, βλέπω μπροστά μου, κοντά στα μούτρα μου, σε απόσταση 30 πόντων ένα κλαρί από βάτο να το κουνάει ο αέρας. Τότες συγκέντρωσα τις δυνάμεις μου απελπιστικά και άπλωσα το αριστερό μου χέρι προς το κλαρί του βάτου. Σφίγγοντας τον δεξή μου αγκώνα για να κρατηθώ, με τα δάχτυλα του αριστερού χεριού έπιασα ένα φίλο του βάτου με τα δυο μου δάχτυλα. Το τράβηξα πιο κοντά και, με όλα τα δάχτυλα της παλάμης, έπιασα λίγο πιο απάνω. Αυτό το συνέχισα από φύλλο σε φύλλο να τραβάω το κλαρί πιο κοντά. Με αυτόν τον τρόπο και με πολλή αγωνία έφτασε το αριστερό μου χέρι μέχρι στη ρίζα του βάτου. Χωρίς να λογαριάσω τα αγκάθια του βάτου, τον έσφιξα δυνατά και πάλι συγκέντρωσα τις δυνάμεις μου, με τα δυο μου χέρια τώρα, και έσυρα το σώμα μου σιγά-σιγά προς τα απάνω. Με πολύ μεγάλο φόβο και πολύ μεγάλη αγωνία έφτασα να ακουμπάει η κοιλιά μου στον όχθο του ποταμιού. Με άλλη μια τρομερή προσπάθεια βγήκα έξω ξαπλωμένος και τρομαγμένος. Εκεί ξύπνησα.

Το πόσο τρομαγμένος ήμουν ακόμα, και πόσο ιδρωμένος ήμουνα, δεν μπορώ να το περιγράψω. Σηκώθηκα μέσα στο σκοτάδι και έτρεμα από τη λαχτάρα αυτή που πέρασα. Αφού συνήλθα λιγάκι, άρχισα να το εξηγήσω το όνειρο. Και μετά μπορώ να πω, εξηγώντας το όνειρο αυτό, σαν να

μου μιλούσε φανερά και μεγαλοφώνως πως «ο κίνδυνος που σε περιμένει θα είναι τρομερός, αλλά τελικά θα επιζήσεις», όπως κιόλας την άλλη μέρα.

Και τώρα πάμε στο τρίτο όνειρο. Το κάθε όνειρο από τα τρία ήταν φτιαγμένο σύμφωνα με τον κίνδυνο που θα διέτρεχα, δηλαδή εις τα μέτρα του κινδύνου, γι' αυτό και το όνειρο που θα πω τώρα έχει την ιδιαιτερότητά του. Δεν θα πω τις λεπτομέρειες από τον κίνδυνο που πέρασα την άλλη μέρα, γιατί θα τα γράψω πιο κάτω στο βιβλίο αυτό. Θα πω μόνο πως το παράθυρο αυτό που σαλτάρισα και έφυγα το βάφτισα αργότερα: όρθιος τάφος και πύλη Παραδείσου. Όρθιος τάφος, γιατί πράγματι πέθανα για τους δικούς μου, αφού δεν τους ξαναείδα ποτέ. Πύλη Παραδείσου, διότι αυτό το παράθυρο ήταν η πύλη του Παραδείσου, γιατί πράγματι έφυγα από το βεβαιον θάνατο και από την Κόλαση.

Λοιπόν και τώρα το όνειρο που και αυτό με τη σειρά του θα μιλήσει για το μέγεθος του κινδύνου που πέρασα.

Το όνειρο: Ήμουν και καθόμουν σε ένα μπαλκόνι στο πέμπτο όροφο. Εκεί που καθόμουν άξαφνα σπάει το μπαλκόνι και εγώ βρέθηκα στο κενό να κατρακυλάω προς τα κάτω από τον πέμπτο όροφο. Κάτω στη βάση της πολυκατοικίας αυτής ήταν δημόσιος δρόμος. Από τη δεξιά μεριά ερχόνταν ένα φορτηγό αμάξι φορτωμένο κάργα μέχρι απάνω με βαμβάκι. Αυτό το αμάξι ερχόνταν με ταχύτητα περίπου 90 χιλιόμετρα την ώρα. Αυτό ερχόνταν από δεξιά με ταχύτητα κι εγώ κατρακυλούσα από το μπαλκόνι με την ταχύτητα του βάρους του σώματός μου. Καταπληκτική ακρίβεια και οι δύο ταχύτητες να συνδυαστούν, κ' εγώ να πέσω ακριβώς στη μέση του αμαξιού με το πάρα πολύ βαμβάκι, και να πέσω τόσο μαλακά που δεν έπαθα τίποτα. Πώς σας φαίνεται;

Και εδώ, όταν ξύπνησα στο σπίτι μου, γιατί στο σπίτι μου το είδα αυτό το όνειρο, στις 8 Μαρτίου 1947, στις 9 Μαρτίου συνέβη αυτό που συνέβη-βεβαιώθηκε το νόημα του ονείρου.

Αυτά ήταν τα τρία όνειρά μου, τα πολύ περίεργα για την ζωή μου, και μείνανε τόσο ζωηρά στη μνήμη μου, και συνέχεια τα είχα ζωηρά μπροστά μου, όπου σήμερα, 10-2-2001, με πιάσανε από το αυτί, με καθίσανε κάτω στο γραφείο, μου δώσανε τα τετράδια στα χέρια και το στυλό και μου είπανε: «Κάτσε και γράφε για να ησυχάσεις!» Πράγματι, έχω την εντύπωση τώρα πως θα ησυχάσω ακουμπώντας εδώ και τα τρία όνειρα αυτά, τα πολύ μυστήρια.

Υ.Γ. Το καταπληκτικό για μένα είναι ποιος κανόνισε να σπάσει το μπαλκόνι στο χιλιοστό των χιλιοστών του δευτερολέπτου για να πέσω εγώ στη μέση του φορτηγού.

ημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πρόλογος

Μετά από τόσα χρόνια που πέρασαν, όπου έχω φύγει από την πατρίδα μου το Μάρτη του 1947 και μέχρι του 1983 που αποφάσισα να ξεκινήσω να γράψω, είναι μυστήριο το πώς έχω στην μνήμη μου τα συμβάντα που έχω ζήσει από τον Απρίλη του 1944 έως τον Μάρτη του 1947 όπου έφυγα. Όλα τα όσα έχω ζήσει σε αυτό το διάστημα, όπου είναι πολλά και φριχτά, τα σκέφτομαι συνέχεια και τα έχω μπροστά ζωντανά λες και συνέβησαν εχθές, τα έχω στη γλώσσα μου σαν μια λέξη. Σκέφτηκα να τα γράψω, γιατί έχω την ψευδαισθηση πως έτσι θα απαλλαχτώ από αυτό το μαρτύριο το να σκέφτομαι συνέχεια, από φόβο πιο πολύ να μην τα ξεχάσω και χαθούνε. Όχι, δεν θέλω να χαθούνε και γράφοντας θα ησυχάσω, και θα ανακουφισθώ όπως ένας πολύ κουρασμένος από ένα βάρος μεγάλο στον ώμο όταν τ' ακουμπήσει.

Γράφοντας θα σταματήσει και η φθορά του χρόνου ακόμα και μετά από μένα, θα τα βρει και το παιδί μου και τα παιδιά του, και ίσως να τους είναι και χρήσιμα.

Έτσι θα υπάρχει η φωνή μου, η σκέψη μου, το παράπονό μου και οι περιπέτειές μου που είναι τόσες πολλές.

Ακόμα κ' εγώ μετά από λίγα χρόνια θα τα διαβάσω και θα απορώ πως βρίσκομαι στη ζωή μετά από τόσους κινδύνους που ξεπερνάν και την πιο τολμηρή φαντασία.

Θα τα γράψω με δικό μου τρόπο και οφείλω να πω κάτι για την ανωρθογραφία μου, που θα είναι πολύ σακατεμένη, και γι' αυτό είμαι υποχρεωμένος να γράψω μια πολύ μικρή ιστοριούλα, αλλά πολύ απαραίτητη, για να εξηγήσω που οφείλεται η αιτία της κατάστασής μου.

Από το 1912-13 που ιδρύθηκε το Αλβανικόν κράτος κλείσανε μέσα και το χωριό μας, επειδή έπρεπε να πάρουν και την Κονίσπολη, ένα πολύ μεγάλο χωριό-μωαμεθανοί με πολλούς πλούσιους αγάδες. Άμα θα ιδεί κανείς το χάρτη, θα καταλάβει πόσο αδίκως μας κλείσανε μέσα στην Αλβανία, τουλάχιστον εμάς. Εστάθη αδύνατον για μας να μας επιτρέψουν την ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά γράμματα, όπως στην Δερόπολη, στο Βούρκο του Δελβίνου, και αλλού...

Επειδή η Κονίσπολη είχε πολλά μέσα και εμείς ήμασταν τρία χωριά μικρά και απομονωμένα (Μουρσί, Τζάρα και Τσιφλίκι) και χωρίς την οφειλόμενη συμπαράσταση από την Ελλάδα εφαρμόστη ή απόφασίς τους. Εμείς γι' αυτό ήμασταν πάντα και πιο φανατικοί εναντίων τους, επειδή μας κάμανε δια της βίας αποικία και τη γλώσσα μας, ενώ ή σκέψη μας, η ψύχη μας, η καρδιά μας, και το σώμα μας ήταν, είναι και θα είναι ελληνικά.

Εγώ πήγα στο χωριό μου στο δημοτικό σχολείο τετάρτη τάξη και σε πολύ άθλιες συνθήκες. Αν και κανένας μας δεν προχώρησε στα γράμματα, γιατί ούτε τα θέλαμε τα γράμματα αυτά τα πολλά για να τα κάνουμε σταδιοδρομία, αλλά ούτε μας θέλανε σε κρατικές υπηρεσίες κανέναν μας. Μας αποφεύγανε και μας φράζανε το δρόμο από παντού, αλλά κ' εμείς τους περιφρονούσαμε σαν τους λεπρούς. Όμως έστω αυτήν την γλώσσα που μας την επιβάλανε παρά τη θέλησή μας, αναγκαστήκαμε να την μάθουμε καλά για να μπορέσει το πνεύμα μας να εκφραστεί.

Όταν ήρθα στην Ελλάδα δεν ήξερα τίποτα, ούτε να γράψω ούτε να διαβάσω, αλλά και ούτε να μιλήσω. Το λέω αυτό με περηφάνια, γιατί ποτέ δεν λυγίσαμε και με την υπομονή μας και με την επιμονή μας πάντα νικήσαμε. Έτσι κ' εγώ για άλλη μια φορά κατόρθωσα από την αρχή που ήρθα στην Ελλάδα, και ανάμεσα στην σκληρή βιοπάλη, από μεγάλη αγάπη προς τα γράμματα, αλλά και από μεγάλη ανάγκη για τα γράμματα, χωρίς ούτε μια μέρα σχολείο και ούτε δάσκαλο, να μάθω τουλάχιστον τα όσα μου ήταν αναγκαία.

Αυτή είναι η μικρή ιστοριούλα μας, που είναι όχι μόνο για μένα, αλλά για όλους μας τους Βορειοηπειρώτες που βρεθήκαμε σε ανάγκη.

Αφού θα γράψω τα όσα έχω περάσει, τα όσα έχω ιδεί και τα όσα έχω ακούσει, θα γράψω μετά και τα παράπονα μου, τη σκέψη μου, και τον πόνο μου.

Πρέπει να πω: Από όταν ήρθα, ψάχνω να βρω την Ελλάδα που είχαμε όλοι μας πάντα και τώρα μέσα στην φαντασία μας, στην ψυχή μας και στην καρδιά μας, μα ακόμα δεν τη βρήκα, γιατί άραγε; Μα θα την βρω καμιά φορά όσο απελπισμένα να ψάξω; Πού είναι; Γιατί κρύβεται να μην την βρω, ενώ έπρεπε εκείνη να

ψάξει να με βρει; Άραγε δεν μ' ακούει που φωνάζω και δεν με βλέπει που υποφέρω; Τι κρίμα!

Κι' όμως, εμείς πάντα θα ψάξομε και πάντα θα ελπίζομε. Δεν είναι δυνατόν και δεν πρέπει να μας αφήσουν αιχμαλώτους στα χέρια των Αλβανών. Το επιτάσσουν οι θυσίες και το αίμα, οι ψυχές και τα κόκαλα των ανθρώπων, Ελλήνων και Βορειοηπειρωτών, που είναι σκορπισμένα σε αυτό το χώμα, μαζί και ανακατεμένα, και ούτε εμείς είναι δυνατόν να συμβιβαστούμε με το αντίθετο, γιατί κάθε ένας από μας όταν πεθαίνει, οι τελευταίες λέξεις του είναι: «Όταν θα 'ρθει η ελληνική σημαία, να 'ρθεις, γέ μου, να μου το πεις στον τάφο για να αναπαυτεί η ψυχή μου.»

Περιμένουν. Θα ήταν πολύ λυπηρόν αν το πάρομε σαν παροιμία που λέει πως ο χορτάτος τον νηστικόν δεν τον καταλαβαίνει. (δηλαδή αυτός που έχει την ελευθερία δεν νιώθει τον σκλαβωμένο). Πρέπει να το σκεφτούμε (και έτσι πρέπει) πώς είναι δυνατόν μια μάνα να φάει τη μπριζόλα και να κοιμάται ήσυχα στα πούπουλα και το μωρό της να το βλέπει να τρώει κρεμμύδι σκέτο και να κοιμάται στις πέτρες; Είναι δυνατόν να ησυχάσει;

Ίσως να είπα πολλά, αλλά μπορεί να είπα και πολύ λίγα για να εκφράσω την πραγματικότητα και τον πόνο των αδικημένων Βορειοηπειρωτών. Η συνέχεια θα σας πείσει, γιατί θα ιδείτε μια ζωντανή ιστορία ή ένα κομμάτι της ιστορίας που είναι πράγματι ζωντανή και δεν σηκώνει ούτε αλλοίωση ούτε διάψευση ούτε μόλυνση προπαγάνδας. Αντιπροσωπεύει τον κάθε Βορειοηπειρώτη ή είναι ο καθρέφτης που δείχνει τον κάθε Βορειοηπειρώτη, ζωντανό και πεθαμένο. Είναι ένα κομμάτι της ιστορίας σαν κρίκος που συνδέει την προηγούμενη ιστορία με την συνεχιζόμενη ιστορία, των Βορειοηπειρωτών και της μητρός τους Ελλάδος.

Θα δείτε ότι το πιο θλιβερό σ' αυτό το κομμάτι ιστορίας είναι όχι μόνο οι θυσίες και οι κίνδυνοι, αλλά η προδοσία και η αδιαφορία που σκοτώσανε την Βόρειο Ήπειρο. Ήταν σαν να της κόψανε τα χέρια με το τσεκούρι την στιγμή που προσπαθούσε και θα μπορούσε να πετάξει από πάνω της τις βαριές αλυσίδες. Ναι, αυτήν την ώρα της κόψανε τα δύο της χέρια η προδοσία και η αδιαφορία, και δεν μπόρεσε η καημένη η Βόρεια Ήπειρος. Μεγάλη αμαρτία και πολύ μεγάλη ντροπή, ακόμα και για όλο τον κόσμο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επιβάλλεται ν' αρχίσω από τον Απρίλη του 1944, γιατί από εκεί αρχίζει η προετοιμασία, η πολύ ύπουλη, των εχθρών μας για να δημιουργηθούν και τα υπόλοιπα που θα γράψω. Αρχίζοντας από εκεί, θα συμπληρώσω και κάτι που ίσως πολλοί, που έχουν γράψει για την Βόρειο Ηπειρο, να έχουν παραλείψει πολλά. Και έχουν παραλείψει όπως ο κύριος Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης που έχει γράψει το βιβλίο «Το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα» το 1978, που αναφέρεται εις το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Και συγκεκριμένα στη σελίδα 45 που γράφει για συμμετοχή της Ελλάδος στον πόλεμο και πολλά άλλα. Ως επιστήμων ιστοριογραφίας έχει παραλείψει τα όσα συνέβησαν εις το χωριό μου το Μουρσί, το 1944. Αναφέρει όμως πάρα πολλά και πολύ ωραία στοιχεία, μεταξύ αυτών και για μια οργάνωση Μ.Α.Β.Η., που είχε δημιουργηθεί και που δεν είχε φτάσει μέχρι σε εμάς, και ούτε τη συνάντησαμε πουθενά ποτέ, χωρίς να ξέρομε το πώς, το πού, το πότε και το γιατί έσβησε.

Κάτι που με έχει αναστατώσει τώρα τελευταία είναι αυτό που διάβασα στο Ηπειρωτικόν Μέλλον για κάτι ονόματα μεταξύ πολλών που τους εξόντωσε ο Χότζας, τους οποίους ήξερα προσωπικά, γιατί είχαμε νταραβέρια δύο χρόνια μαζί όπως θα τους αναφέρω πιο κάτω στην αφήγηση μου το τι ρόλο έπαιξε ο καθένας σε μένα και στο σύνολο. Πρέπει να αναφέρω τα ονόματά τους προκαταβολικά σαν πρωταγωνιστές στις περιπέτειές μου, τον Αλίμ Τζέλιο (Alim Xhelo) από το Ντουκάτι της Αυλώνας και τον Εντίπ Τσουύτση (Edip Çuci) μέσα από το Δέλβινο, και οι δύο της 19ης ταξιαρχίας (Brigata), ο διοικητής και ο υποδιοικητής, τον Θωμά Τζίτζιο (Thoma Xhixho) από το Ελευθεροχώρι Δελβίνου, κομισάριος, τον Χουσέν Χότζα (Husen Hoxha) μέσα από το Δέλβινο, της ασφάλειας, τον Χασμπί Κόρο (Hasbi Koro) από την Κονίσπολη διοικητής του 1ου τάγματος της 19ης ταξιαρχίας, και πολλούς άλλους που τους ήξερα πολύ λίγο. Όλοι πρωτεργάτες, συνεργοί και αργότερα, πές όλοι, θύματα του Κομμουνισμού και προσωπικά του Ενβέρ Χότζα.

Ναι, προσωπικά, διότι, μετά την επικράτηση, μόνο εκείνος μπορούσε να εξοντώσει όποιον νόμιζε πως στη σκέψη του ίσως άρχισε να βάζει ότι του ανθρώπου του χρειάζεται και λίγη ελευθερία -ο Χότζας ήταν ικανός να τον εξοντώσει.

Το δικαστήριο σκέψεως, το πιο τρομερό που έχει πέσει ποτέ στη Γη. Μόνο εκείνος που το έζησε μπορεί να το καταλάβει τι θα πει. Δικαζόσουν από αόρατο δικαστήριο όχι για κάτι που έχεις κάνει, αλλά για κάτι που ίσως σκέφτεσαι να κάνεις.

κα μάλω ρογάχμεσαν τὰ ὄσα μοι κίταρε ἀνάγω
 Αὐτὴ εἶναι ἡ μικρὴ ἰσορροπία σου εἶναι ὄχι
 μόνο γὰρ μέγα ἀγαθὸν γὰρ ὄφουςμας ταύς Βορδιοκωδικοῦς
 σου ἔρπεινε εἰς ἀνάγω

Ἄρα δὲ γράψω τὰ ὄσα ἔχω ὠδρασι, τὰ ὄσα
 ἔχω ἰδίαι καὶ τὰ ὄσα ἔχω ἀνοῦσαν δὲ γράψω μέγα καὶ
 τὰ δωρεάνου, τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὸν ὠνομοῦ
 ἔρπεινε καὶ ὡς ἄδωσαν εἶρε γὰρ καὶ τὰ ἔρπει
 τὴν ἔγδα σου εἶχαμε ἀροίμας ὠδρα καὶ τὸρα ἔρπει
 ἀνὴρ φαντασίμας, ἀνὴρ θυσιμας καὶ ἀνὴρ καρδίμας
 καὶ ἀνοῦμα δὲν τὴν ἔρπει, γὰρ ἀραγε; καὶ δὲ τὴν
 ἔρπει καὶ φορὰ ὄσα ἀδωσανεμένα καὶ γὰρ;

Πῶς εἶναι; γὰρ κρῖνε τὰ ἄνω τὴν ἔρπει; ἔνός
 ἔρπει εἰς τὴν καὶ γὰρ καὶ μὴ ἔρπει; Ἄραγε εἶτ' μαυροῦ
 σου φορὰ καὶ εἶτ' αἰ ἔρπει σου πωδερῶ;

Τὴν κρῖμα,
 Κ' ὅμας εἰς ὠδρα δὲ γὰρ καὶ καὶ ὠδρα
 δὲ ἔρπει

ἔνός εἶναι δυνατὸν καὶ εἶτ' ὠρπει
 καὶ μὴ ἀρῖβαι ἔχμαδους ἀγὰ χέρια τὸν ἄφλατον
 τὸ εἶδω σου οἱ θυσιες καὶ τὸ αἶμα, οἱ θυσιες
 καὶ τὰ κρῖμα τὸν ἀνθρώπων, ἔρπει καὶ Βορδιοκωδικοῦς
 σου εἶναι ἀνοῦμα εἶνα βαυτο τὸ χῶμα καὶ καὶ
 ἀνοῦμα, καὶ οὐδὲ εἶπός εἶναι δυνατὸν τὰ συμπλασσοῦ
 καὶ μὴ τὸ ἀνοῦμα γὰρ καὶ καὶ εἶπός σου ὄσα
 ὠδρα, αἱ κρῖμας σου εἶναι: ὄσα τὰ καὶ ἡ
 γυμνὴ ἀνοῦμα καὶ τὴν γέρον καὶ τὸ δὲ ὄσα
 ἔρπει καὶ ἀνοῦμα ἡ θυσιες. Περὶ τούτου,

θα εἶδω σου μὴ δύροτ' ἀν εἰς ὠδρα εἶναι
 τὴν ἀνοῦμα σου εἶναι ὡς ὁ χορὰτος τὸν κρῖμα δὲν

-1-

Η δολοφονία του Ηλία και του Δήμου Ντάγκα

Στο χωριό μας μπήκε σε εφαρμογή η προδοσία, και πολύ ύπουλα προσχεδιασμένη από το Πάσχα, τον Απρίλη του 1944. Καθώς ήμασταν απροστάτευτοι και ανοργάνωτοι, με όλο που κάτι ψιθυρίζονταν, αλλά τέλεια αφανές, βρήκαν την ευκαιρία για να εφαρμόσουν τα σατανικά τους σχέδια αυτοί που φοβούνταν και θέλανε να προφτάσουν πριν οργανωθούμε με οποιοδήποτε τρόπο. Ποιος ξέρει από πού πηγάζανε οι εντολές και τα στρατηγήματα.

Εμείς, στο χωριό μας, είχαμε πολλούς ανθρώπους του ντουφεκιού, αλλά και ως οπλαρχηγούς είχαμε τα δύο αδέρφια: τον Ηλία και τον Δήμο Ντάγκα. Αυτό ήταν γνωστό σε όλη την περιφέρειά μας, όπου και μας υπολογίζανε πολύ καλά. Επίσης είχαμε και πολύ στενές φιλίες και αλληλοϋποστήριξη με τον Σταύρο Κόκαλη όλο το χωριό, και ιδιαιτέρως ένας θείος μου, ο Ηλίας Στεφάνου που ήταν χρόνια συνεργάτες ως χασάπηδες. Καθώς και με τον Θύμιο Λιώλη που και αυτός ήταν ξακουστός οπλαρχηγός και οι δύο ήταν από τον Βούρκο του Δελβίνου.

Ψίθυροι κυκλοφορούσαν για κάτι ζυμώσεις στο χώρο της Βορείου Ηπείρου, αλλά τίποτα το σαφές. Ωσπου ήρθε η μέρα της εφαρμογής του σχεδίου τους με πολύ μεγάλη πανουργία τον Απρίλη, το Πάσχα του 1944. Αυτό ήταν το πρώτο βήμα τους. Την Κυριακή αυτή, την πρώτη μέρα του Πάσχα, αφού πήγαμε όλοι στην εκκλησία, μετά την Ανάσταση, όταν τέλειωσε η λειτουργία, φύγαμε κατά οικογένεια και πήγαμε στα σπίτια μας, για να γιορτάσομε με τον πατροπαράδοτο τρόπο.

Αφού φάγαμε το πρωινό μας, οι γυναίκες άρχισαν να ετοιμάζουν για το μεσημεριανό. Οι άνδρες ένας-ένας φεύγανε από τα σπίτια για το παζάρι (πλατεία) όπου ήταν και τα καφενεία με τα πιάτα, τους μεζέδες και τα όργανα

που θα παίζανε για να χορεύαμε όλοι. Καφενεία είχε 3-4, αλλά ένα ήταν το μεγάλο και το κατάλληλο για γλέντια, το καφενείο-κέντρο των αδελφών Ηλία και Δήμο Ντάγκα. Εκεί ήταν και τα όργανα που θα χορεύαμε.

Το καφενείο αυτό ήταν νοτιοδυτικώς της πλατείας και πιο ψηλά από την πλατεία 5-6 σκάλες. Τα όργανα στη πλατεία και τα τραπέζια, τα πιάτα και τους μεζέδες τα φέρνανε από το καφενείο αυτό. Η πλατεία ήταν σε σχήμα στρογγυλό και γύρω-γύρω καταστήματα και σπίτια με δύο δρόμους, που πηγαίναμε όλο το χωριό εκεί πάντα, και όταν γινόνταν κάθε Σάββατο παζάρι (λαϊκή αγορά).

Φτάνοντας εκεί ο καθένας αυτήν την ημέρα, την Κυριακή της Λαμπρής, πιάναμε τραπέζια και σχηματίζαμε παρέες, και τα όργανα παίζανε. Η κομπανία ήταν από 5-6 γύφτους, που πράγματι ήταν πάρα πολύ καλή, με επικεφαλής τον Μπράχο Σελαμέτη κλαρίνο και τον Λεβέντη βιολί, και άλλους δύο, δεν τους θυμάμαι, και τον Καντρή που έπαιζε το ντέφι και χορσινε πολύ καλά.

Αφού κατά τις 9 π.μ. ώρα ήταν φουλ όλα, και το γλέντι και ο χορός φούντωσε, και με ντουφέκια και πιστόλια, ρίχνανε όλοι στο χορό, γιατί ήταν η εποχή τέτοια που σπλοφορούσαμε, κατά τις 10 ώρα, να το και ήρθανε δύο Κονισπολιίτες που ήταν και πολύ γνωστοί σε όλου μας. Ο Νισιάτ Ρουσίτης (Nishat Rushiti) και ο Σαμπάν Νταλίπι (Shaban Dalipi). Και οι δύο αρματωμένοι με αραβίδες και πιστόλια, και φυσεκλίκια. Ήρθαν και πιάσανε τραπέζι, πράγμα πολύ συνηθισμένο και άλλες φορές. Και ούτε βάλαμε κακό στο νου μας, γιατί δεν τους υπολογίζαμε, δηλαδή δεν τους φοβόμασταν, φτάνει να τηρήσουν τους όρους που έπρεπε, τα έθιμα του χωριού, όπου και τους τηρούσανε με ακρίβεια. Αξίζει να παριστάνω το πορτρέτο τους: Ο Νισιάτης ήταν κοντός και χοντρός με στρογγυλό μεγάλο κεφάλι και κούτσαινε λίγο από το αριστερό πόδαρι. Ο Σαμπάνης ήταν ξανθός με μουστάκι, ψηλός και σωματώδης.

Το λοιπόν, πέρασε αυτή η πρώτη μέρα της Λαμπρής με

γλέντια, με φαγοπότια, με χορούς και πυροβολισμούς. Τη Δευτέρα τα ίδια: πήγαμε εμείς στο παζάρι σύμφωνα με το πρόγραμμα για γλέντια, όπου ήρθαν και αυτοί οι δύο και πάλι, αλλά αυτήν τη φορά με άλλους τρεις παρέα. Όπου και πάλι εμείς δεν δώσαμε σημασία, και ούτε υποψιαστήκαμε τίποτα το κακό, γιατί εμείς ήμασταν ένα χωριό με παράδοση και είχαμε γύρω στα 200 όπλα.

Κ' έτσι πέρασε και η Δευτέρα με πλήρη εκτέλεση του προγράμματος. Εκκλησία το πρωί, στις 9 η ώρα στην πλατεία για γλέντι, διάλυση κατά τις 12.30 με 1 η ώρα, το απόγευμα και πάλι όλοι οι άντρες στην πλατεία για γλέντι, μέχρι το σούρουπο καλά, και πάλι παύση και αναχώρηση για τα σπίτια. Έτσι και την Τρίτη, όπου είναι και η τρίτη ημέρα του Πάσχα, το γλέντι συνεχίστηκε μέχρι το μεσημέρι και διαλύθηκε για 2 ώρες περίπου, όπου και πάλι το απόγευμα στην πλατεία. Με το ίδιο πρόγραμμα και πιο πολλή ένταση αποχαιρετούσαμε το Πάσχα μέχρι το βαθύ σούρουπο με λάμπες πετρελαίου για φώτα.

Όπως και εμείς πήγαμε για γλέντια ήρθαν και αυτοί οι δύο με τους τρεις άλλους συντρόφους, τους και πιάσανε τραπέζι. Αυτό το απόγευμα αυτοί είχαν έρθει για να εκτελέσουν τις εντολές που είχαν πάρει, ποιος ξέρει από πού και από ποιους, και για ποιο λόγο. Το για πιο λόγο, το καταλάβαμε όταν ήταν πια αργά, γιατί δεν έτυχε να μας το σφυρίξει κανείς και τότες θα τους ήταν πολύ αδύνατον να τα εφαρμόζανε τα σχέδιά τους. Ήταν όμως πάρα πολύ μελετημένα σχέδια όπως θα δείτε πιο κάτω.

Αφού βασίλεψε ο ήλιος την τρίτη ημέρα αυτού του Πάσχα που τέλειωνε και η γιορτή, αρχίσαμε ένας-ένας να αναχωρούμε για τα σπίτια μας, αποχαιρετώντας το Πάσχα με πυροβολισμούς, γιατί και οι καιροί ήταν που το όπλο κυριαρχούσε παντού.

Πολλοί λίγοι όμως, που είχανε τα σπίτια εκεί κοντά, μείνανε εκεί γύρω και τα όπλα τους τα χανε πάει στα σπίτια, μια και όλα είχαν λήξει και όλοι σκεφτόνταν τώρα για το αύριο που θα πηγαίναν να πιάσουν δουλειά στα

χωράφια τους. Αυτοί οι λίγοι ήταν που μας είπαν αργότερα το τι συνέβη και με πόση ταχύτητα και στρατήγημα εφαρμόσθη το σχέδιο τους.

Πριν προχωρήσω πρέπει να πω πως η πλατεία του χωριού μας βρισκόταν σχεδόν στην άκρη του χωριού, δυτικά, κοντά στην εκκλησία, καθώς είναι το χωριό απάνω σε ένα βουναλάκι, απλώνεται ανατολικά, πολύ μακριά από την πλατεία γύρω στα 800 μέτρα, από δυτικά έως ανατολικά, αλλά με σπίτια συνέχεια και όχι μακριά το ένα από το άλλο.

Ο Νισιάτης, σαν αρχηγός της ομάδας αυτής, αφού είδε πως αραίωσαν καλά οι χωριανοί, και αυτοί οι λίγοι που ήταν εκεί είχαν τα όπλα στα σπίτια, αποφάσισε να βάλει το σχέδιο σε ενέργεια. Ασφαλώς το είχαν συζητήσει μεταξύ τους πως ο καθένας συγχρόνως θα έκανε την κίνησή του και θα πήγαινε στο πόστο του, όπου έτσι και έγινε. Πρώτα περίμεναν να φύγουν οι χωριανοί, μετά περίμεναν να σουρουπώσει, μετά περίμεναν να βγει ο Ηλίας από το μαγαζί να μαζέψει τα πιάτα, για να μην είναι και οι δύο κοντά, και μετά αστραπιαία να εκτελέσουν το σχέδιο.

Αφού όλα αυτά συμπληρώθηκαν, αμέσως σηκώθηκαν όλοι και ο καθένας στο πόστο του όπως το είχαν κανονίσει. Ο Νισιάτης προχώρησε για το μαγαζί που ήταν ο Δήμος μοναχός του. Ο Σαμπάνης πήγε κοντά στον Νισιάτη και στάθηκε στα σκαλοπάτια έξω από το κατάστημα, και οι άλλοι τρεις, δήθεν με αφέλεια, ανοιχτήκανε προς τους δρόμους που οδηγούν στο χωριό- ο καθένας σε ένα δρόμο, δήθεν έκανε βόλτες.

Ο Νισιατής μπήκε μέσα στο μαγαζί και πήγε στο μπουφέ που ήταν ο Δήμος και του ζήτησε το λογαριασμό. Αφού του τον είπε ο Δήμος, του είπε ο Νισιάτης πως έτυχε να μην έχει λεφτά και «αν θέλεις», του είπε, «να σου αφήσω το περίστροφο ενέχυρο.» Ο Δήμος αμέσως του είπε: «Όχι, δεν το θέλω, γιατί έχω δικό μου.», και άνοιξε το συρτάρι και έβαλε απάνω στο πάγκο το δικό του. Εν το μεταξύ ο Ηλίας είχε γυρίσει με τα πιάτα και παρακολουθούσε τη

συζήτησή τους. Τότε ο Νισιάτης κατάλαβε πως εκεί μέσα δεν μπορούσε να κάνει τίποτα και σκέφτηκε αλλιώς. Βγήκε από το μαγαζί και προχώρησε προς την πλατεία που θα ξαναπήγαινε ο Ηλίας, με σκοπό να τον πυροβολήσει εκεί και, βγαίνοντας ο Δήμος προς την πλατεία, να τον χτυπήσει ο Σαμπάνης που τον περίμενε στα σκαλοπάτια απέξω.

Έτσι κ' έγινε. Πήγε ο Νισιάτης στην πλατεία και, χωρίς να του πει τίποτα του Ηλία, τον πυροβόλησε με το περιστροφο για το κεφάλι δίπλα από το αυτί. Είχε όμως νυχτώσει, και ίσως γι' αυτό δεν τον πέτυχε καλά, αλλά και έτσι που τον πέτυχε, τον αχρήστεψε, γιατί τον βοήκε η σφαίρα στα δυο του φρύδια και αμέσως γέμισαν τα μάτια του αίμα, και δεν μπορούσε να κάνει τίποτα με το περιστροφο που φορούσε. Αυτή ήταν η πρώτη ατυχία, γιατί ζήτημα χιλιοστών να μην το πειραξει καθόλου η σφαίρα, όπου θα προλάβαινε οπωσδήποτε να τον πυροβολήσει και με μεγάλη πιθανότητα να τον πέτυχαινε καλά, γιατί ήταν πολύ ψύχραιμος και πολύ σβέλτος. Ο Δήμος, που άκουγε από μέσα πυροβολισμούς, δεν υποψιάστηκε τίποτα, μόνο όταν ο Ηλίας κατάλαβε πως τραυματίστηκε με τρόπο που αχρηστεύτηκε, φώναξε τον Δήμο: «Δήμο, τρέχα και μας χτυπήσανε οι Κονισπολιάτες!»

Ο Δήμος σαν κεραυνός άρπαξε την αραβίδα του με έξι σφαίρες που είχε μέσα, χωρίς να πάρει και το πιστόλι του, και πετάχτηκε στην πόρτα. Μόλο που έχει νυχτώσει καλά, πήρε το μάτι του τον Σαμπάνη που στεκόνταν στο τελευταίο σκαλοπάτι με το ντουφέκι στο χέρι. Με 2-3 σάλτους βρέθηκε μισό μέτρο κοντά του και, χωρίς να προφτάσει ο Σαμπάνης να κινηθεί, του ακούμπησε την κάνη στην αμασχάλη και τράβηξε την σκανδάλη, όπου η σφαίρα βγήκε από την άλλη μασχάλη, όπως το διαπιστώσαμε την άλλη μέρα.

Αφού ο Δήμος τον είδε που έφερε μια βόλτα γύρω από τον εαυτό του και έπεσε, σιγουρεύτηκε πως ήταν πλήρης η εκτέλεσις και αμέσως ξαναόπλισε και βάδισε προς τον

Νισιάτη. Και αφού τον είδε, τον σημάδεψε και τράβηξε την σκανδάλη, όμως η σφαίρα δεν πήρε φωτιά. Τότες γονάτισε στο ένα γόνα και, αφού ξαναόπλισε, ξανασημάδεψε και τράβηξε την σκανδάλη, αλλά και πάλι τίποτα. Του μείνανε ακόμα τρεις σφαίρες. Αμέσως ξαναόπλισε και ξανατράβηξε την σκανδάλη, αλλά ατυχώς όλες οι σφαίρες, όλη η δεσμίδα ήταν άχρηστη, εκτός από την πρώτη που είχε στην κάνη από άλλη δεσμίδα.

Μεγάλη ατυχία, μέσα σε 50 δεσμίδες που είχε στο μαγαζί, να πιάσει το χέρι την μοναδική άχρηστη δεσμίδα, να την βάλει στο όπλο για να αντιμετωπίσει μια τέτοια περίπτωση. Τι να πει κανείς, ίσως να ήταν έτσι το τυχερό.

Αφού εξάντλησε ο Δήμος και τις 5 άχρηστες σφαίρες και ο Νισιάτης φαίνεται τον είδε και το κατάλαβε πως ήταν οι σφαίρες του άχρηστες, κινήθηκε με το πιστόλι στο χέρι προς τον Δήμο. Ο Δήμος πέταξε το όπλο κάτω και σηκώθηκε αμέσως και με το μαχαίρι που είχε στη μέση, το πήρε στο χέρι και όρμησε απάνω του, αλλά ο Νισιάτης, από απόσταση κάμποσα μέτρα, τον πυροβόλησε με το περιστροφό. Κατά διαβολού σύμπτωση πήγε η σφαίρα και τον βρήκε ακριβώς εις τον αφαλό με ευθεία στην σπονδυλική στήλη που τον άφησε ακαριαία στον τόπο.

Μετά ο Νισιάτης γύρισε και ξαναπυροβόλησε τον Ηλία που είχε πέσει κάτω με τα μάτια γεμάτα αίματα, οι σφαίρες τον βρήκανε στα ποδάρια όπου δεν πέθανε αμέσως, πέθανε μετά από δύο μέρες, αφού μας είπε της λεπτομέρειες που γράφω πιο μπροστά. Όλα αυτά τα επεισόδια που διηγήθηκα έγιναν μέσα σε 5 λεπτά της ώρας και το χωριό δεν πήρε χαμπάρι τίποτα, νόμιζαν πως οι πυροβολισμοί ήταν για αποχαιρετιστήριο της γιορτής του Πάσχα.

Μικρά παιδιά που είχαν μείνει εκεί, και όταν είδαν αυτά που συνέβησαν, άρχισαν να τρέχουν προς το χωριό και να φωνάζουν: «Σκοτώσανε τον Ηλία και τον Δήμο Ντάγκα!» Αυτοί όμως άφησαν και το νεκρό τους, τον Σαμπάνη, και αμέσως το βάλανε στα πόδια, ασφαλώς από κατεύθυνση που είχαν προκαθορίσει. Το χωριό τι μπο-

ρούσε να κάνει, ώσπου να καταλάβομε τι έλεγαν οι μικροί, ώσπου να πάρει ο καθένας χωριστά μια απόφαση, ώσπου να πας να πάρεις το ντουφέκι και τις σφαίρες και πας, και από πού να κινηθείς χωρίς γενική καθορισμένη κατεύθυνση, υπήρχε φόβος να αλληλοσκοτωθούμε από λάθος και από σύγχυση.

Βέβαια όλοι οι χωριανοί βρεθήκανε στα όπλα, αλλά ήταν αργά πια, γιατί αυτοί, σε δυο λεπτά, βγήκανε από το χωριό χωρίς να ξέρει κανείς από πού. Ωσπου να συνειδητοποιήσουμε εμείς τα πάντα και να κινηθούμε, πέρασε αρκετός χρόνος. Θυμάμαι συγκεκριμένα εμάς στο σπίτι μας. Όταν μάθαμε το τι συνέβη, ήταν εκεί και ο ανιψίος του παππού μου, ο Γιάννης Μότσης, ένας πολύ έμπειρος στο ντουφέκι και άριστος σκοπευτής. Ξεκρεμάσαμε τα όπλα και πήραμε από ένα, ο παππούς μου, ο θείος μου, ο Γιάννης Μότσης κ' εγώ. Και μετά πήγαμε στο μπαούλο να πάρουμε σφαίρες, και αφού πήραμε και σφαίρες, βγήκαμε στην αυλή και δεν ξέραμε, τώρα νύχτα, κατά πού να κινηθούμε. Μας είπε ο παππούς: «Τρέξτε εσείς, γιατί εγώ δεν μπορώ να τρέξω, προς την βρύση, πιο πέρα, γιατί οπωσδήποτε από εκεί θα φύγουν, (αν και έχουν φύγει τώρα) αλλά προσοχή να μη αλληλοσκοτωθείτε από την σύγχυση λόγω σκότους.» Τρέξαμε και φτάσαμε εκεί, που οπωσδήποτε από κει θα πέρασαν, αλλά ήταν πολύ αργά πια.

Σιγά-σιγά συγκεντρωθήκαμε στην πλατεία και είδαμε τον Ηλία που φώναζε για το Δήμο. Και ο Δήμος δεν του απαντούσε, γιατί ήταν σκοτωμένος πιο πέρα. Και το ντουφέκι του πεταμένο άδειο και οι σφαίρες δίπλα, χτυπημένες και οι 5 χωρίς να πάρουν φωτιά. Μπροστά στα σκαλοπάτια του μαγαζιού ήταν πεσμένος ο Σαμπάνης.

Άλλες λεπτομέρειες πιστεύω δεν χρειάζονται. Μεγάλη αγανάκτηση μας δημιούργησε η ατυχία του Δήμου με τις 5 άχρηστες σφαίρες.

Όλο το χωριό μετά ήταν πολύ επί ποδός και ψάχναμε, αλλά ποτέ πια δεν τους είδαμε. Και ούτε μπορέσαμε να μάθουμε τι έγινε ο Νισιάτης, τον εξαφανίσανε κυριολε-

κτικώς. Έτσι έπρεπε και έτσι θα ήταν μελετημένο το σχέδιο. Το σχέδιο αυτό το πολύ ύπουλο και πολύ μελετημένο και επιτυχημένο. Ας όψεται η χαλασμένη δεσμίδα που άλλους έσωσε και άλλους σκότωσε και γκρέμισε.

-2-

Η μοιραία δεσμίδα

Ίσως κάτι το πολύ ασήμαντο πράμα να παίζει ένα πολύ μεγάλο ρόλο εις την τύχη του ατόμου, αλλά ακόμα και εις την τύχη μιας ολόκληρης ιστορίας ενός λαού. Πολλοί άνθρωποι μπορεί να έχουν εμπειρία από τέτοιες, πολύ ελάχιστες συμπτώσεις που χαράζουν την πορεία μιας ολόκληρης ζωής.

Και τώρα εις την περίπτωση μας. Οχι και οι 5 σφαίρες αυτές που ήταν μια δεσμίδα όπου το χέρι του Δήμου Ντάγκα έπεσε απάνω της και την πήρε και την έβαλε στο όπλο, αλλά ίσως και μόνο μια, αν ήταν καλή, τι θα μπορούσε να συμβεί ή τι δεν συνέβη στη συνέχεια του χρόνου.

Το πώς το πριναλύω εγώ: Εάν έστω και η μια σφαίρα, μετά από το χτύπημα του Σαμπάνη, ήταν καλή, οπωσδήποτε ο Δήμος θα είχε σκοτώσει το Νισιάτη. Εάν σκότωνε τον Νησιάτη, οι άλλοι θα το βάζανε στα πόδια και ο Νισιάτης δεν θα είχε ξαναχτυπήσει τον Ηλία όπου και θα ζούσε και αυτός από το τραύμα στα φρύδια. Εάν θα γλιτώνανε τα δύο αδέρφια από αυτήν την περίπτωση, μετά θα ήταν πολύ δύσκολο ή και ακατόρθωτο να τους ξαναβάζανε σε παγίδα. Αυτό το λέω με βεβαιότητα. Γλιτώνοντας από αυτήν την περίπτωση, θα ξεσκεπαζόνταν τα σατανικά σχέδια των Αλβανών. Και θα είχαμε οργανωθεί, και θα γυρεύαμε επαφή με τον Θύμιο Λιώλη και το Σταύρο Κόκαλη. Όπου η οργάνωση θα γινότανε πιο δυνατή και ίσως γλιτώναμε από την αρπαγή που μας κάνανε αργότερα τον Αύγουστο οι Αλβανοί με την βοήθεια και άλλων

προδοτών. Εάν είχαμε προφθάσει εμείς να οργανωθούμε πιο νωρίς, ίσως να βρίσκαμε επαφή και με τους άλλους Βορειοηπειρώτες πιο πέρα, με τους συμπατριώτες του Βασίλη Σαχίνη, που και αυτός ως αρχηγός είχε την ίδια τύχη με τους δικούς μας. Εάν προφταίναμε να συνεννοηθούμε και με αυτονούς, ίσως οι Βορειοηπειρώτες να προφταίνανε να οργανωθούνε σε δικά μας τάγματα, χώρια από τους Αλβανούς και εντός του Βορειοηπειρωτικού εδάφους.

Εάν γινόνταν όλα αυτά που είπα, δεν θα χανόνταν η ευκαιρία, με την υποχώρηση του κατακτητή, να βρεθεί το Βορειοηπειρωτικό έδαφος στα χέρια των οργανωμένων Βορειοηπειρωτών. Και τέλος, αν το Βορειοηπειρωτικόν έδαφος βρισκόνταν τότες στα χέρια των Βορειοηπειρωτών, σήμερα ίσως δεν θα ήταν σε αυτή τη μορφή που είναι οι Βορειοηπειρώτες.

Αλλά χίλια λόγια, ένα παρά κατόπιν εορτής. (Ίσως να είχαν αποτύχει και οι Ελασίτες με την προδοσία τους υπέρ των παρτιζάνων Αλβανών που συνεργάστηκαν.)

Αυτή η χαλασμένη σφαίρα που δεν σκότωσε το Νισιάτη, ίσως να σκότωσε 400.000 Βορειοηπειρώτες ή μια ολόκληρη ιστορία ενός βασανισμένου λαού. Γι' αυτό αξίζει να λέγεται η μοιραία δεσμίδα, και πάρα πολύ κακή σύμπτωση που το χέρι του Δήμου Ντάγκα έπεσε απάνω στη μοναδική χαλασμένη δεσμίδα. Πολύ την καταριέμαι αυτήν τη μοιραία σύμπτωση.

Την άλλη μέρα, Τετάρτη, παίχτηκε το δράμα στην κηδεία του Δήμου. Ένας όγκος ανθρώπων, άντρες και γυναίκες, βουβοί και δακρυσμένοι ακολούθησαν τον άνθρωπο αητό και λιοντάρι νεκρό. Ήταν μια εικόνα φοβερή, έβλεπες όλων τα κεφάλια σκυμμένα, τα πρόσωπα δακρυσμένα και 500 - 600 άντρες με τα όπλα στους ώμους. Στον τάφο του έβαλαν την αραβίδα και την ελληνική σημαία, γιατί ήταν αχώριστη στη ζωή, έπρεπε και στον τάφο να είναι παρέα.

Την άλλη μέρα, κατά το μεσημέρι, ήλθαν δυο μουσουλμάνοι και πήραν τον νεκρό Σαμπάνη. Τον φόρτωσαν σ' ένα μουλάρι και έφυγαν. Δεν τους πείραξε κανείς.

Απρίλης έως τον Αύγουστο 1944

Με όλο που, οπότεν οπισθοχώρησε ο Ελληνικός στρατός, εμείς Θεό και νόμους είχαμε τα όπλα μας, αλλά τώρα, μετά από αυτό το επεισόδιο της τρίτης ημέρας του Πάσχα, τα πράγματα χειροτέρευαν. Αυτό το χρονικό διάστημα, Απρίλης έως τον Αύγουστο του 1944, βρισκόμαστε σε πλήρες σκότος-ούτε ράδια ούτε εφημερίδες ούτε σύνδεσμοι. Πίσω από τα βουνά μας δεν ξέραμε τι γινόνταν. Η μόνη κρυφή ελπίδα μας ήταν οι Έλληνες, αλλά πού είναι οι Έλληνες;

Ήταν η εποχή της εντατικής εργασίας στο γεωργικό τομέα, έπρεπε να κινηθούμε να καλλιεργήσουμε τα χωράφια μας, καθώς είχαμε και την κτηνοτροφία μας. Προσπαθούσαμε και θέλαμε να μάθουμε κάτι, άλλα αδύνατον. Είχαμε υποψιαστεί πως, μετά από αυτό που συνέβη, κάτι έπρεπε να μαγειρευτεί πίσω από την πλάτη μας, αλλά το τι ήταν αυτό, κανείς δεν το φανταζόνταν.

Περνούσαν οι μέρες κ' εμείς, ο καθένας χώρια και όλο το χωριό μαζί, μέρα - νύχτα με το ντουφέκι στο χέρι. Ας πάρω ως παράδειγμα εμάς, την οικογένεια μας, που ήμασταν τρεις άντρες, τι μέτρα είχαμε πάρει, τ' ανάλογα και όλο το χωριό.

Τη νύχτα οι δύο πόρτες της αυλής κλειστές και ένα σκύλο στην αυλή αμολητόν. Ο παππούς, σαν γέρος που ήταν, σχεδόν δεν κοιμόνταν καθόλου τη νύχτα, με το κρατς απέξω, αμέσως στο παράθυρο, ως για την ημέρα, είχαμε αλλά μέτρα. Το πρωί ξεκινούσαμε για δουλειά στα χωράφια. Πάντα πηγαίναμε και οι δύο με τον θείο μου, αλλά και πάντα ο παππούς μου θα πήγαινε μπροστά στο χωράφι να πιάσει θέση κάπου στη άκρη του χωραφιού με το ντουφέκι, από το πρωί έως το βραδύ, αυτό γινόνταν συνέχεια.

Πάντα όμως περιμέναμε και ελπίζαμε πως οι Έλληνες δεν θα μας άφηναν τέλεια στην τύχη οποιουδήποτε. Ήταν και αυτό κάτι που μας έδινε κουράγιο και δύναμη,

αφού δεν αισθανόμαστε εγκαταλειμμένοι.

Ως δείγμα της καταστάσεως θα αναφέρω μόνο μια περίπτωση που τη θυμάμαι καλά. Καθώς είπα, σ' όλο το χωριό, ο καθένας χώρια, λάβαινε τα μέτρα του, αλλά και όλο το χωριό ήταν ενωμένο για περίπτωση ανάγκης. Συνηθίζαμε σχεδόν κάθε μέρα να είναι ένας γέρος εις στο σπίτι του Θοδωρή Μήτση, που ήταν στην άκρη του χωριού και υψόμετρο, να βρίσκεται εκεί σαν παρατηρητήριο, να αγναντεύει γύρω-γύρω για καμιά ομαδική επιδρομή. Και μόλις θα έβλεπε τίποτα, αμέσως να ενημερώσει το χωριό να λάβουν τα μέτρα.

Κάποια Κυριακή βλέπει που ερχόνταν από το Μπογάζι κάτι καβαλάρηδες, καμιά τριανταριά, και τρέχανε κατευθείαν για το χωριό. Αστραπιαίως ενημερώθηκε το χωριό όλο, καθώς ήταν και Κυριακή που ήμασταν όλοι μέσα. Αμέσως με τα ντουφέκια μας συγκεντρωθήκαμε στην πλατεία, και οι γέροι συζητούσαν τι απόφαση να πάρουν και πώς να τους αντιμετωπίσομε σε περίπτωση που θα μπούνε στο χωριό. Αυτουνούς δεν τους υπολογίζαμε, αλλά ξέραμε πως ήταν Τσάμηδες, Τουρκαλβανοί της Ηπείρου, και που ήταν ευνοούμενοι των Γερμανών, γι' αυτό δεν έπρεπε να βιαστούμε.

Η απόφαση ήταν να πάει ένας γέρος έξω από το χωριό, δηλαδή στην άκρη του χωριού και να τους πει: «Το κάλο που σας θέλω να μην μπείτε στο χωριό, γιατί το χωριό είναι συγκεντρωμένο και αποφασισμένο να μην σας επιτρέψει να κάνετε έκτροπα.» Όπως κιόλας έγινε. Πήγε ένας θείος μου, πρώτος εξάδελφος του παππού μου, που ήταν πολύ γέρος, ο Ηλίας Στεφάνου και τους τα είπε, κ' έτσι αλλάξανε πορεία. Κατεβήκανε στον κάμπο τρέχοντας με το άλογο και πυροβολώντας στον αέρα για τρομοκρατία. Εμείς όμως αυτά τα χαμε συνηθίσει.

Αυτό και πολλά άλλα, τα οποία τα αντιμετωπίσαμε θαρραλέα και με επιτυχία, λόγο ψυχραιμίας και αυτοπεποίθησης που είχαμε όλοι. Για τους Τσάμηδες είχαμε μάθει πολλά, το τι είχανε κάνει με την οπισθοχώρηση του ελ-

ληνικού στρατού και μετά. Όργια που δεν περιγράφονται. Στο σπίτι μας είχαμε πολύ καιρό, πάνω από ένα χρόνο, δύο παιδάκια από την Πλεσίβιτσα που είχαν φύγει σαν τα τρομαγμένα πουλάκια. Την Μόρφη και τον Γιώργο. Μας τα λέγανε και κλαίγανε με λυγμούς για την αγριότητα των Τσάμηδων, όταν βρήκαν την αδυναμία τους.

Βοηθούμενοι και ενισχυμένοι από τους καταχτητές κάμανε τα όργια που κρύβανε τόσα χρόνια στις ψυχές τους. Εμείς όμως δεν βρεθήκαμε σε τέτοιες αδυναμίες, γιατί δεν μείναμε χωρίς ντουφέκια και χωρίς να σκεφτούμε την υπεράσπιση του εαυτού μας. Πιστεύαμε πολύ στα ντουφέκια και το ξέρανε όλοι γύρω μας, γι' αυτό και πάντα το σκεφτόνταν.

Παρέλειψα να γράψω κάτι που έχει πολύ μεγάλη σημασία για τους Τσάμηδες φονιάδες. Κάποια μέρα του Ιουνίου δύο Τσάμηδες που ξέρανε καλά το χωριό μας, το Μουρσί, και πολλά ονόματα, να το και ήρθαν στο χωριό με μια ομάδα Γερμανούς στρατιώτες. Ονομαστικώς οι Γερμανοί, όπως τους τα χανε δώσει οι δυο Τσάμηδες, ζητήσανε και μαζέψανε 85 όπλα. Αφού τα πήγαμε και τα φορτώσανε στο αυτοκίνητο, τους δύο Τσάμηδες τους κλείσανε σ' ένα κατώγι και βάσανε έναν σκοπό και τους φύλαγε. Τον έναν τον λέγανε Sullo και τον άλλον δεν τον ξέραμε. Μόλις βράδιασε, τους πήρανε και έξω από το χωριό τους εκτελέσανε και τους δύο. Η πράξη αυτή έχει μεγάλη σημασία. Την άλλη μέρα εμείς από τη Φτελιά πήραμε 100 όπλα.

-4-

Αύγουστος του 1944 - η μεγάλη παγίδα

Φτάσαμε εις τον Αύγουστο μέσα από κύματα και ομίχλες περιμένοντας κάτι να εκδηλωθεί, περιμέναμε κάποιο φως μέσα σε αυτό το σκοτάδι που ζούσαμε χωρίς καμιά επικοινωνία με κανέναν. Τι γινόνταν πίσω από τα

βουνά μας δεν ξέραμε. Η απομόνωση αυτή μας είχε αγανακτήσει.

Τη δεύτερη Κυριακή του Αυγούστου, κατά τις 7 η ώρα, μπήκαν στο χωριό καμιά δεκαριά αντάρτες και δυο τρεις ανταρτίνες ντυμένοι σε χακί, αρματωμένοι πλήρως και μιλούσανε και ελληνικά. Φτάσανε στην πλατεία και με πολλή ευγένεια ζητήσανε να μιλήσουνε με κάποιον υπεύθυνον του χωριού. Στην πλατεία του χωριού, εκεί ακριβώς, είχε το σπίτι ο Θοδωρής Λιόκοσης με τον αδερφόν του, Κώστα Λιόκοση, που και οι δύο ήταν κάποιους ηλικίας και αρκετά μορφωμένοι και στην ελληνική γλώσσα.

Χαιρετηθήκανε, συστηθήκανε μιλώντας ελληνικά, και στη συνέχεια τους είπανε το σκοπό της επίσκεψέως τους. Αμέσως ο Θοδωρής και ο Κώστας Λιόκοσης τους πήγανε στην αυλή της εκκλησίας και φωνάζανε κάτι παιδιά που ήταν εκεί να χτυπήσουν την καμπάνα για να μαζευτούν όλοι οι άντρες του χωριού στην αυλή της εκκλησίας για κάτι πολύ χαρούμενο. Έτσι και έγινε. Σε λίγη ώρα όλοι ήμασταν στην αυλή της εκκλησίας. Τους χαιρετήσαμε όλοι με πολλή χαρά που μιλούσαν οι πιο πολλοί ελληνικά, πήγαμε να τρελαθούμε από τη χαρά.

Σε λίγο, αφού γέμισε η αυλή με άνδρες του χωριού (και γυναίκα καμιά βέβαια) ανοίξαμε την εκκλησία και μπήκαμε μέσα, γέμισε η εκκλησία, μείνανε κ' έξω. Αφού τακτοποιηθήκαμε, μείναμε όλοι άφωνοι και περιμέναμε ν' ακούσομε την πρώτη λέξη: κυριολεκτικά είμαστε όλοι κρεμασμένοι από τα χείλια τους.

Και οι πρώτες λέξεις σκάσανε. Ναι, σκάσανε σαν νάρκη στην καρδιά της ιστορίας της Βορείου Ηπείρου, όπως απεδείχθη αργότερα που θα τα διηγηθώ, και τα ανατινάξανε όλα. Ήταν μια νάρκη σκεπασμένη με τριαντάφυλλα που μας τη σερβίρανε οι Αλβανοί, μαζί με τους δικούς μας προδότες. Πρέπει να ήταν από αυτώνους που είχαν σχεδιάσει την δολοφονία των αδελφών Ηλία και Δήμο Ντάγκα το Πάσχα, καθώς και τη δολο-

φονία πιο πριν του Βασίλη Σαχίνη από τη Δερόπολη, και πολλών άλλων Βορειοηπειρωτών.

Το μπουκέτο με τριαντάφυλλα που σκέπαζε την νάρκη έγγραφε απάνω ελληνικά: «Αδέλφια Βορειοηπειρώτες!» Αυτές ήταν οι πρώτες λέξεις που τις χειροκροτήσαμε όλοι θερμά, και συνεχίσανε να πατάνε με πολλή προσοχή και με ακρίβεια εκεί που εμείς πράγματι πονούσαμε.

«Αδέλφια Βορειοηπειρώτες! Έφτασε η ώρα να πραγματοποιηθούν τα όνειρά σας, τα όνειρα των πατεράδων σας και τον παππούδων σας που έχουν θυσιαστεί για τον πολύ ιερό σκοπό αυτό. Οι ψυχές και τα κόκαλα των Βορειοηπειρωτών και Ελλήνων που είναι σκορπισμένα σ' αυτά τα ιερά χώματα για μια ιδέα, για ένα σκοπό: να πάρει η μητέρα Ελλάδα στην αγκαλιά της την κόρη της, την Βόρειο Ήπειρο».

Χειροκροτήματα και ζητωκραυγές με δάκρυα. Ήταν πανζουρλισμός, δεν περιγράφεται ο ενθουσιασμός αυτός. Είπαν πολλά από τα ιστορικά στοιχεία, και καταλήξανε: «Παιδιά, ήρθε η ώρα για να το αποδείξετε κ' εσείς εμπράκτως πως είστε άξιοι απόγονοι των παλικαριών αυτών και άξιοι της ιστορίας της πατρίδας σας, και άξιοι για να συμπληρώσετε την ιστορία αυτή και να κλείσει με τις πιο λαμπρές σελίδες, σελίδες που θα τις γράψετε εσείς με την παλικαριά σας.» Χειροκροτήματα.

«Παιδιά, δεν υπάρχει χρόνος για να μείνομε αδρανείς. Πρέπει το συντομότερο να λάβομε μέρος εμπράκτως στον αγώνα. Εμείς (Έτσι το είπε, έβαλε και τον αυτό τους μέσα σαν μέλος μας) Εμείς, το ελληνικό βορειοηπειρωτικό στοιχείο, πρέπει αδιστάκτως να πάρομε τα ντουφέκια. Θα πάμε στα βουνά, όπου εμείς θα έχομε την ευθύνη να οργανωθούν σε χώρια τάγματα όλοι οι Βορειοηπειρώτες για να πολεμήσομε τον κατακτητή πλάι στους αντάρτες τους Αλβανούς, αλλά μόνον εντός του βορειοηπειρωτικού εδάφους. Και όταν ο κατακτητής υποχωρήσει προχωρώντας προς τα κάτω, εμείς θα μείνομε οργανωμένοι όπως είμαστε εντός του εδάφους μας, για να πραγματοποιήσομε τα

όνειρα μας: την ένωση με την μητέρα Ελλάδα.»

Εκεί έγινε πανζουρλισμός από χαρά. Όχι, δεν υπάρχουν λόγια να περιγράψουν μια πολύ μεγάλη χαρά όπως και μια πολύ μεγάλη λύπη. Αυτό ήταν το μπουκέτο με τριαντάφυλλα που αργότερα ανακαλύψαμε πως μέσα είχε νάρκη που έσκασε στα χέρια μας.

Αφού τέλειωσε η ομιλία, αμέσως σχηματίστηκε μια επιτροπή με καμιά δεκαριά γέροντες και κλείστηκαν στο σχολείο για να κρίνουν αυτοί ποιοι πρέπει να φύγουν την άλλη μέρα το πρωί για τα βουνά. Σε δύο ώρες περίπου τελείωσαν και βγήκαν στην αυλή της εκκλησίας με τον κατάλογο στα χέρι που είχαν σημειώσει στη σειρά 49 άτομα. Η κρίση έγινε από την επιτροπή σύμφωνα με τις δυνατότητες, και τις οικογενειακές υποχρεώσεις ελαβαν υπ' όψιν τους, όπου και έγινε δεκτό από όλους μας, χωρίς καμία αντίρρηση, όταν η επιτροπή εδιάβασε τα 49 ονόματα. Όλοι μας ακούσαμε τα ονόματα, όχι μόνον χωρίς αντίρρηση, αλλά το πήραμε σαν τιμή και περηφάνια.

Η εμπιστοσύνη και ο σεβασμός προς τους γέροντες ήταν πλήρης και από όλους. Μόνον ένας πατέρας έκανε μια ερώτηση, αν είναι δυνατόν να πάει εκείνος στο πόδι του γιου του, και έγινε δεκτόν. Ήταν ο Νικόλας Γκερμπούρας και άφησε τον γιο του στο σπίτι, τον Σωτήρη Γκερμπούρα. Μετά ήρθε η ερώτηση από το χωριό στους αντάρτες: «Πώς θα προετοιμασθούμε και πού ακριβώς θα πάμε να συναντήσουμε τους οργανωτές μας;» Όπου και μας είπαν: «Θα πάρει ο καθένας ό,τι το καλύτερο όπλο νομίζει, τα ρούχα που φοράει και μια κουβέρτα. Φαΐ μόνο για το δρόμο.» Και ο τόπος συνάντησης με τους οργανωτές μας θα ήταν στο Θεολόγο. Εκεί ξέραμε υπήρχε ένα μεγάλο κτήριο και μοναστήρι.

Η βραδιά ετοιμασίας για τα βουνά

Αφού πήραμε όλες τις οδηγίες λεπτομερώς, ο καθένας έφυγε για το σπίτι του. Εγώ βέβαια θα πω μόνο για τον εαυτόν μου ορισμένες λεπτομέρειες, όπως κάτι ανάλογες θα είχαν και οι άλλοι στα σπίτια τους.

Είχαν πάει πιο μπροστά στο σπίτι ο παππούς και ο θείος μου και τα είχαν πει τα νέα. Όταν έφτασα κ' εγώ στο σπίτι μου και μπήκα στην εξώπορτα, όλοι, γυναίκες και μικροί, ήρθαν κοντά μου για να ακούσουν τι θα τους πω κ' εγώ για τα όσα είχαν συμβεί στην εκκλησία. Ήταν μια εικόνα πραγματικά απεριγράπτη. Πώς είναι δυνατόν να περιγράψει κανείς το πρόσωπο ενός ανθρώπου ή και των δέκα ανθρώπων που ήμασταν εμείς στο σπίτι μας, όταν έχουν ν' αντιμετωπίσουν μια τέτοια περίπτωση: Ένας μοναχογιός, ούτε είκοσι χρόνων ακόμα, να ζώσει τα άρματα και να φύγει για τα βουνά σε μια τέτοια φωτιά που θερίζει τους ανθρώπους σαν τα στάρια στο χωράφι.

Στα πρόσωπα μας ήταν ζωγραφισμένη μια πολύ περίεργη εικόνα, ως σύνολο και κατά άτομο, και όταν είναι όλοι άφωνοι και συγκεντρωμένοι. Ήμασταν δέκα άτομα και πρέπει να τους αναφέρω ονομαστικώς πριν προχωρήσω: Παππούς (Γιώργος Στεφάνου), θείος μου (Στέφανος Στεφάνου), γιαγιά μου (Δημητρούλα Στεφάνου), μάνα μου (Ελένη Στεφάνου), εγώ (Αθανάσιος Στεφάνου) θεία μου (Μαρία Στεφάνου), αδελφή μου (Βασιλική Στεφάνου), και τα εξαδέλφια μου: Γιάννης, Παντελής, Αθηνά- σύνολον 10. Ο καθένας είχε την έκφρασή του σύμφωνα με το πώς αισθανόνταν. Και όλοι μαζί κάνανε ένα μπουκέτο πολύ, μα πολύ περίεργο, με δέκα πρόσωπα που στα μάτια τους έβλεπες ένα κράμα από χαρά, μελαγχολία, φόβο και περηφάνια. Όχι, μόνο αυτός που τη ζει μια τέτοια κατάσταση μπορεί να αισθανθεί και να καταλάβει κάτι. Προπαντός μια μάνα που έχει μόνο ένα αγόρι και να βλέπει

να ετοιμάζεται για μια τέτοια φωτιά.

Πρέπει να κάνω μια σχετική ανάλυση για την αιτία κάθε αισθήματος που μας κατείχε. Πρώτα ήταν η περηφάνια που μας κατείχε, που τα σκέπαζε όλα και που ήταν το πιο δυνατό αίσθημα. Η περηφάνια προερχόνταν από το που έφθασε αυτή η ευλογημένη ώρα που μας τυραννούσε τόσα χρόνια και την περιμέναμε με τόση λαχτάρα να φτάσομε στην πραγματοποίηση όλων αυτών των ιδανικών, και που θα ήμασταν εμείς, με τα όπλα μας, να τη φέρομε την ελληνική σημαία στα χέρια μας. Αίσθημα που τα σκέπαζε όλα.

Όσο να ναι έχουν κάποια θέση στο υποσυνείδητο του κάθε ανθρώπου και η λύπη και η μελαγχολία που προκαλεί ένας τέτοιος χωρισμός σε μια τέτοια θολή και αναστατωμένη ατμόσφαιρα, και προπαντός σε μια μάνα. Εγώ τότες ήμουν γύρω στα είκοσι χρόνων, δηλαδή ήμουν ο πιο μικρός από τους μεγάλους της οικογένειας και ο πιο μεγάλος από τους μικρούς της οικογένειας.

Σε λίγο λύθηκε η σιωπή και πήρε το λόγο ο παππούς που ήταν και στην επιτροπή. Ο οποίος είπε εν όποιον όλων μας, εμείς ακούγαμε άφωνοι: «Εγώ έβαλα τον Θανάση στον καταλογο αυτό, γιατί νομίζω πως ήταν η πιο καλή λύση. Εγώ τώρα πια είμαι γέρος και δεν μπορώ να τρέχω στα βουνά. Ο Στέφανος είναι εις θέσιν να κάνει στο σπίτι αυτό που ο Θανάσης δεν μπορεί, και ο Θανάσης μπορεί να κάνει εκεί που θα πάει πολύ πιο καλή δουλειά απ' ό,τι θα κανε ο Στέφανος. Το σπίτι θέλει πείρα, θέλει κούραση και φροντίδα και τα βουνά θέλουν ποδάρια γερά και εξυπνάδα, όπου ο Θανάσης τα χει και τα δύο, καθώς και ψυχραιμία και εμπειρία στο ντουφέκι.»

Είχαμε περίπου ογδόντα στρέμματα σπαρτά και καμιά σαρανταριά αγελάδες μικρά-μεγάλα. Βέβαια θα βάζαμε τσομπάνο για τις αγελάδες, αλλά ήταν πολλή δουλειά για όλα αυτά.

Αφού πέρασαν λίγα λεπτά της ώρας, όρθιοι απέξω από την πόρτα, αμίλητοι προχωρήσαμε μέσα: οι γυναίκες χώ-

ρια για το μαγκερί (μαγειρείο) -έτσι λέγαμε το ένα σπίτι. Και εμείς οι άνδρες προχωρήσαμε για το άλλο σπίτι που το λέγαμε οντά (Hodë), εκεί που μέναμε οι άνδρες.

Αφού καθίσαμε εμείς οι άνδρες στα μαξιλάρια σταυροπόδι, αρχίσαμε να το κουβεντιάσομε. Πρώτα πήρε το λόγο ο παππούς που ήταν πολύ έμπειρος στους ανταρτοπόλεμους και πολύ φανατικός Έλληνας. Είχε πολεμήσει σε ταχτικούς και σε ανταρτοπόλεμους με τους διάφορους βαλκανικούς πολέμους, και με τους Τούρκους. Εκείνος μιλούσε κ' εμείς τον ακούγαμε κοιτάζοντας στα μάτια με πολλή ευλάβεια και εμπιστοσύνη. Βεβαίως απευθυνόταν πιο πολύ σε μένα για συμβουλή και για ενθάρρυνση. Μεταξύ άλλων μου είπε: «Εσύ Θανάση, είσαι άξιος της παραδόσεως της οικογένειάς μας σε όλα, τι άλλο να σου πω. Για τον ανταρτοπόλεμο δεν υπάρχει συνταγή με ακρίβεια, γιατί η κάθε περίπτωση έχει δικό της τρόπο αντιμετώπισεως. Και μην ξεχνάς ποτέ πως αυτός που διατηρεί την ψυχραιμία του, πεθαίνει τελευταίος. Είναι ο απαραίτητος όρος εις τον πόλεμο. Εύχομαι και πιστεύω πως θα έχετε έμπειρους Έλληνες αξιωματικούς, για να σας οδηγήσουν παντού και πάντα.»

Μετά ο Θεός μου είπε: «Εγώ, Θανάση, τι να σου πω; Αυτά που σου είπε ο παππούς είναι πιο πολλά και πιο χρήσιμα από τι εγώ μπορώ να σου πω.»

Μετά σιωπήσαμε για λίγο. Ο παππούς μου έδωσε ένα μπουκαλάκι και μου είπε να πάω στο μπακάλη να πάρω λίγο ούζο, εις τον Νικόλα Μπούλμο. Όπου πήγα και του πήρα. Πήγαμε για λίγο στα σκαλοπάτια απέξω και καθίσαμε. Ο παππούς έπινε το ούζο του αναπολώντας τα περασμένα, όταν ήταν παιδί που φορούσε φουστανέλα και τσαρούχια με φούντα και γελέκο κεντητό, και με τα όπλα της εποχής τους- το ντουγκρά και το μαρτίι.

Δεν μιλούσε πολύ, ούτε για τον εαυτό του έλεγε τίποτα, μιλούσε γενικώς. Πείρα, αισιοδοξία, θάρρος, υπομονή, ψυχραιμία και εξυπνάδα είχε, με όλο που δεν ήξερε γράμματα, άξιζε να τον ακούσεις. Ο Θεός μου πάλι ήξερε

γράμματα ελληνικά, ήταν και πάρα πολύ εργατικός, ήταν άξιος επαίνου, γιατί είχε κρατήσει όλο το βάρος του σπιτιού μοναχός του, από όταν πέθανε ο πατέρας μου το 1932.

Όταν βράδιασε, σε λίγο, ξαναπήγαμε μέσα και καθίσαμε σταυροπόδι στα μαξιλάρια. Ανάψαμε και την λάμπα τη μεγάλη πετρελαίου που είχαμε κρεμασμένη στη μέση του σπιτιού. Εν το μεταξύ ετοίμασαν οι γυναίκες το βραδινό φαΐ. Μας είπαν πως το φαΐ ήταν έτοιμο, και εμείς τους είπαμε να το φέρουν. Αμέσως φέρανε το μεγάλο σοφρά- είχαμε δύο σοφράδες- και τον βάλανε στη μέση του σπιτιού, ακριβώς κάτω από τη λάμπα για να φέγγει καλά πάνω στο σοφρά. Φέρανε τα φαγητά για να φάμε εμείς πρώτα οι άνδρες, (έτσι τρώγαμε πάντα), και μετά θα τρώγανε οι γυναίκες στο δωμάτιό τους. Θυμάμαι που η γιαγιά μου η Δημητρούλα είπε στις γυναίκες και σφάξανε ένα μεγάλο πετεινό και το κάμανε μπουρέκι στο φούρνο μας που είχαμε μέσα στο σπίτι, καθώς και άλλο μπουρέκι με τυρί και κρέας κοκκινιστό από αγριογούρουνο που είχε σκοτώσει ο παππούς. Αυτά τα φαγητά, τα τόσο ιδιαίτερα, έγιναν για την περίπτωση αυτή που θα έφευγα εγώ, που πραγματικά με αγαπούσαν πολύ όλοι και το εκδηλώνανε εμπράκτως, μικροί και μεγάλοι. Καλά, η μάνα μου μού είχε αδυναμία, αλλά και γιαγιά μου το λεγε σε όλους και το απέδειχνε εμπράκτως με κάτι το ιδιαίτερο φαΐ χωρίς κανένα παράπονο από τους άλλους, μικρούς και μεγάλους.

Αφού όλα έτοιμα πάνω στο σοφρά, μαζευτήκαμε όλοι και οι πέντε αρσενικοί, να το πούμε, γιατί ήμασταν τρεις άνδρες και δύο παιδάκια κοντά στο σοφρά. Πριν κάνουμε το σταυρό μας κοιτάξαμε αν είναι η πόρτα του σπιτιού ανοιχτή. (Διότι ποτέ δεν τρώγαμε με πόρτα κλειστή)- ήταν σαν παράδοση.

Κάναμε το σταυρό μας όλοι, και ο παππούς είπε τις ευχές σ' εμένα: «Η Παναγία να σε προστατεύει και ελπίζω γρήγορα θα τελειώσουν τα βάσανα και θα ιδούμε και εμείς τη σημαία μας με το σταυρό. Κ' εσύ, Θανάση, να

είσαι περήφανος πιο πολύ από μας που θα λάβεις μέρος με το ντουφέκι σου στον αγώνα αυτόν.» Βάλαμε μπρος να φάμε χωρίς να μιλάει κανείς, γιατί και αυτό το είχαμε σαν παράδοση: να μην μιλάμε όταν τρώμε και ούτε ψίχουλα να κάνουμε για να μην τα πατήσουμε και είναι αμαρτία.

Όταν τελειώσαμε το φαΐ, ξανακάναμε το σταυρό μας όλοι, και ο Παντελής, ο πιο μικρός, πήγε είπε στις γυναίκες και ήρθαν, και σηκώσανε το σοφρά.

Μετά βάλανε οι γυναίκες να φάνε και εμείς καθίσαμε ξανά στα μαξιλάρια και κουβεντιάσαμε. Πάντα με πρώτον ομιλητή τον παππού, γιατί, λόγο ηλικίας, ήξερε πολλά και έχει περάσει πολλά. Μας έλεγε για διάφορους πολέμους τακτικούς και αντάρτικους, προπαντός για τους βαλκανικούς πολέμους που είχανε τον βασιλιά Κωνσταντίνο ως αρχιστράτηγο.

Ποτέ δεν έφτανε να παινεύει τον εαυτό του. Εγώ για τον παππού μου ό,τι είχα μάθει από τους συγχωριανούς, τους ηλικιωμένους, πως πραγματι ήταν με μια λέξη σωστό παλικάρι, σε όλα. Ο χαρακτήρας του ήταν πολύ ντόμπρος και φιλαληθής, ευκολόπιστος, αλλά και πάρα πολύ αυστηρός. Νομίζω πως, πριν προχωρήσω να σημειώσω τη συνέχεια της βραδιάς, αξίζει να κάνω μια μικρή παρένθεση με ένα δείγμα της ευκολοπιστίας του πάππου μου, αλλά και της βαθιάς πίστεως στην ιδέα της ελληνικής σημαίας μέχρι υπερβολικού ενθουσιασμού. Κάποια μερα, όταν εγώ βέβαια ήμουν στα βουνά και οι κομμουνιστές είχαν επικρατήσει πλήρως, και με πολλή πονηριά είχαν μαζέψει όλα τα όπλα του χωριού, οι Αλβανοί κομμουνισταί, με πονηριές που τις είχανε δανειστεί από τους Ρώσους, αρχίσανε να δημιουργήσουν αφορμές και κατηγορίες σε ορισμένα πρόσωπα που θέλανε να τους εξοντώσουν. Τέτοιες πονηριές τις εφαρμόσανε σε όλη τη Βόρειο Ήπειρο- και όχι μόνο σε εμάς, αλλά και σε όλη την Αλβανία- γι' αυτό αξίζει ένα μικρό δείγμα. Μόλο που ο παππούς μου ήταν γέρος, θέλανε να τον μπλέξουν κάπου, για να τον κλείσουν αυτόν πρώτα μέσα και μετά θα

ρχόνταν η σειρά του θείου μου, όπως κιόλας αργότερα.

Κάποια μέρα, κάποιος άγνωστος τέλεια πήγε στο σπίτι την ώρα που ο θείος μου με τις γυναίκες λείπανε στα χωράφια, γιατί φοβόνταν τον θείο μήπως πονηρευτεί την παγίδα. Τον χαιρέτησε τον παππού μου με σεβασμό και, αφού καθίσανε, του σκασε αμέσως το παραμύθι. «Εγώ», του είπε, «είμαι από το βάθος της Αλβανίας, και είμαι μωαμεθανός, αλλά είμαι πολύ φιλέλληνα. Τώρα με τον κομμουνισμό θέλω να φύγω για την Ελλάδα, για να γλιτώσω από αυτούς, και μου είπαν για σένα πως είσαι ο μόνος που μπορείς να με βοηθήσεις.»

Του λέει ο παππούς μου: «Τι είδος βοήθεια θέλεις από μένα που είμαι και γέρος; Το μόνο που έχω να σου κάνω, μια και είσαι φιλέλληνα, να σε οδηγήσω από δω.» Και σηκώθηκε και πήγανε στο παράθυρο που φαινόταν τα βουνά των συνόρων. Του έδειξε από κει με το χέρι από πού θα μπορούσε να περάσει. Πού ακριβώς βρίσκονται τα σύνορα και τι κατεύθυνση θα πάρει για να βρεθεί στην Ελλάδα. «Εγώ», του είπε ο ξένος, «αύριο θα ξανάρθω για να μου τα ξαναπείς άλλη μια φορά πριν φύγω και να σε ευχαριστήσω με ένα δωράκι.»

Μείνανε συμφωνοί, αλλά ο ξένος δήθεν άνοιξε την κάρδια του περισσότερο και του είπε του παππού μου: «Σε 5-6 μήνες το πολύ θα έρθουν οι Έλληνες κάτω και θα πάρουν την Βόρεια Ήπειρο.» Αμέσως ο παππούς μου του απάντησε «Αυτό το ξέρει και μπούφος.»

Αυτό έγινε το 1945. Μετά ο ξένος ξαναχαιρέτησε τον παππού μου και έφυγε ικανοποιημένος. Την άλλη μέρα πήγε η αστυνομία και τον πήρανε. Μόλις μπήκε μέσα, του είπαν ειρωνικά οι αστυνομικοί και ο άνθρωπος αυτός που είχε πάει στο σπίτι: «Αυτό το ξέρει και ο μπούφος.» Σαν κεραυνός του ήρθε του παππού μου, τους κοίταξε όλους με περιφρόνηση και με μίσος χωρίς να τους απαντήσει. Ήταν όμως για τον παππού μου ένα μπουκάλι δηλητήριο μέσα στην ψυχή του. Αυτή ήταν μια μέθοδος που την εφαρμόζαν σε πολλούς αξιοπρεπείς ανθρώπους, όπου

και τους σκάσανε σιγά-σιγά με τέτοιους περίπου τρόπους και με πολλούς άλλους που ξέρω και δεν με παίρνει όλο το βιβλίο για να τα αραδιάσω.

Ο παππούς μου έφυγε από την αστυνομία, αλλά αρρώστησε από το κακό του ώσπου στο τέλος από αυτό πήγε: κυριολεκτικά έσκασε, δε πέθανε. Ποιος να τα καταλάβει όμως αυτά; Τι αμαρτία!

Και τώρα ας έρθουμε πάλι στη βραδιά ετοιμασίας μου. Αφού καθίσαμε σταυροπόδι στα μαξιλάρια και είχε κιόλας νυχτώσει, ήρθε η συζήτηση μοναχή της στα όπλα. Δηλαδή τι όπλο έπρεπε να πάρω μαζί μου από αυτά που είχαμε. Είχαμε ένα μάλιχερ μακρύ από αυτά χωρίς νούμερο, αλλά πολύ ευθύβολο, όμως δεν είχαμε πολλές σφαίρες. Είχαμε ένα μάουζερ ελληνικό με 30 σφαίρες. Είχαμε ένα λέμπελ πολύ μακρύ με 20 σφαίρες, είχαμε ένα τούρκικο σούτικο με 25 σφαίρες που κάνανε 3 κρότους ταμ ταμ τουμ. Είχαμε και ένα ιταλικό μακρύ που το λέγαμε το 42, με πολλές σφαίρες και πολύ ευθύβολο. Αυτό ήταν το οπλοστάσιό μας έκτος ένα πολύ παλιό ντουγκρά με 10 σφαίρες και σκουριασμένο, και ένα παλιό μαρτίνι χωρίς σφαίρες από τα νιάτα του παππού, τα οποία τα χε θάψει στον τοίχο.

Για μια στιγμή γυρίζει ο παππούς προς εμένα και μου λέει «Θανάση ποιο ντουφέκι θα πάρεις;». Και εγώ, χωρίς να το σκεφτώ καθόλου, γιατί το χα σκεφτεί, του είπα: «Θα πάρω το ιταλικό.» «Αυτό θα σου λεγα κ' εγώ.», μου είπε και ο παππούς και ο θείος μου.

Αμέσως σηκώθηκα και το ξεκρέμασα από τον τοίχο, καθώς και το γιορντάνι (φισεκοθήκη), που ήταν με δυο σειρές σφαίρες. Μέτρησα τις δεσμίδες και τα κρέμασα χωρία σε μια κρεμάστρα και τα δύο κοντά στη πόρτα.

Μετά από αυτό μείναμε όλοι αμίλητοι και σκεπτικοί, σκεφτόνταν ο καθένας χωρία και με το δικό του τρόπο.

Σε λίγο να το και ανοίγει η μεσαία πόρτα του σπιτιού και μπαίνει μέσα η εξαδέλφη μου η Αθηνά και μου είπε να πάω λίγο από κει, από τις γυναίκες. Σηκώθηκα και πήγα

αμέσως. Η μάνα μου, η γιαγιά μου και η θεία μου, άρχισαν κάτι να μου πουν, όχι βέβαια λόγια φόβου, αλλά για ταλαιπωρία, και κάτι τέτοια.. Τις διέκοψα και τους είπα να σταματήσουν, γιατί, αν θα τις ακούσει ο παππούς, θα τις μαλώσει πολύ, δεν τα σηκώνει τέτοια. Μετά ήρθε η σειρά μου να τους μιλήσω: «Για σκεφτείτε όμως τι πάμε να κάνουμε και τι πάμε να φέρομε; Την ελληνική σημαία, που τόσα χρόνια ονειρευόμαστε και που τόσα έχουμε υποφέρει, που τόσοι και τόσοι έχουν πεθάνει με αυτό το μεράκι, που πολύ σύντομα θα τη βάλομε στο παράθυρό μας και θα πάμε και στο νεκροταφείο να το πούμε στους πεθαμένους μας, για να αναπαυθούν και οι ψυχές τους. Εγώ νομίζω πως είναι πολύ μεγάλη τιμή σε μας που έτυχε εμείς να πραγματοποιήσομε όλα αυτά τα όνειρα.» Στο άκουσμα αυτών, σώπασαν και δάκρυσαν όλες και καρδιοχτυπούσαμε όλοι.

Αυτή η νύχτα έτσι πέρασε, ποτε από τους άντρες και ποτε από τις γυναίκες για να κουβεντιάσομε πολλά και διάφορα, πού να τα θυμάται κανείς όλα. Ως που ξημέρωσε η Δευτέρα πρωί. Πριν ακόμα βγει ο ήλιος εγώ άρχισα να ετοιμάζομαι. Πευθήκα και μετά έβαλα το γιορντάνι στη μέση μετά φισεκλίκια. Ήξερα πως το πρωί έπρεπε να πάμε νωρίς στην πλατεία, γιατί εκτός που είχαμε πολύ δρόμο να κάνομε, για να φτάσομε στον προορισμό μας που είχαμε συμφωνήσει, αλλά δεν έπρεπε να αργήσομε, για να μην τυχόν και θεωρηθεί σαν δισταγμός, αν όχι δειλία -πράμα που δεν θα το θελε κανένας μας στο χωριό μας. Και έτσι, αφού ετοιμάστηκα γρήγορα-γρήγορα και αφού έφαγα το πρωινό μου, πήγα πρώτα να χαιρετήσω τον παππού μου. Πήγα κοντά του και έσκυψα, του πήρα το χέρι, του το φίλησα βάζοντάς το πρώτα στα χείλη μου και μετά αμέσως στο κούτελό μου. (Έτσι κάναμε εμείς το χειροφίλημα.) Μετά με φίλησε και αυτός, και με πήρε από το χέρι και με πήγε κοντά στο κρεβάτι του. Μετά έβαλε το χέρι κάτω από το μαξιλάρι του και έβγαλε ένα περιστροφή που είχε πριν πολλά χρόνια, ένα καλό περιστρο-

φο εξάσφαιρο τύπου καραντάκ (karadak), κάπως μεγάλο με άσπρο κοκαλένιο χέρι. Εκεί σταμάτησε για λίγο και με κοίταξε στα μάτια και μου είπε: «Αυτό πρόσεχέ το, γιατί μπορεί και να χαίρεται, αλλά μπορεί και να λυπάται και να κλαίει, τ' ακούς;» Το πήρε και μου το έβαλε με το χέρι του στη μέση, απάνω στο γιορντάνι, με ξανακοίταξε στα μάτια αμίλητος και με ξαναφίλησε, όπου κ' εγώ του ξαναφίλησα το χέρι.

Πήγα πιο πέρα και έμεινα για λίγο σκεπτικός και αμίλητος, σαν αστραπή μου ήρθαν χίλια δύο στο μυαλό μου. Σκέφτηκα τη μοίρα μας που μας είχε καταδικάσει τούσα χρόνια να είμαστε κυνηγημένοι και διψασμένοι για ελευθερία και δικαιοσύνη. Σκέφτηκα πόσοι έχουν πεθάνει από μας με τέτοια όνειρα, με τέτοια δίψα για να δουν την ελληνική σημαία να κυματίζει στα σπίτια τους, για να μπορούν πια να ζήσουν ελεύθεροι και μονιασμένοι, και αγαπημένοι. Τι αδικία! Ποιος μας έχει καταδικάσει, και γιατί; Ως πότε εμείς θα χουμε για Θεό και για προστάτη και δικαιοσύνη την κάνη του ντουφεκιού; Ως πότε εμείς θα ζούμε υποχρεωτικά με έναν λαό που ούτε εμείς τους θέλομε ούτε αυτοί; Α, όχι! Αυτό το όπλο που παίρνω εγώ στο χέρι θα πρέπει να είναι και το τελευταίο. Πρέπει να ξημερώσει και για μας μια καλή και ηλιόλουστη μέρα.

Αυτά και πολλά άλλα περάσανε σαν αστραπή από το μυαλό μου. Αμέσως όμως συνήλθα. Σύμφωνα με την οικογενειακή ιεραρχία μετά πήγα στη γιαγιά μου, που ήταν πράγματι μια πολύ καλή, και αξιαγάπητη και αξιοσέβαστη από όλους μας στο σπίτι. Αυτή κράταγε το τιμόνι στο σπίτι, στο τομέα του νοικοκυριού, πολύ σωστά και πολύ δίκαια. Όπως και ο πάππους στον τομέα των ανδρών με πλήρη εμπιστοσύνη χωρίς καμία διαφωνία ποτέ από κανέναν. Νομίζω πως αυτά έχουν μεγάλη σημασία και αξία. Με αγκάλιασε η γιαγιά μου, με φίλησε και μου έδωσε την ευχή της, κ' εγώ της πήρα το χέρι, της το φίλησα με πολλή ευλάβεια.

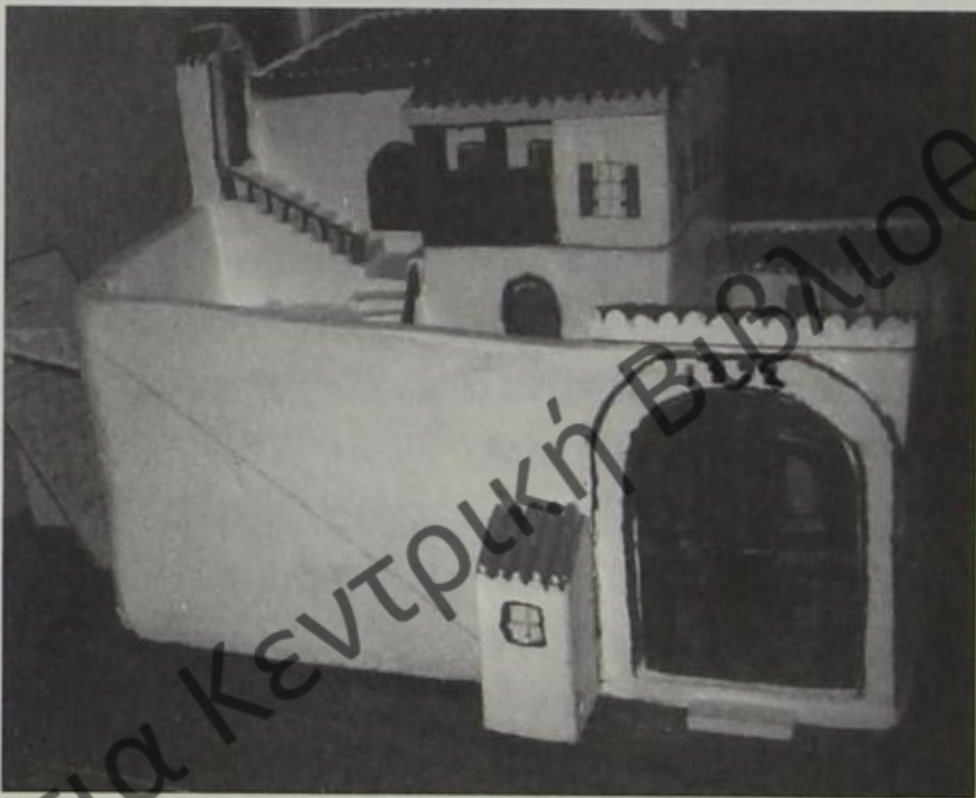
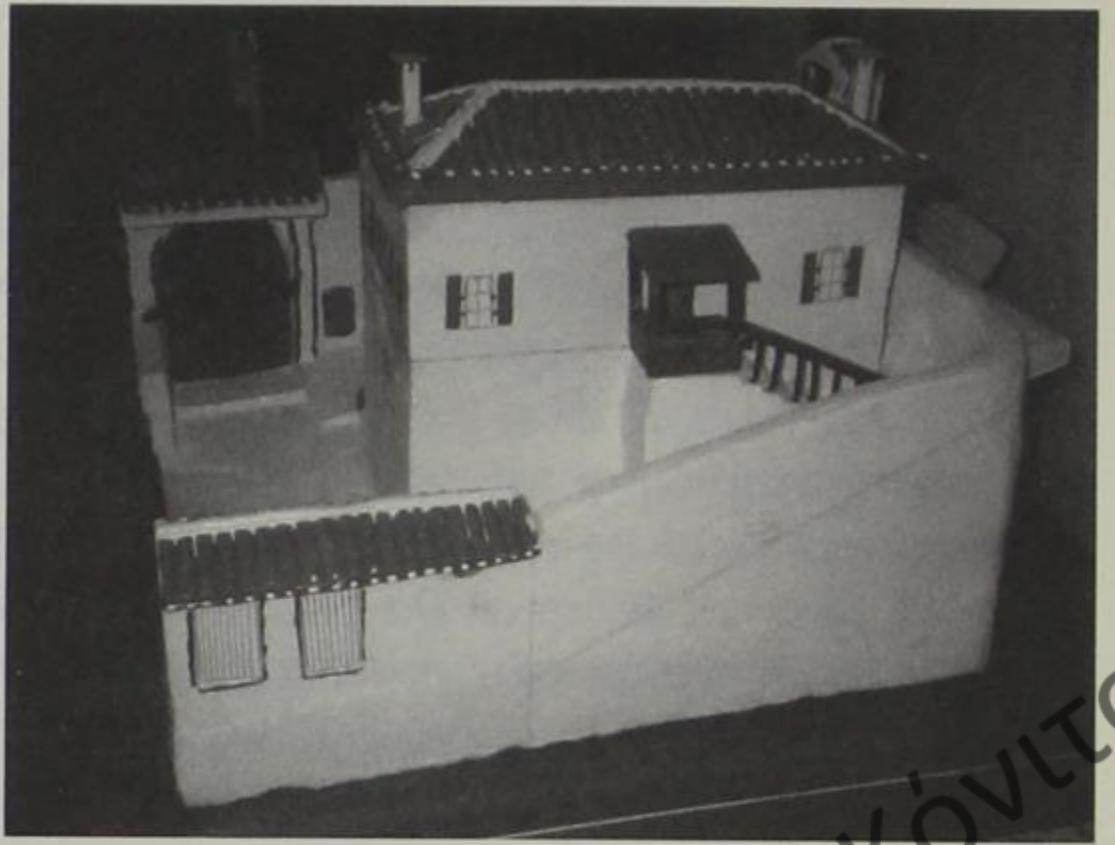
Μετά πήγα στη μάνα μου, η οποία περίμενε όρθια

αμίλητη και κάπως δακρυσμένη. Πήγα κοντά της και της είπα: «Α, όχι κλάματα. Δεν τα παμε τι πάμε να φέρομε; Κάτι που μας το ζητάνε όχι μόνο οι ζωντανοί, αλλά και οι πεθαμένοι μας. Είμαι σίγουρος πως και αυτοί θα χαρούνε.» Με αγκάλιασε, με φίλησε, μου έδωσε την ευχή της, και τραβήχτηκα πιο πέρα. Πήγα μετά στο θείο μου, το Στέφανο. Εκείνος μου είπε πριν με χαιρετήσει: «Τώρα θα πάτε εσείς οι 49, μετά θα δούμε τι θα γίνει και, αν θα υπάρχει ανάγκη, θα τα εγκαταλείψομε και εμείς όλα και θα βρεθούμε στο πλευρό σας, ώσπου να ολοκληρωθεί το έργο αυτό το ιερό. Όπως μας τα είπαν, πρέπει να έχετε καλούς αξιωματικούς για οτιδήποτε χρειαστεί.» «Αυτό πιστεύω και εγώ.», του είπα και αγκαλιαστήκαμε. Μετά του πήρα και το χέρι, του το φίλησα. Μετά πήγα στη θεία μου τη Μαρία, με φίλησε κι αυτή χωρίς να μου πει τίποτα, και εγώ της φίλησα το χέρι. Μετά πήγα στην αδερφή μου τη Βασιλική. Αγκαλιαστήκαμε και φιληθήκαμε. Προχώρησα μετά στο Γιάννη, μετά με τον Παντελή και μετά με την μικρότερη της οικογένειας, την Αθηνά.

Αφού τελείωσε ο αποχαιρετισμός, προχώρησα προς την πόρτα και βγήκα στο πλατύσκαλο, όπου εκεί ήταν όλοι, και ο θείος μου με το ντουφέκι στο χέρι, όπου και μου το παρέδωσε. Μόλις το πήρα το ντουφέκι στο χέρι μου, προχώρησα προς τη σκάλα την ανηφορική που ανεβαίνει για το χωριό, και τρέχοντας ανέβηκα τα σκαλοπάτια δυο-δυο μέχρι την πόρτα. Βγήκα στο δρόμο και έστριψα αριστερά. Προχώρησα μέχρι στην άκρη της αυλής που ήταν η άλλη στροφή, σταμάτησα για λίγο, έριξα μια ντουφεκιά και έστριψα αμέσως στη γωνία.

Βαδίζοντας μετά μέσα στο χωριό, μας χαιρετούσαν όλοι με πολλή αγάπη και με πολλές ευχές, ώσπου έφτασα στην πλατεία, όπου σε λίγη ώρα φτάσανε όλοι με χαρά, με γέλια και ενθουσιασμό.

Το σπίτι που γεννήθηκε ο Θανάσης Στεφάνου. Μακέτες του ιδίου.

Η πορεία προς την μεγάλη φάκα

Όλοι ήρθαν όπως είχαμε κανονίσει, και με τα ντουφέκια τους όλοι, ο καθένας ότι ντουφέκι είχε. Είχαμε καλά όπλα και πιο καλά τα κανε ο ενθουσιασμός όπου κράτησε πολύ λίγο. Επικεφαλής μας διορίσαμε τον Θοδωρή Λιόκοση που ήρθε ο ίδιος. Το πρότεινε για πιο καλά, γιατί ο γιος του ήταν πράγματι μικρός, ο Μάρκος. Ο αδελφός του ο Κωνσταντίνος έστειλε τον γιο του, τον Γιάννη, για αυτό το πιο πολύ το αποφάσισε να έρθει ο ίδιος, και για να συναντήσει και την ιστορία της πατρίδος του.

Καμιά φορά πήρε τον κατάλογο ο Θοδωρής και διάβασε τα ονόματα, όπου όλοι είπαμε παρόν. Μαζευτήκαμε από τη μια μεριά της πλατείας ήμασταν παρδαλός στρατός. Από ρούχα; μη ρωτάς, καθένας τα δικά του διαφορετικά, από ντουφέκια; από όλες τις λατσιόνες*. Είχαμε και δύο-τρεις που δεν είχαμε ιδέα από ντουφέκια. Οι άλλοι τα ντουφέκια τα είχαμε από 10 χρόνων. Είχαμε όμως πάρα πολλή όρεξη και χαρά.

Όπως ήμασταν έτσι συγκεντρωμένοι, είπαμε να πούμε πρώτα και ένα τραγούδι και μετά να ξεκινήσομε. Αρχίσαμε όλοι μαζί το τραγούδι κ' εγώ είχα ετοιμάσει μια σφαίρα στο ντουφέκι μου και, όπως το είχα στον ώμο, πάτησα την σκανδάλη και επυροβόλησα στον αέρα. Αυτό ακολούθησε απ' όλους και τέλειωσε και το τραγούδι.

Κανένας όμως συγγενής δεν ήρθε στην πλατεία για να αποχαιρετήσει, όλοι μείνανε στα σπίτια για να μην δημιουργηθούν συγκινήσεις. Κ' έτσι προχώρησε ο Θοδωρής Λιόκοσης μπροστά και εμείς πίσω εις φάλαγγα τον ακολουθήσαμε σαν τα πρόβατα. Περνώντας στο δρόμο για να βγούμε από το χωριό, μας χαιρετούσαν από τις αυλές των σπιτιών με πολλή χαρά και συγκίνηση. Ωσπου βγή-

*Λατσιόνες - απ' όλα τα είδη

καμε από το χωριό και πήραμε το δρόμο δυτικώς ή μάλλον βορειοδυτικώς είναι. Βαδίζαμε αμίλητοι τέλεια, μέχρι που φθάσαμε στη Σωροννιά, σε μια εκκλησία που είναι πάνω από μια ώρα με τα πόδια για να φτάσεις. Εκεί καθίσαμε λίγο και συζητήσαμε για το πανηγύρι που θα γινόνταν την ερχόμενη Κυριακή, και που εμείς δεν θα ήμασταν. Πηγαίναμε κάθε χρόνο το 15 Αύγουστο της Παναγίας, που πάνε από όλα τα χωριά, και γινόνταν το μεγαλύτερο πανηγύρι της χρονιάς, και όλης της περιφέρειας, μέχρι και στο Δέλβινο.

Σε λίγο σηκωθήκαμε και πήραμε πορεία για τον προορισμό μας, αλλά και με προσοχή, γιατί ήταν πιθανό να πέσομε σε καμία φάλαγγα εχθρική. Περάσαμε το δημόσιο δρόμο και πήραμε τον ανήφορο για το Θεολόγο, όπου και φτάσαμε το απόγευμα. Εκεί είδαμε ένα κτήριο μεγάλο που το είχε χτίσει ένας ντόπιος πλούσιος επιχειρηματίας στην Αίγυπτο. Εκεί ήταν και οι άνθρωποι που θα περιμένανε ή μάλλον θα μας περιλαβαίνανε.

-7-

Η υποδοχή μας

Αφού πήγαμε πολύ κοντά στο κτήριο, να το και βγαίνουν κάτι γενειοφόροι και προχώρησαν κοντά μας. Μας χαιρέτησαν παρτιζάνικα χτυπώντας το τακούνι, υψώνοντας την γροθιά ψηλά και λέγοντας Αλβανικά: Θάνατος στο φασισμό! (Vdekje fashizmit). Εμείς δεν τους απαντήσαμε, γιατί δεν ξέραμε. Αυτός μας λέει πάλι κουβεντιαστά: «Εσείς πρέπει να λέτε: Λευτεριά στο λαό. (Liri ropullit). Μετά μας λέει: «Ελάτε μαζί μου!», όπου και μας πήγε μέσα στο μεγάλο αυτό κτήριο, σε ένα πολύ μεγάλο θάλαμο. «Καθίστε εδώ!», μας είπε, κ' έφυγε χωρίς να μας πει τίποτα άλλο.

Νύχτωσε κιόλας, και ο καθένας βολεύτηκε και βγάλαμε απ' ό,τι είχε μείνει, και φάγαμε χωρίς να μιλάει κανείς. Όλοι όμως μέσα μας αναρωτιόμασταν: «Τι είδους υποδοχή είναι τούτη που μας κάνουν;» Ο Θοδωρής μας είπε μόνο λίγες λέξεις: «Παιδιά, υπομονή και θα δούμε το πρωί τη συνέχεια. Τώρα βολευτείτε για ύπνο, γιατί είμαστε και κουρασμένοι από τόσο δρόμο.» Έτσι και έγινε.

Το πρωί πολύ νωρίς σηκωθήκαμε, φτιαχτήκαμε και περιμέναμε τη συνέχεια. Καμιά φορά, πολύ αργά, ήρθε ένας πολύ βλοσυρός, και καταλάβαμε πως μας έβλεπε όχι φιλικά, αλλά με πολύ μίσος. Σχεδόν όλοι καταλάβαμε πως κάτι δεν πάει καλά και αυτά τα μούτρα ήταν μια σιωπηλή απάντηση στις προσδοκίες μας. Τη σκέψη του τη σχημάτισαμε εμείς, αλλά ήταν αργά πια. Ήταν σαν να μας έλεγε: «Εσείς είστε που θέλετε χώρια οργάνωση και την ένωση της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα; Τώρα θα δείτε!» Αμέσως μας ρώτησε ποιον έχουμε επικεφαλής. Του είπε ο Θοδωρής: «Εγώ!» «Έλα μαζί μου!», του είπε, αλβανικά βέβαια, και προχωρήσανε. Εμείς αλληλοκοιταχτήκαμε χωρίς να μιλήσουμε. Το καταλάβαμε μέσα μας, αλλά δεν θέλαμε να το πιστέψουμε. Τώρα περιμέναμε τον Θοδωρή.

Σε μισή ώρα περίπου ήρθε. Μπήκε μέσα χλωμός και ταραγμένος, μας κοίταξε όλους στα μάτια και μας είπε: «Παιδιά, σας παρακαλώ, ακούστε με με προσοχή, γιατί δεν ξέρω αν θα προφτάσω να σας τα πω όλα. Τα όνειρά μας γκρεμίστηκαν, η φάκα έπεσε και κλειστήκαμε μέσα. Σας παρακαλώ μην αντιδράσει κανείς, γιατί θα είναι μάταιο και τελική καταστροφή. Θέλω να μ' ακούσετε σαν πατέρα σας και να πειθαρχήσετε σε ό,τι σας λέω. Θα σας πω όσα προφτάσω πριν έρθουν. Στο γραφείο που πήγα δεν μου αναφέρανε τίποτα, ούτε και ρωτήσανε από πού ερχόμαστε, αφού βέβαια το ξέρανε και μας ετοιμάσαν ειδική υποδοχή. Μου είπαν μόνο πως εδώ που ήρθαμε χρειάζεται πειθαρχία αυστηρή και οφείλομε να σας το πούμε πριν κάνει κανείς κανένα σφάλμα και το πληρώσει ακριβά. Εδώ υπάρχουν πρόχειρα υπαίθρια λαϊκά δικαστήρια

που τιμωρούν παραδειγματικά, γιατί ο αγώνας έχει ιερόν σκοπόν και δεν επιτρέπεται κανένας δισταγμός για οποιαδήποτε θυσία. Κάθε δισταγμός, κάθε αμφιβολία και κάθε έλλειψη εμπιστοσύνης, θα θεωρηθεί εχθρική πράξη, σαμποτάζ, και ποδοπάτημα του αίματος που χύνεται σήμερα, που σημαίνει τουφεκισμός ενώπιον συντρόφων.»

Αφού του είπαν όλα αυτά στο γραφείο και τον άφησαν και ήρθε σε μας, και μας τα είπε, μείναμε όλοι άφωνοι και σαν να μας χτύπησε κεραυνός. Ο Θεωρητής ήταν πολύ έξυπνος άνθρωπος, και κατάλαβε πολλά και συνέχισε: «Παιδιά μου, προδοθήκαμε για άλλη μια φορά και σε λίγο θα μας σκορπίσουν μακριά τον ένα από τον άλλον, σε διάφορες ομάδες. Θέλω από όλους υπομονή και εξυπνάδα, και προπαντός να ξεχάσετε τέλεια αυτά που μας είπαν στην εκκλησία. Αυτά σβήσανε και ο καιρός θα το δείξει. Δεν έχουμε καιρό να πούμε περισσότερα, γιατί, όπου κ' αν είναι, θα ρθούνε να μας παραλάβουν. Ο Θεός βοηθός σε όλους μας.»

-8-

Η αναδιοργάνωση της 19ης ταξιαρχίας

Με την ευχή: «Ο Θεός βοηθός μας!», τελείωσε ο Θεωρητής Λιόκοσης τις συμβουλές και, κάπως δακρυοσμένος, κάθισε σε μια άκρη σκεπτικός, όπως και εμείς, το ίδιο σκεπτικοί και αμίλητοι περιμέναμε τη συνέχεια. Κοντά το μεσημέρι μας δώσανε έναν οδηγό, ο οποίος ήξερε που θα μας πάει. Από αυτουνούς που είχαν έρθει στο χωριό δεν είδαμε κανένα πουθενά. Τραβήξαμε για τον Α. Ανδρέα που ήταν το πρώτο τάγμα της 19ης ταξιαρχίας με την παλαιά διοργάνωση. Εκεί, αφού καθίσαμε λίγο, μας είπαν να τραβήξομε για τον Αγ. Παντελεήμονα, το χωριό, και ούτε φαΐ ακόμα ούτε τίποτα.

Μόλις μπήκαμε στο χωριό, ακούσαμε τραγούδια και χορούς. Ρωτήσαμε τον οδηγό «Τι συμβαίνει εδώ;» Μας

είπε πως και αυτός είναι ένας τρόπος πολέμου του εχθρού. Εμείς ακούσαμε τι είπε, αλλά δεν καταλάβαμε τι είδος πολέμου ήταν αυτός. Αργότερα το καταλάβαμε, γιατί λάβαμε και εμείς μέρος σε τέτοιου είδους πόλεμο. Μόλις φτάσαμε κοντά, πέσανε όλοι και μας χαιρέτησαν με την γροθιά στο μέτωπο και λέγοντας: «Θάνατος στο φασισμό!» Όπου και εμείς με τη σειρά μας απαντήσαμε: «Λευτεριά στο λαό!» Αμέσως μας αρπάξανε για χορό. Εμείς κάναμε να αντισταθούμε στην πρόταση αυτή, λέγοντας πως είμαστε κουρασμένοι, αλλά αυτοί, όλοι μαζί, μας είπαν πως «από δω και πέρα, σύντροφοι, δεν επιτρέπεται να λέμε πως είμαστε κουρασμένοι, γιατί το τραγούδι και ο χορός είναι το πιο τρομερό όπλο για τον εχθρό.»

Πράγματι είχανε δώσει πολύ μεγάλη σημασία στα τραγούδια, όπου με τα τραγούδια πετύχανε πολλά πράγματα, και προπαντός στην επιστράτευση. Ήταν επαναστατικά, συναρπαστικά και με πολύ ύπουλες κολακείες και ψευτιές.

Θυμάμαι λίγες γραμμές από ένα τραγούδι που θα καταλάβετε πόση ψευτιά και υπουλία είχε μέσα: «Çohi, o Vllazër, ra dallim feje, krahine edhe i deje, në luftë kundër fashizmit». Δηλαδή: «Σηκωθείτε, αδέρφια, χωρίς διάκριση θρησκείας, επαρχίας και ιδεολογίας στον πόλεμο ενάντια του φασισμού.» Δηλαδή όλους τους κάνανε αδέρφια και προπαντός χωρίς διάκριση θρησκείας που το ξέρανε πως αργότερα θα κάνανε στάβλους τις εκκλησίες. Όσο για τις επαρχίες; Άλλη υπουλία αυτή. Όσο για την ιδεολογία; Αυτό ήταν που τη θάψανε στα βάθη του ωκεανού, και άλλα...

Μετά ήρθε κάποιος σε μας τους καινούργιους και μας είπε πως το τραγούδι είναι στο καθημερινό πρόγραμμα σαν την αναπνοή μας. Για μας ήταν η πρώτη αναγκαστική προσαρμογή στα μέτρα και στους κανόνες. Να βλέπεις τον Θοδωρή Λιόκοση και τον Νικόλα Γκερμπούρα να χορεύουν και να τραγουδάνε παρτιζάνικα τραγούδια, να κλαις και να γελάς.

Καμιά φορά βλέπομε από μακριά να ρχονται καμιά δεκάρια αντάρτες με σακιά στον ώμο και κατσαρόλια στα χέρια. Ήρθαν και πήγαν σε μια άκρη και τα κούμπησαν κάτω. Αμέσως σταμάτησε ο χορός, και ένας που θα ήταν φαίνεται επικεφαλής, έβγαλε μια σφυρίχτρα και σφύριξε συγκέντρωση, στη γραμμή όλοι. Μαζί με αυτουνούς βέβαια πήγαμε κ' εμείς. Βλέπαμε τους όλους να προσπαθούνε να πάνε στο τέλος της γραμμής και μείναμε εμείς μπροστά. Αυτό όμως είχε τη σημασία του, χωρίς εμείς να το ξέρουμε, διότι θα μοίραζαν ψωμί, που είχανε μαζέψει από τα γύρω χωριά και οι τελευταίοι πάντα παίρνανε περισσότερα. Στην αρχή κρατούσαν λίγο το χέρι μην τυχόν και δεν φτάσει να πάρουν όλοι και πάντα το ξέρανε πως στο τέλος ήταν βέβαια τρίαματα, αλλά σημασία είχε να είναι πιο πολλά σε ποσότητα. Δηλαδή το κομμάτι ήταν πολυτέλεια και όσο για φαΐ, ποιος ρωτάει αυτό, είναι φασιστική συνήθεια.

Πέρασε και αυτή η μέρα με πολλές εκπλήξεις. Την άλλη μέρα από το πρωί μπήκαμε στη γραμμή, όλοι ανακατεμένοι και χωρίς να μιλάει κανείς. Πρέπει να ήμασταν πάνω από χίλιοι πεντακόσιοι, ώσπου φτάσαμε και πάλι στο Θεολόγο. Μάθαμε πως θα γίνει η αναδιοργάνωση της 19ης ταξιαρχίας και θα βαδίζαμε ανατολικά προς τα σύνορα με την Ελλάδα. Ποιος ξέρει τι σκοπό είχανε.

Αφού φτάσαμε στο Θεολόγο και καθίσαμε λίγο να ξεκουραστούμε, χτύπησε η σάλπιγγα για συγκέντρωση, όπου και μας οδήγησαν σε μια πλαγιά όλους. Μας κάνανε νόημα και καθίσαμε όλοι κάτω. Αμέσως σηκώθηκε ένας, ο κομισάριος της ταξιαρχίας (διαφωτιστής). (Αργότερα μάθαμε τα ονόματά τους σε όλους τους διοικητάς μας) Και άρχισε να μιλάει με πολλή ευχέρεια, και με πολύ πείσμα και εμπρηστικά λόγια, πιο πολύ πολιτικά παρά πολεμικά. Μεταξύ άλλων είπε: «Τους Γερμανούς τους τσάκισε και θα τους τσακίσει η Σοβιετική Ένωση. (Χειροκροτήματα) Ο αγώνας μας είναι να πολεμήσομε και να χτυπήσομε χωρίς οίκτο τα ομοιώματά τους που υπάρχουν σε κάθε χώρα

όπως και στη δική μας που είναι οι αντικομμουνισταί, οι μπαλίστες. Όλες οι χώρες της Ευρώπης και των Βαλκανίων έχουν αναλάβει ένα τέτοιο έργο με πολύ πείσμα: να καθαρίσουν κάθε ίχνος τέτοιας αντιστάσεως και να ζήσουν υπό την σκέπη της Σοβιετικής Ένωσης.», και πολλά άλλα...

Καταλάβαμε πως οι εντολές ήταν από την Μόσχα, πως με την υποχώρηση των Γερμανών δεν έπρεπε να υπάρξει καμία άλλη οργάνωση εσωτερική σ' όλες αυτές τις χώρες που είχαν εισβάλει οι Ρώσοι, να εξοντωθούν με κάθε τρόπο. Έτσι και έγινε, τουλάχιστον για την Αλβανία που μπορώ να μιλήσω. Το πετύχανε πλήρως και ούτε χρειάζονται περισσότερες λεπτομέρειες το πώς και γιατί πετύχανε.

Όταν τελείωσε ο λόγος του κομισάρου και χειροκροτήσαμε όλοι, μας άφησαν λίγο ήσυχους, και εκείνοι κάτι ετοιμάζανε. Σε μισή ώρα περίπου άρχισε η αναδιοργάνωση της 19ης ταξιαρχίας. Κρατούσαν κάτι χαρτιά με τα ονόματα ολουνών εμάς και φωνάζανε. Πρώτα είπαν, δηλαδή ο κομισάριος διαβάζε: «Αναδιοργανώνουμε την 19η ταξιαρχία, με τρία τάγματα και ένα λόχο διοικήσεως. Κάθε τάγμα τρεις λόχους, κάθε λόχος τρεις διμοιρίες και κάθε διμοιρία 12 άνδρες.» Είπε πρώτα τους διοικητές: «Διοικητής της ταξιαρχίας ο Εντίπ Τσούτσης, υποδιοικητής ο Αλίμ Τζέλιος και κομισάριος ο Θωμάς Τζίτζιος.» Μετά είπε τους διοικητές του τάγματος, μετά των λόχων και τέλος των διμοιριών.

Ούτε θυμάμαι, αλλά και ούτε χρειάζονται πιο πολλές λεπτομέρειες. Το μόνο που πρέπει να πω είναι τι απογινήκαμε εμείς με την αναδιοργάνωση αυτή. Πρώτα θα πω πως τον Θοδωρή Λιόκοση και τον Νικόλα Γκερμπούρα, που ήταν κάπως ηλικιωμένοι, τους διώξανε για το χωριό. Οι οποίοι πήγαν και είπαν και τα παθήματά μας μέχρι αυτήν την ημέρα, γιατί τα πιο καλά ήρθαν αργότερα. Μετά πρέπει να πω πως εμάς, και τους 47 που μείναμε, μας κάμανε έναν-έναν. Όσο για μένα, με βάλανε νοσοκόμο του 1ου τάγματος όπου ήταν ένας από την Κονίσπολη διοι-

κητής, ο Ασμπή Κόρος που με ήξερε και τον ήξερα πολύ καλά εις τον πολιτικόν βίον, και με αγαπούσε σαν το φίδι στον κόρφο. Ίσως το ζήτησε να με έχει κοντά του υπό τις διαταγές του για να δείξει την ανωτερότητά του, και πως δεν ήταν εκείνος που εγώ ήξερα πριν δύο χρόνια, και να μου φερθεί και λίγο αυστηρώς, για να μου δώσει να καταλάβω την ανωτερότητά του έμπράκτως.

Όταν όλα τέλειωσαν, φύγαμε όπως μας τοποθέτησαν, χωρίς να ξέρει κανένας τον διπλανό του. Όλοι εμείς οι χωριανοί, οι Μουρσιώτες βρεθήκαμε ένας-ένας σε διαφορετες ομάδες.

-9-

Οι κινήσεις της ταξιαρχίας μας

Με το άκουσμα του ονόματός του ο καθένας πήρε τα πράγματα του και πήγε στην ομάδα. Έτσι σχηματίστηκαν όλα: ομάδες, διμοιρίες, λόχοι και τάγματα, όπου αποτελούσαν την 19η ταξιαρχία (μπριγκάτα).

Σε λίγο κινήθηκαμε κατά τάγμα, και η διοίκηση χώρια με το λόχο της, με κατεύθυνση νοτιοανατολικά προς τη Γριάζδανη. Μόλις πιο πέρα, όπου κάναμε την πρώτη στάση της πορείας μας, ήρθε ο Χασμπή Κόρος ο Κονισπολιάτης, τώρα διοικητής του 1ου τάγματος που άνηκα εγώ, και μου είπε: «Εσύ, Θανάση, με άλλους δύο θα πας στη Λεσινίτσα, ένα χωριό πολύ ψηλά στο βουνό, και θα πάρεις τους 5-6 ασθενείς που είναι εκεί και θα τους φέρεις στην Γριάζδανη για να είναι πιο κοντά στη μπριγκάντα.» Του είπα: «Μάλιστα!» Τον χαιρέτησα με την γροθιά στο κούτελο και φύγαμε.

Πήγαμε, τους πήραμε εύκολα, γιατί μάλλον ψέματα κάνανε, και πήγαμε κ' εμείς για την Γριάζδανη. Το βραδάκι φτάσαμε εκεί και μας συγκέντρωσε ο Χασμπής, και μας είπε να πάμε στα σπίτια να φάμε, να μοιραστούμε ανά

δύο ή ανά τρεις για να βουλευτούμε όλοι στα σπίτια του χωριού αυτού. Έτσι και έγινε. Μας είπε να μην είμαστε απαιτητικοί για τίποτα, να φάμε ότι υπάρχει «και πρέπει να τους δώσετε να καταλάβουν για τον ιερό σκοπό του αγώνα μας», μεταχειρίστηκε τα λόγια που μας είπε ο σύντροφος κομισάριος προηγούμενος.

Επειδή το χωριό αυτό όμως ήταν μικρό, οι άλλοι πήγαν πιο πέρα, στο χωριό Σμίνετσι, πολύ κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα. Οι καημένοι τι να κάνουν, μας δεχόνταν πιο πολύ από φόβο παρά από αγάπη. Ποιος θα μπορούσε να αρνηθεί που θα τον εκτελούσαν ενώπιον χωριού και στρατού παραδειγματικώς για αντιδραστή, πράγμα που είχε συμβεί πολλές φορές, προς συμόρφωσιν.

Αυτά τα χωριά σε τόσα ορεινά μέρη υποφέρανε απ' όλα, όχι να ταΐσουν κ' εμάς. Το ψωμί τους ήταν καλαμπόκι και το φαΐ τους ήταν η ελιά, το κρεμμύδι και το τυρί, ήταν και καταστάσεις πολύ άσχημες.

Ξημέρωσε το πρωί και πήγαμε στο καθορισμένο σημείο και συγκεντρωθήκαμε και πάλι. Πρώτη του δουλειά του διοικητή μας ήταν να διαλέξει 5-6 να πάνε στα χωριά με τα σακιά να μαζέψουνε ψωμιά και, αν μπορούσαν, τίποτα ελιές, τυρί, κρεμμύδια, και ό,τι άλλο μπορούσαν. Τι να κάνανε οι καημένοι, μας δίνανε και μας ζητοφωνάζανε κιόλας από φόβο. Όλα αυτά τα χωριά ήταν γνήσιοι Βορειοηπειρώτες, χριστιανοί και φανατικοί Έλληνες, αλλά πού ν' ανοίξουν το στόμα.

Όταν γυρίζανε με τα σακιά στον ώμο που είχανε μέσα κομμάτια ψωμιά με διάφορα χρώματα και διάφορες κατασκευές, (γιατί το καλαμπόκι έχει διάφορα χρώματα και κατασκευάζεται διαφόρων ειδών) εκεί μέσα πεταμένα και ό,τι άλλο είχε: ελιές, τυρί, κρεμμύδια, και άλλα..., τα αδειάζανε σε κουβέρτες σορό και μπαίνανε στην γραμμή για να τα μοιράσουν. Εδώ ήταν μια να γελάς και μια να κλαις. Όλοι θέλαμε να πάμε τελευταίοι για να πάρουμε περισσότερα και ας ήταν τρίμματα, θα τα τρώγαμε με την χούφτα, φτάνει να ήταν πιο πολλά, για να ρίχναμε

κάτι περισσότερα στο στομάχι.

Τέλος πάντων, έτσι συνεχίσαμε τον αγώνα της πείνας και της κακομοιριάς, γιατί αγώνα με όπλο δεν είδαμε. Καμιά επαφή με τον κατακτητή, αφού ήμασταν στα πιο ψηλά βουνά και πολύ μακριά από το δημόσιο δρόμο.

Εν το μεταξύ προχωρούσαν από Γριάζδανη, Σμίνετσι, Μαρκάτι, Δισιάτι και φτάσαμε Κονίσπολη. Ποιος ξέρει τι σκοπό είχε αυτή η κίνηση άκρη των συνόρων με την Ελλάδα, από Σμίνετσι μέχρι Κονίσπολη. Εκεί κάναμε πολλές μέρες, αλλά όχι να κατεβούμε στο δημόσιο για σύγκρουση με τους Γερμανούς.

Στην Κονίσπολη καθίσαμε μόνο μια μέρα και μια νύχτα και την άλλη τραβηχτήκαμε για το Μαρκάτι. Εκεί καθίσαμε κάμποσες ημέρες, πιάσαμε και ένα σπίτι για τους αρρώστους που είχαμε 7-8 και οι άλλοι βολευτήκανε, άλλοι μέσα στα σπίτια, και άλλοι έξω -δεν ήταν ακόμα χειμώνας.

Μετά από δύο τρεις ημέρες που μείναμε στο Μαρκάτι να το και μας ήρθαν μπουλιούκια Τσάμηδες από μέσα από την Ήπειρο, την Ελλάδα. Όπου όλοι κλαίγανε και σέρνανε μαζί τους πολλούς τραυματισμένους και κοπάδια με γιδια. Φέρνανε σε μας καμπόσους τραυματίες βαριά και μας είπαν πως ο Ζέρβας τους σκότωσε όλους, όσους πρόφτασε. Εμείς ακούγαμε και σωπαίναμε, γιατί ξέραμε γιατί τους σκοτώσανε. Ξέραμε τι είχαν κάνει με την οπισθοχώρηση των Ελλήνων το 1941 -τα όργια που δεν περιγράφονται, αλλά δεν ξέραμε τι είδος οργάνωση ήταν αυτή. Όταν όμως ήρθα στην Ελλάδα, κανόνισα το χρόνο και βγαίνει πως τον Αύγουστο που ήρθαν στο χωριό μας και μας γελάσανε, έπρεπε ο Ζέρβας να ήταν στριμωγμένος στην Κέρκυρα από τους Ελασίτες, και μετά, που ξαναβγήκε στην Ήπειρο, πρέπει να περιποιήθηκε τους Τσάμηδες.

Εμείς εκεί στο Μαρκάτι αράξαμε για καλά. Φαίνεται πως περιμένανε να τραβηχτούν οι Γερμανοί, να εγκαταλείψουν την Ελλάδα και, περνώντας από την Αλβανία,

θα υποχωρούσαν συνέχεια, όπως κιόλας. Το τραγούδι και ο χορός έβραζε, ήταν ο αγώνας εναντίον των ντόπιων αντιδραστών και προδοτών. Μαθαίναμε πως πράγματι υπήρχαν ομάδες που ήταν έμπιστοι και επίλεκτοι, όπου συνεχώς κυνηγούσαν και εξοντώναν όσους είχαν στο κατάλογο των υπόπτων. Αυτό έγινε παντού σε όλη την Αλβανία, γι' αυτό πολλοί που γλίτωσαν τραβήχτηκαν μαζί με τους τελευταίους Γερμανούς και φτάσανε σε άλλες χώρες, όπως Ιταλία και αλλού. Απ' όσους εξόντωσαν ή φύγανε, αμέσως κατασχέσανε και τα υπάρχοντά τους, και τα ζωντανά τους τα έφαγε όλα ο στρατός, όταν πέραμε στις πόλεις.

Από κει, από το Μαρκάτι είχαν επιστρατεύσει καμπόσους, μεταξύ αυτών και ένα παιδί λίγο πιο μεγάλο από μένα, 4-5 χρόνια, τον Αλιούς Σαμπάνη, όπου ήταν μαζί μου νοσοκόμος με ιδιότητα να με ελέγχει και να με παρακολουθεί. Το είχα καταλάβει.

Μετά από λίγες μέρες ετοιμαστήκαμε για πορεία με κατεύθυνση πίσω προς το Θεολόγο όπου και φτάσαμε πάλι. Στρατοπεδεύσαμε, και για τους ασθενείς βρήκαμε ένα σπίτι, καθώς και για την διοίκηση (Shtabi). Μαζί με το λόχο διοικήσεως σέρνανε μαζί και Ιταλούς, που είχαν λιποταχήσει από τις μονάδες τους, ποιος ξέρει από πότε και τους φυλάγανε για κάποιο σκοπό. Κάποια μέρα, καθώς ήμουν κ' εγώ εκεί που χορεύανε, βλέπω τον Νίκο Τσέρο, έναν χωριανό μου να έρχεται τρέχοντας και λαχανιασμένος, και να μπει αμέσως στο χορό. Αφού τέλειωσε ο χορός, ήρθε κοντά μου και μου είπε: «Θανάση, να ξερες τι έγινε σήμερα, να γελάσεις.» «Τι έγινε Νίκο;», του είπα. «Σήμερα το πρωί, από την νύχτα, πήραμε όσους Ιταλούς είχαμε στη μπριγκάτα μας και κατεβήκαμε κάτω στα χωριά Χότζα και Μεμούσμπη, στο δημόσιο δρόμο, και βάλαμε τους Ιταλούς κοντά στο δρόμο με τα πολυβόλα τους, και τους είπαμε πως «δίπλα θα είμαστε και εμείς, αλλά προσέξτε», τους είπαμε, «να μην υποχωρήσετε, γιατί υπάρχει και δεύτερη γραμμή πίσω που θα σας σκοτώσει, αν δεν

πολεμήσετε». Για να παραδοθούν δεν ήταν δυνατόν, θα τους σκοτώνανε οι Γερμανοί. Τους κανονίσαμε, και εμείς πήγαμε πίσω πολύ για να φυλάμε τους Ιταλούς να μην υποχωρήσουν. Σε λίγο έφτασε η Γερμανική φάλαγγα και οι Ιταλοί τους βάλανε. Ιταλός κανένας δεν γύρισε πίσω. Οι Γερμανοί τι ζημιά πάθανε δεν ξέρομε, αλλά μας κυνηγήσανε με σαραπνέλ και μουρτάγια (όλμους) μέχρι εδώ στις πρόποδες. Φαίνεται πως μας είδαν με κιάλια, αλλά δεν έπαθε από μας κανείς τίποτα.» «Καλά τα καταφέρατε», του είπα, και έφυγα για το δωμάτιο που είχαμε τους αρρώστους.

Μετά από λίγες μέρες φύγαμε και από κει. Πήγαμε βορειοδυτικώς σ' ένα άλλο χωριό, ζυγώναμε δηλαδή προς το Δέλβινο. Φαίνεται δεν φοβόνταν από τα σύνορα μην τυχόν και πίσω από τους Γερμανούς κατέβουν οι Έλληνες για το όνειρό τους, διότι η διοίκηση οπωσδήποτε θα ξερε καλά την κατάσταση στην Ελλάδα. Αργότερα μάθαμε πως το E.A.M. σε κάποια δυσκολη ώρα κάλεσε και Αλβανούς αντάρτες για να αντιμετωπίσουν την δυσκολία, όπου και πήγανε και τους βοηθήσανε. Αυτό δεν ξέρω αν είναι αληθές, απλώς το άκουσα.

Εκεί, κάποια μέρα, είδα να δώσουν βαθμό δεκανέα στον σύντροφό μου στο νοσοκομείο, στον Αλιούση Σαμπάνη, όπου εγώ όφειλα να είμαι κλαρίνο μπροστά του σύμφωνα με τους ανταρτικούς όρους της πειθαρχίας. Αυτό μου στοίχισε, αλλά τι να κάνω; Σκέφτηκα και πήγα στον διοικητή του τάγματος, τον Χασμπή Κόρο και του είπα αν είναι δυνατόν να με πάρουν από infermier (νοσοκόμο) και να πάω στο τάγμα ως απλός ντουφεκιοφόρος. Μου απάντησε γελώντας: «Όχι!», λέγοντας: «Ο κατάλληλος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση.»

Από κει κατάλαβα πως θα είχα να συναντήσω πολλές δυσκολίες μπροστά μου. Σε λίγες μέρες ένας εξαδέλφός μου, ο Βαγγέλης Στεφάνου, εκεί που το τάγμα του έκανε κάποια πορεία, κρύφτηκε στο δρόμο, έμεινε πίσω, και το βαλε στα πόδια για το χωριό. Πήγε και τους είπε τα όσα

τραβούσαμε. Τους είπε πως έφυγε, γιατί δεν άντεχε πια την πείνα, την ψείρα και την καθημερινή εξαντλητική διαφώτιση, και την πειθαρχία. Μετά έφυγε για την Ελλάδα, γιατί δεν είχε θέση πια. Αν τον βρίσκανε θα τον φέρνανε στην ταξιαρχία και θα τον εκτελούσαν παραδειγματικά.

Την άλλη μέρα με καλέσανε εμένα, η διοίκηση της ταξιαρχίας, και μου είπαν: «Γιατί δεν το είπες που ο ξάδελφός σου ο Βαγγέλης θα έφευγε για την Ελλάδα;» Τους είπα: «Εγώ τον Βαγγέλη έχω πάρα πολλές μέρες να τον ιδώ και ούτε ξέρω τίποτα απ' όσα μου λέτε». Μου ξαναείπαν: «Πες μας την αλήθεια, γιατί τον έχομε πιάσει και μας είπε πως είχατε συνεννοηθεί.» Τους είπα: «Φέрте τον μπροστά μου». «Πήγαινε!», μου είπαν θυμωμένα, και έφυγα. Με ξανακάλεσαν και μου είπαν πως τον πιάσανε και θα τον φέρουν για να τον εκτελέσουν ενώπιον όλης της μπριγκάδας «και θέλομε να λάβεις μέρος στην εκτέλεση.»

Η αλήθεια είναι ταράχτηκα πολύ, αλλά δεν τους απάντησα. Με κοιτάζανε και εκείνοι βουβοί και ερευνητικά κάμποση ώρα και μετά μου είπαν: «Φύγε!» Έφυγα και έκλεισε η υπόθεση αυτή, αφού ο Βαγγέλης ήταν στην Ελλάδα. Και καθώς έμαθα, όταν ήρθα στην Ελλάδα, μόλις ήρθε, συνάντησε τους αντάρτες του Ζέρβα, πήγε μαζί τους και αργότερα γράφτηκε και χωροφύλακας.

Μετά από λίγες μέρες ζυγώσαμε προς το Δέλβινο, γιατί είχαν πληροφορίες πως οι Γερμανοί τα μαζεύανε για αναχώρηση, όμως ακόμα ήταν μέσα. Κάποια μέρα που θα ήταν και η τελευταία των Γερμανών, είχαμε πάει, ο λόχος διοίκησης και εμείς οι νοσοκόμοι, σε ένα χωριό σε ύψωμα κοντά στο Δέλβινο, που φαινόταν όλο το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα και όλη η περιφέρεια. Τόσο ύψωμα ήταν το χωριό αυτό, η Κώσταρη, νοτιοδυτικώς του Δελβίνου, που όλη η περιφέρεια νόμιζες πως ήταν κάτω από τα πόδια σου.

Το Δέλβινο φαίνεται πως ήταν η πόλις που οι Γερμανοί κάνανε σύμπτυξις των δυνάμεων για την πιο ασφα-

λή, το δυνατόν καλύτερη αναχώρηση. Εκεί, λέγανε αργότερα, πως έγιναν και οδομαχίες. Εγώ όμως δεν είδα ούτε σκοτωμένους ούτε τραυματίες. Από το ύψωμα αυτό βλέπαμε της ετοιμασίες των Γερμανών για αναχώρηση και την ανατίναξη των γεφυρών έξω από το Δέλβινο και του ποταμού Μπίστρισα. Οι Άγιοι Σαράντα ήταν αδειασμένα, γιατί φοβόνταν βομβαρδισμούς από τους συμμάχους που προετοίμαζαν αποβίβαση στους Αγ. Σαράντα για ενίσχυση.

Κάποια φορά στα ανοιχτά της θάλασσας, στους Α. Σαράντα είδαμε πολεμικά καράβια και αεροπλάνα μεγάλα να έρχονται μέχρι κοντά στο Δέλβινο και να γυρίζουν κύκλο στα καράβια. Φαίνεται ήταν η προετοιμασία αποβίβασης. Την ίδια μέρα μάθαμε πως πήγε μια επιτροπή στρατιωτική, Αλβανοί στα καράβια και τους είπαν πως «δεν θέλουμε ενίσχυση και να φύγετε, γιατί δε είστε δεκτοί στο έδαφός μας», και έτσι πράγματι σε λίγο είδαμε να φεύγουν κάτω, προς την Αδριατική θάλασσα. Φαίνεται τέτοια θα ήταν η εντολή από τη Μόσχα. Δεν ήταν δυνατόν να τους δεχτούν, πιο πολύ από φόβο να μην βρουν άσυλο και βοήθεια οι αντικομμουνιστάι, που τόσο τους είχαν κνηγήσει από την αρχή -τώρα θα τους αφήσουν να βρουνε κούμπημα. Όχι, δεν θα έπρεπε!

Την άλλη μέρα που είχαν απομακρυνθεί οι σύμμαχοι, είχαν αδειάσει και οι Γερμανοί το Δέλβινο.

-10-

Η πρώτη πόλις που μπήκαμε

Ναι, το Δέλβινο ήταν η πρώτη πόλις που μπήκαμε και ταιριαστήκαμε κάπως καλά. Αμέσως η ταξιαρχία πήγε στους στρατώνες και εμείς με τους λίγους ασθενείς που είχαμε, μας δώσανε ένα διώροφο κτήριο που ήταν καποϊανού ραξιονάρη (αντιδραστή) ο οποίος δεν υπήρχε πια,

ή τον είχαν καθαρίσει ή είχε φύγει ίσως για την Ελλάδα ή για Ιταλία.

Για μας ένας λόγος παραπάνω, γιατί ήταν ο διοικητής μας ο Εντίπ Τσούτσης μέσα από το Δέλβινο, καθώς κι' ο Θωμάς Τζίτζιος από το προάστιο του Δελβίνου, ένα χωριουδάκι, το Λευτεροχώρι, και ο Χουσέν Χότζας μέσα από το Δέλβινο, που ήταν της ασφάλειας, και πολλοί άλλοι πιο μικροί αξιωματικοί και στρατιώτες.

Το Δέλβινο, με όλο που υπήρχαν τα ίχνη του πολέμου, δεν έπαυε να είναι μια ωραία πόλις, και μεγάλη. Τα $\frac{3}{4}$ της πόλεως είναι τριγυρισμένα με ψηλά βουνά και κατά το $\frac{1}{4}$ περίπου είναι χαμηλό προς τους Αγίους Σαράντα. Είναι κλειδί σημείο το Δέλβινο, συνδέει το λιμάνι των Αγίων Σαράντα, που είναι πολύ μεγάλης σημασίας λιμάνι, με την υπόλοιπη στερεά Αλβανία, καθώς και ο δημόσιος δρόμος που έρχεται από την Ελλάδα μέσω του χωριού Κονίσπολης.

Εδώ άρχισε να βράζει και το καζάνι, και πού και πού κρέας από τα ζωντανά των ρεαξιονάρηδων. Εδώ άρχισα κ' εγώ να επιδιώξω να συναντήσω κανέναν χωριανό μου, και πιο πολύ τον Φιλίππα Φίλη, που ήμασταν αχώριστοι φίλοι και που πραγματι θυσιαζόνταν ο ένας για τον άλλον αν χρειαζόνταν. Όπου και συναντιόμασταν και λέγαμε τα χάλια μας, που είχαμε καταντήσει.

Οι διοικητές μας το χανε ψυχολογήσει αυτό και μας παρακολουθούσαν εντατικά χωρίς εμείς να το πάρουμε χαμπάρι. Μόλο που κάθε μέρα στις διαφωτίσεις που κάνανε, το λέγανε: «Εμείς δεν θέλουμε πολλούς, θέλουμε λίγους και δικού μας, τους άλλους θα τους εξοντώσουμε τελείως.», εμείς δεν μπορούσαμε να το χωνέψουμε και να προσαρμοστούμε. Η προσαρμογή ήταν να γίνεις όργανο αυτονώνε, όχι μόνο με λόγια, αλλά και με πράξεις, και με αποδείξεις. Και οι αποδείξεις ήταν να προδώσεις τον διπλανό σου, αν τυχόν σου έλεγε τον πόνο του από αγανάκτηση της πείνας, της ψείρας, και της πειθαρχίας και της κούρασης.

Η 99% απόπειρα εναντίον μου και 1% τυχαίο περιστατικό

Είπα, αφού βολευτήκαμε σε ένα διώροφο κτήριο, εμείς με τους ασθενείς πήγαμε στο δεύτερο όροφο με 3-4 δωμάτια, όπου και βάλαμε κάτι πρόχειρα κρεβάτια. Είχαμε καμιά δεκαριά ασθενείς όπου ερχόνταν ο γιατρός το πρωί, τους έβλεπε και μας έλεγε εμάς τι φάρμακα να τους δώσουμε. (Αν και τι φάρμακα υπήρχαν)

Τον πρώτο όροφο κάτω, μια μεγάλη σάλα, τον κάμανε γραφείο για τους αξιωματικούς του επιτελείου της ταξιαρχίας και συγκέντρωση των αξιωματικών για συμβούλια. Κάποια μέρα κοντά τις 10 η ώρα το πρωί άρχισαν από κάτω να ρχονται αξιωματικοί. Είχαν έρθει στο γραφείο πρώτα ο Θωμάς Τζίτζιος, ο Αλίμ Τζελλος και ο Εντίπ Τσούτσης, και ο Ασμπή Κόρος. Για μια στιγμή ανεβαίνει στις σκάλες ο κομισάριος, ο Θωμάς Τζίτζιος και μπήκε μέσα στα δωμάτια. Εμείς οι δύο, εγώ και ο Αλιούσης Σαμπάνης καθόμαστε απάνω σε ένα παλιοκρέβατο στην άκρη, ο ένας από τη μια και ο άλλος από την άλλη, με ποδάρια ακουμπισμένα στα πάτωμα και τρώγαμε από μια φέτα ψωμί με λίγο μέλι, που κάποιος μας το χε δώσει.

Το κρεβάτι ήταν στο ακρινό δωμάτιο και κοντά στον τοίχο, κοντά και σε παράθυρο, όπου εγώ καθόμουν προς τον τοίχο. Μόλις τον είδαμε που μπήκε στο δωμάτιο μας, αμέσως σηκωθήκαμε και τον χαιρετήσαμε παρτιζάνικα.

Μας χαιρέτησε και αυτός και μας είπε: «Τι κάνετε, τρώτε;», και προχώρησε προς τα άλλα δωμάτια. Επιθεώρησε τους ασθενείς και μας ρώτησε τι τους δίνει ο γιατρός από φάρμακα και αν πάμε στη κουζίνα και παίρνομε λίγο ιδιαίτερο φαΐ για τους ασθενείς. Του είπαμε για τα φάρμακα, αλλά «για ιδιαίτερο φαΐ δεν υπάρχει, αφού δεν έχουν εντολή να φτιάξουν ιδιαίτερο». «Καλά», είπε και προχώρησε για να βγει. Μπήκε στο δωμάτιό μας, μας είπε: «Καθίστε να φάτε!», όπου κ' εμείς ξανακαθήσαμε όπως

ήμασταν πρώτα. Τότε ο κομισάριος έφυγε και πήγε στο γραφείο κάτω.

Σε δύο λεπτά της ώρας ακούσαμε μια ριπή αυτομάτου να κελαηδάει και οι σφαίρες να έρχονται και να περνάν 10 πόντους δίπλα μου από το πάτωμα προς τη σκεπή. Μείναμε με τη μπουκιά στο στόμα και χλομιάσαμε, όταν είδαμε τις τρύπες στο πάτωμα από τις σφαίρες του γερμανικού αυτόματου. Σε ένα λεπτό περίπου ήρθαν απάνω ο Θωμάς Τζίτζιος και ο Εντίπ Τσούτσης και ο Χασμπή Κόρος. Μπήκανε μέσα και μας κοιτάζανε με απορία και βουβοί. Μετά προχωρήσανε και είδανε τις τρύπες στο πάτωμα και αλληλοκοιταχτήκανε, μετά μας είπαν πως ο Θωμάς Τζίτζιος πήγε ν' ακουμπήσει το αυτόματο στον τοίχο και πήρε φωτιά από ανασφάλεια. Μετά μου είπαν εμένα: «Παραλίγο να σε σκοτώσομε», αφού μάθανε πως εγώ ήμουν από τη μεριά αυτή που περάσανε οι σφαίρες, και φύγανε για κάτω στο γραφείο και πάλι, και ούτε γάτα ούτε ζημιά.

-12-

Οι καινούργιες μου σκέψεις

Μετά από αυτό το συμβάν εγώ άρχισα να σκέφτομαι πολύ διαφορετικά και να στρώνω σχέδια. Πήγα την άλλη μέρα και βρήκα τον Φίλιππα Φίλη, τον πιο έμπιστόν μου, τον δεύτερο εαυτόν μου. Του είπα τα όσα συνέβησαν την προηγούμενη μέρα, το συζητήσαμε για λίγο και με φόβο να μην μας παρακολουθούν, και βγάλαμε ως συμπέρασμα πως θα τα χουμε πολύ άσχημα στη συνέχεια του χρόνου. Είδα για λίγο και τον Γιάννη Λιόκοση, αλλά δεν προφτάσαμε να κουβεντιάσομε, γιατί χτύπησε η σάλπιγγα κ' εγώ έφυγα για τη θέση μου.

Είχα βγάλει σαν απόφαση πως κάτι έπρεπε να κάνω και αυτό το κάτι ήταν η φυγή για την Ελλάδα, χωρίς να ξέρω, βέβαια, τι γινόνταν στην Ελλάδα στο τέλος του

1944. Ναι, εγώ την απόφαση την πήρα, αλλά ήθελα να μην φύγω εγώ μοναχός μου και να αφήσω πίσω τουλάχιστον 2-3 χωριανούς που ήταν οι πιο αγαπημένοι φίλοι μου: Τον Φίλιππα Φίλη, τον Γιάννη Λιόκοση και, αν μπορούσα, και τον Βαγγέλη Μαύρο. Με τη σκέψη γινόνταν τα σχέδια, αλλά και οι δυσκολίες ήταν πολλές, και ο χρόνος παρουσίαζε και καινούργιες δυσκολίες.

-13-

Αναχώρηση από το Δέλβινο

Σε λίγες ημέρες εμάς με το νοσοκομείο μας φορτώσανε σ' ένα παλιό φορτηγό και μας πήγαν στους Αγίους Σαράντα, όπου και βρήκανε αμέσως σπίτι και μπήκαμε μέσα με τους ασθενείς. Ήταν ισόγειο και καλό σπίτι, ποιος ξέρει ποιανού ραξινόαρη θα ήταν. Εκεί μείναμε λίγες μέρες ώσπου η ταξιαρχία μας να προχωρήσει πεζή για τη Χιμάρα.

Μετά μας βάλανε σε ένα καϊκι και δια θαλάσσης φτάσαμε στη Χιμάρα, όπου και πάλι μας βρήκανε σπίτι κάτω στην παραλία, όχι απάνω στο βουνό. Η ταξιαρχία, μετά από 2 μέρες πορεία από το βουνό, το Λογαρά, φτάσανε στη Χιμάρα και αυτοί. Εκεί καθίσαμε κάμποσες ημέρες, όπου είχα την ευκαιρία να συναντήσω πολλούς από το χωριό μου και ένα παιδί από την Κονίσπολη, πολύ καλό παιδί και πάρα πολύ μπεσαλής και πραγματικά παλικάρι, το παιδί του Αλιούς Τάκα από την Κονίσπολη, του πιο μεγάλου πλούσιου της περιφέρειάς μας. Αυτό το παιδί το έλεγαν Χασάν, τον ήξερα από παιδί και μπορούσα να του μιλήσω ανεπιφύλαχτα.

Μου έλεγε για τον διοικητή του 1ου τάγματος, όπου τον είχαν ρίξει, τον Χασμπή Κόρο από το χωριό του, όπου τον είχε τσομπάνο και του φύλαγε τα γίδια. Τώρα τον ειρω-

νευόνταν και τον ταλαιπωρούσε σκοπίμως, και είχε αγανακτήσει το παιδί. Του είπα κ' εγώ τα δικά μου συμβάντα στο Δέλβινο και συμφωνήσαμε πως θα ήταν αδύνατον εμείς να συνεχίσουμε ομαλά την πορεία στο στρατό αυτό μέχρι τέλος, κ' έτσι έπρεπε κάτι να σκεφτούμε να κάνουμε, μήπως τα καταφέρουμε και γλιστρήσουμε από αυτό το χάος. Μείναμε σύμφωνοι να φροντίσουμε μήπως βρούμε κανένα βαρκάρη Χιμαριώτη να μας πάει στην Κέρκυρα. Αυτός είχε λίγες λίρες, εγώ είχα 13 ναπολεόνια, όπου ήταν αρκετά. Όμως πώς να εμπιστευτείς άνθρωπο να του εκμυστηρευτείς τέτοιο μυστικό; Ήταν πολύ δύσκολο, γιατί είχαν παντού τους μυστικούς, γι' αυτό πιο καλή λύση ήταν με την απειλή του όπλου. Μείναμε σύμφωνοι, αλλά αυτός και ο Φίλιππας, που ήθελα εγώ να πάω μαζί μας, μένανε μακριά από μένα. Αποφάσισα εγώ να ζητήσω άλλη μια φορά να με πάρουν από νοσοκόμο να με πάνε στη μονάδα μου, στο 1ο τάγμα, αλλά και πάλι ο Χασμπή Κόρος μου είπε τα ίδια: «Ο κατάλληλος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση».

Απογοήτευση. Ενώ παρέμεινα στο νοσοκομείο, αλλά είχα τακτικές συναντήσεις με τον Χασάνη, με τον Φίλιππα, καθώς και με τον Γιάννη Λιόκοση και τον Βαγγέλη Μαύρο. Στον καθένα χωριστά, το είπα και σε αυτουνούς, χωρίς να πω τίποτα και για τρίτο πρόσωπο, για κάθε ενδεχόμενο. Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε πως υπήρχε τόσο πολλή αλληλοπαρακολούθηση.

Κάποια μέρα με διπλόρωσε ένας από μέσα από το Δέλβινο, ο Αχιλλέας Πάντος, που τον είχα γνωρίσει ελάχιστα πριν μπούμε στο Δέλβινο. Το ήξερα πως τον είχαν υπεύθυνο διαφωτίσεως για το κομμουνισμό εις ένα λόχο. Στην αρχή ήρθε σαν αδιάθετος στο νοσοκομείο. (Το όνομα νοσοκομείο πιο καλά θα ήταν να το λένε αναπαυτήριο) και έμεινε δυο μέρες. Εκεί μου άνοιξε εκείνος τη συζήτηση για την Ελλάδα: πως «είναι πολύ φανατικός φιλέλληνας και ο πατέρας του έχει κάνει αγώνες...», και πολλά και διάφορα. Μου είπε και την ιδιότητά του σαν διαφωτιστής και

υπεύθυνος του λόχου, όπου το δέχτηκε αναγκαστικά να παίζει αυτό το ρόλο... και πολλά και διάφορα άλλα, που με κάνανε να τον πιστέψω και να του ανοίξω κ' εγώ την καρδιά μου. Όχι όμως και για δεύτερο πρόσωπο. Του είπα τα σχέδιά μου και με παρακάλεσε, όταν θα ρθει η κατάλληλη ώρα, να τον ειδοποιήσω να ρθει μαζί μου, όπου και μείναμε σύμφωνοι.

Εκεί στη Χιμάρα παλέψαμε πολύ για να τα καταφέρουμε, διότι ήταν το καλύτερο σημείο γεωγραφικό. Έπρεπε εκεί κάτι να γίνει πριν φύγουμε και απομακρυνθούμε πολύ από τα σύνορα. Όμως που εγώ ήμουν χώρια από τα παιδιά τα άλλα όπου έπρεπε να φύγουμε μαζί. Όσο να βρω τον Φίλιππα έχανα τον Χασάνη. Με το σήμερα, με το αύριο, με προσπάθειες και με ελπίδες πέρασαν πολλές μέρες χωρίς να τα καταφέρουμε, ώσπου γκρέμισαν τα σχέδια της Χιμάρας.

-14-

Αναχώρηση για Αυλώνα - Φίερη

Κάποια μέρα ήρθε διαταγή να αναχωρήσομε για Αυλώνα με προορισμό τη Φίερη. Η ταξιαρχία ξεκίνησε με τα πόδια και εμείς έπρεπε να πάμε δια θαλάσσης με τους ασθενείς και τις αποσκευές.

Να το και φτάνει στην παραλία ένα καϊκι μεγάλο. Διπλώρωσε και φορτώσαμε τα πράματα, ανεβήκαμε κ' εμείς και ξεκίνησε. Μόλις βγήκαμε πιο έξω είχε πολύ φουρτούνα. Ήταν βέβαια και χειμώνας, ήταν και κακοκαιρία. Πολλοί από μας για πρώτη φορά ταξιδεύανε με θάλασσα, μεταξύ αυτών κ' εγώ. Εκεί φοβηθήκαμε πολύ, τα κύματα βουνό, το καϊκι σαν καρυδόφλουδο το πήγαινε, το νερό έμπαινε από τη μια, έβγαινε από την άλλη, αντί να πάμε για την Αυλώνα μας γύρισε πίσω για τους Αγίους Σαράντα, μας πήγαινε όπου ήθελε ο καιρός. Όπως πηγαίναμε

άκρη-άκρη προς τα πίσω, απελπισμένοι και φοβισμένοι, ο καπετάνιος είδε ένα φυσικό κόλπο, και κατέβαλε προσπάθεια και το έστριψε προς τα εκεί το καϊκι. Μπήκαμε μέσα, εκεί ησυχάσαμε. Σιγά-σιγά πλευρίσαμε σε ένα βράχο και βγήκαμε έξω κατά το απόγευμα. Βλέπομε εκεί μια εκκλησία και, πιο πέρα, ένα κάστρο μεγάλο στην άκρη της θάλασσας. Μας λέει ο καπετάνιος που ήταν από την Χιμάρα και ήξερε, πως εδώ λέγεται Παλέρμο.

Ήταν απόγευμα αργά και, όπως ήμασταν κακήν κακώς, πήγαμε μέσα στην εκκλησία που είχε πόρτα και καθίσαμε λίγο μέσα, προφυλαγμένοι από τον αέρα και το κρύο. Στη μέση στα πλακάκια ανάψαμε μια μικρή φωτιά και ζεσταθήκαμε. Μετά βγήκαμε έξω και πήγαμε είδαμε το κάστρο, κόψαμε και κλαριά για να στρώσει ο καθένας το βράδυ στην εκκλησία για να κοιμηθεί. Οι άρρωστοι που είχαμε, καμιά δεκαριά, έγιναν όλοι καλά από το φόβο της θάλασσας.

Την άλλη μέρα το πρωί σηκώθήκαμε και ο καιρός ήταν κάπως καλός. Μαζέψαμε τα πράγματά μας, σκουπίσαμε την εκκλησία από ιλαριά και στάχτες, και αναχωρήσαμε για την Αυλώνα. Φτάσαμε στο Πασαλιμάνι, γιατί το λιμάνι της Αυλώνας ήταν βομβαρδισμένο και χαλασμένο. Βγήκαμε έξω και ξεκινήσαμε με τα πόδια για την πόλη.

Στην Αυλώνα ανησύχησαν που δεν έφτασε το καϊκι και περίμεναν με αγωνία να μάθουν τη γινήκαμε. Ήρθαν πολλοί και μας ρωτούσαν, γιατί αργήσαμε τόσο, όπου και εμείς τους είπαμε την περιπέτειά μας. Εκεί στην Αυλώνα όλοι της ταξιαρχίας σκορπιστήκαμε στα σπίτια, 3-3, 4-4 χτυπούσαμε τις πόρτες και μπαίναμε μέσα για ύπνο και φαϊ. Αυτό έγινε μονό δυο βραδιές. Την τρίτη μέρα αναχωρήσαμε για τη Φιέρη. Βγήκαμε από την Αυλώνα, μια μεγάλη και ωραία πόλις, με όλο που είχε πάθει ζημιές από τα αεροπλάνα. Βαδίζαμε ώρες μέσα σε ελαιώνες, περάσαμε το ποτάμι Βιόσα και κατηφορίσαμε για τη Φιέρη. Από το ποτάμι Βιόσα, έως τη Φιέρη μέσα, υπάρχει ένας δρόμος δημόσιος, πολύ ευθεία και πολύ μακρύν, όσο πιάνει το

μάτι σου. Πριν μπεις στην πόλη, στην άκρη του δρόμου, αριστερά, υπάρχουν στρατώνες συστηματικές που τις είχαν φτιάξει οι Ιταλοί, με θαλάμους, γραφεία, κουζίνα, αυλή και πολλά άλλα. Εκεί πήγαμε και καθίσαμε, η δική μας ταξιαρχία.

Πριν προχωρήσω στην δική μου ιστορία νομίζω πως αξίζει να περιγράψω κάπως αυτήν την πόλη. Είναι πόλις που ζει από γεωργία και κτηνοτροφία, είναι σε πεδιάδα πλησίον προς τη θάλασσα την Αδριατική και αραιοκατοικημένη. Ανατολικά της πόλεως είναι η Μουζεκιά που βγάζει τα καλύτερα άλογα. Στη μέση της πόλεως περνάει ένα ποταμάκι και επικοινωνεί με γέφυρες πολλές. Είναι όλοι χριστιανοί. (Ήταν, όχι είναι). Και είχε πολλές ωραίες εκκλησίες. Κάθε τρίτη γινόνταν παζαρι (λαϊκή αγορά) και ερχόνταν από γύρω χωριά με πολλά και διάφορα. Εκεί είδα για πρώτη φορά να ζυγίζουν και να πουλάνε με την οκά, 500 δράμια, και την λέγανε δίκαιη οκά (okë hak) και πολλά άλλα παράξενα.

Και πάλι στην συνέχειά μας. Εδώ βολευτήκαμε καλά και όλη η ταξιαρχία ήταν μαζί, και μείναμε μέχρι τέλη Απριλίου 1945. Εδώ, με όλο που απομακρυνθήκαμε πολύ από τα σύνορα, δεν ήταν δυνατόν να εγκαταλείψουμε την ιδέα της φυγής, διότι το βλέπαμε πως για μας η κατάληξη θα ήταν αργά ή γρήγορα ή τάφος ή φυλακή οπωσδήποτε.

Αρχισα και πάλι τις επαφές με τον Φίλιππα Φίλη, με τον Γιάννη Λιόκοση, με τον Βαγγέλη Μαύρο, Αχιλλέα Πάντο και τον Χασάν Τακα, με τον καθένα χωρία χωρίς να ξέρει για τρίτο πρόσωπο. Με τον Φίλιππα Φίλη, που ήταν ο πιο έμπιστος απ' όλους, δεύτερος εαυτός μου, είχαμε συμφωνήσει να μην φύγομε και οι δυο μαζί, για κάθε ενδεχόμενο σε περίπτωση κινδύνου, να μην χαθούμε και η δυο μονομιάς.

Τώρα είχαμε γίνει ταχτικός στρατός, μας λέγανε, αφού πέσαμε σε πολιτείες. Η ταξιαρχία μας, απ' όταν ήρθαμε εμείς μέχρι τώρα, δεν είχε πάθει ζημιά από έμψυχο υλικό. Δεν είχαμε ακούσει τίποτα, και από αυτούς που είχα-

νε βάλει στα τραγούδια (όπως τον Κεμάλ Στάφα) ήταν σκοτωμένοι πριν φαίνεται, σε μπλόκο στα Τίρανα όπως το έλεγε το τραγούδι: «Μέσα στα Τίρανα κοντά σε νοσοκομείο σκοτώθηκε ο Κεμάλ Στάφας», και λοιπά... Όμως για τους ντόπιους αντικομμουνιστές δεν είχε πάψει το κυνηγητό, διότι, με όλο που είχαν φύγει παρά πολλοί, είχαν μείνει κιόλας ορισμένοι που ίσως κάτι να ελπίζαν.

Ο στρατός υπόφερε από φαΐ, όλο φασόλια, μπιζέλια και πρασόρυζο, και κάπου- κάπου κρέας από τα ζωντανά τον ραξιονάρηδων (αντιδραστικών) που τα μαζεύανε όλα μόλις βρισκανε την ευκαιρία. Εγώ όμως από φαΐ περνούσα καλά, γιατί πήγαινα στην αγορά, στα κρεοπωλεία και μου δίνανε όλοι από φόβο πιο πολύ παρά από αγάπη. Τα έδινα στο μαγειρείο που ήταν ένας χωριανός μου μάγειρας, ο Χαράλαμπος Κέσκος και μαγειρεύε κάτι το ιδιαίτερο για τους ασθενείς. Το μάθανε αυτό και οι ασθενείς πληθύνανε, ερχόνταν για λίγο φαΐ καλύτερο και για λίγη ανάπαυση, τους είχαν πεθάνει στις ασκήσεις, πορείες και διαφώτιση συνέχεια.

Από την θέση αυτή εγώ είχα κάνει πολλούς φίλους και γνωριμίες. Γνώρισα πολλούς Σκοντράνους, δηλαδή από την βόρεια Αλβανία, από την πόλη Σκόντρα. Αυτοί οι άνθρωποι ήταν καθολικοί, αλλά πολύ καλοί, πολύ μπεσαλήδες και τίμιοι, και φιλελεύθεροι σαν το λιοντάρι ήταν παλικάρια (το δείξανε αργότερα εμπράκτως). Φιλία ναι, αλλά όχι να τους πω και τα σχέδια μου, διότι αυτό δεν τους ενδιέφερε αυτούς. Όταν κανείς ερχόνταν μέσα σαν ασθενής, εγώ προσπαθούσα, όσο μπορούσα, να τον κρατήσω περισσότερο μέσα. Τα ίδια έκανα και για τους χωριανούς μου, με όλο που ο Αλιούσης που είχα παρέα, έφερνε αντιρρήσεις. Τώρα του Αλιούση του δώσανε και βαθμό λοχίας, όπου νόμιζε πώς ψήλωσε πέντε μέτρα απότομα και κυνηγούσε τους στρατιώτες για χαιρετούρες. Με αυτά που έκανε, σαν εγωιστής που ήταν, έγινε αντιπαθής σε όλους και προπαντός στους Σκοντράνηδες. Εγώ τον αρνήθηκα το βαθμό λέγοντας πώς θέλω να απολυθώ γρήγορα σαν

απλός στρατιώτης, γιατί έχω οικογενειακές υποχρεώσεις.

Έτσι συνεχίσαμε τη ζωή μας στη Φιέρη. Μόλις φτάσαμε εκεί, μας φέρανε έναν γιατρό Γερμανό (ποιος ξέρει πώς βρέθηκε στα χεριά τους), ένας πανύψηλος άνδρας, ξανθός, πολύ καλός γιατρός. Αυτός μας έκανε και μαθήματα νοσοκόμου, αλλά είχε πλάκα και γελούσαμε, γιατί ώσπου να φτάσει το μάθημα σε εμάς, περνούσε από τρεις ανθρώπους: ο γιατρός το λεγε γερμανικά σ' έναν που ήξερε γερμανικά και ελληνικά, ο οποίος τα έλεγε σ' έναν που ήξερε ελληνικά και αλβανικά, όπου εκείνος τα λέγε σε εμάς.

Κάποια μέρα τοιχοκολλήσανε ένα χαρτί που έλεγε πώς η παντρεία είναι ελεύθερη χωρίς καμιά διάκριση ούτε θρησκείας, ούτε τίποτα. Με όλο που υπήρχαν πολλές ανταρτίες και θέλανε να παντρευτούν, και με τρόπο που να αποδείξουν την κατάργηση των παλιών εθίμων, κανένας από εμάς δεν έκανε τέτοιο γάμο. Ο Εντίπ Τσούτσης είχε δύο κουνιάδες που προσπαθούσαν κάποιον να τυλίξουν, καθώς και μια άλλη φίληνάδα τους, ονόματι Χανούσια που έφερνε βόλτα πολλούς από μας, όμως δεν πέτυχαν.

Σε λίγες μέρες τοιχοκόλλησαν πάλι, όπου έλεγε μια διαταγή πώς τώρα που γινήκαμε ταχτικός στρατός στις πολιτείες, οι απλοί στρατιώτες δεν πρέπει να χουν περίστροφα και κατά συνέπεια εντός ολίγων ημερών πρέπει να τα παραδώσουν όσοι τυχόν έχουν. Κατά σύμπτωση αυτές τις ημέρες ένας χωριανός μου πήρέ μια έκτακτη άδεια, γιατί ήταν ο πεθερός του βαριά άρρωστος. Αυτός ήταν ο Σωτήρης Μέλος, ένα πολύ καλό παιδί και παλικάρι. Το μαθα και πήγα και τον βρήκα. Του είπα: «Σωτήρη, να σου δώσω το περίστροφό μου να το δώσεις του παππού μου και κοίταξε τι θα κάμεις να μην ξαναρθείς εδώ. Και εκεί που θα πας να πεις τα χάλια μας και ό,τι έχομε πάθει με ακρίβεια». Μου είπε: «Θανάση, ναι, θα το πάρω και θα προσπαθήσω να μην ξανάρθω εδώ». Αυτό και έκανε ο άνθρωπος, έφυγε. Ήρθε στην Ελλάδα, αλλά μετά από τρεις τέσσερις μήνες, τον έστειλαν με μυστική αποστολή πάλι μέσα στην Αλβανία. Πιθανόν να ήταν και προδομένη η

αποστολή που αποτελούνταν από τέσσερα άτομα (Σωτήρης Μέλος, Ιωάννης και Βαγγέλης Καλτσάς και Φίλιππος Πανταζής), όπου και τους περικυκλώσανε άξαφνα μεγάλο απόσπασμα Αλβανών στη Φτελιά και γλίτωσε μόνο ο Φίλιππος Πανταζής. Οι άλλοι τρεις σκοτώθηκαν, τους πήραν και τους πήγαν στο χωριό φορτωμένους στα άλογα, και τους πέταξαν στην πλατεία του χωριού για τρομοκρατία, τους κλωτσούσαν και τους σέρναν στην πλατεία του χωριού μας.

Ας αφήσομε αυτά και να ρθούμε στα δικά μου. Αυτές τις μέρες ξανάγινε αναδιοργάνωση της ταξιαρχία μας, όπου πήραν και πολλούς από την Σκόντρα εις το τρίτο τάγμα. Με την ευκαιρία αυτή ξαναζήτησα εγώ να με πάνε στο τάγμα. Του το είπα του Χασμπή Κορού, αλλά και πάλι μου είπε πως η διοίκηση ξέρει τι κάνει. Και έτσι μου το απέκλεισε και πάλι. Τα σχέδια μου δεν τα είχα εγκαταλείψει έστω και από τόσο μακριά που βρισκόμαστε. Βρήκα και ένα χάρτη και συνέχιζα τις επαφές με τους χωριανούς και με τον Χασάν Τακα που τώρα ήταν και πολυβολητής. Ο Χασάνης έμαθε πως τον αδελφόν του, Σκεντέρη Τάκα (Skënder Taka) τον είχαν πιάσει και τον είχα φυλακίσει στην Κορυτσά. Και ήθελε σώνει και καλά να του υποσχεθώ πως φεύγοντας να πάμε από την Κορυτσά και να χτυπήσομε τη φυλακή που ήταν ο αδελφός του για να τον πάσομε και αυτόν για την Ελλάδα. Γι' αυτό το πράγμα διαφωνήσαμε και δεν πήραμε την απόφαση να φύγομε, με όλο που πέρασε αρκετός καιρός στη Φιέρη. Εγώ του είπα: «Αυτό που λες εσύ, Χασάνη, δεν έχει πιθανότητα επιτυχίας ούτε ένα τοις χιλίσις. Κακό θα του κάνουμε του αδελφού σου και όχι καλό, και εμείς θα κινδυνέψουμε τσάμπα. Αυτή η δουλειά θέλει πολλή μελέτη. Να είσαι εκεί κοντά τουλάχιστον μια βδομάδα για να μελετήσεις τις συνθήκες και τοπογραφία και, αν είναι δυνατόν, να χεις και άνθρωπο από μέσα να σε κατατοπίσει, να έχεις και δυνάμεις αρκετές, και πάλι δεν είναι εκατό τοις εκατό η επιτυχία.»

Όσπου να του δώσω όμως να καταλάβει πέρασε αρκε-

τός χρόνος, αυτός το επέμενε από τον πόνο του αδελφού του μεγάλου που τον πέταξαν φυλακή, χωρίς λόγο και αιτία, μόνο και μόνο επειδή ήταν γιος του Αλιούς Τάκα.

Εν το μεταξύ ο Αχιλλέας ερχόνταν ταχτικά με δριμύτερο τρόπο κατηγορίας για τους Αλβανούς κομμουνιστές και υπέρ των Ελλήνων, με όλο που τώρα είχε πάρει και άλλο βαθμό και είχε γίνει διαφωτιστής της νεολαίας. Πού να τα θυμάμαι τι μου έλεγε κατά των κομμουνιστών Αλβανών και υπέρ των Ελλήνων. Η συζήτησή μας ήταν η συνέχεια από τη Χιμάρα και μεταξύ πολλών που λέγαμε, κ' εγώ και ο Αχιλλέας, ήταν η απορία, γιατί οι Έλληνες χάσανε αυτή την ευκαιρία και δεν κατεβήκανε πίσω από τους Γερμανούς να πατήσουν την Βόρειο Ήπειρο. Χάσανε την μοναδική ευκαιρία, αλλά μήπως ξέραμε κάπως τι γινόνταν στην Ελλάδα;

Για να καταλάβει κανείς καλά το γιατί εγώ επιδίωκα και συνέχιζα τις επαφές με τον Αχιλλέα Πάντο από το Δέλβινο, ήταν γιατί αυτός ήταν λίγο πιο μεγάλος από μένα και μορφωμένος και στα ελληνικά και στα αλβανικά. Με κανένα τρόπο δεν μπορούσα να φαντασθώ πως αυτός δούλευε για τους Αλβανούς εις βάρος της Βορείου Ηπείρου και ένας λόγος παραπάνω υπέρ των κομμουνιστών, που ίσως εκείνος, ως μορφωμένος, κάτι έπρεπε να ξέρει για κομμουνισμό πριν εφαρμοστεί.

Έτσι περνούσαν οι μέρες με επαφές, χωρίς τελικές αποφάσεις και με αγωνία. Σταματώ για λίγο για τα δικά μου και γράφω κάτι που εγώ νομίζω πως αξίζει να το γράψω. Κάποια μέρα ήρθε ο Λιώλης Διαμάντης από το χωριό μου που τον είχαν κάνει ανθυπασπιστή και μου λέει: «Θανάση, να σου πω κάτι το απίστευτο, και όμως το είδα με τα μάτια μου. Πήραμε πληροφορία πως κάπου υπήρχαν κρυμμένοι μπαλίστες (δεξιοί) και πήγαμε και του περικυκλώσαμε. Αυτοί φαίνεται κινιόνταν σιγά-σιγά προς τα σύνορα της Ελλάδος για να γλιτώσουν. Ήταν νωρίς απόγευμα και πήγαμε ακριβώς εκεί που ήταν, γιατί η πληροφορία ήταν σαφής. Πήγαμε μια διμοιρία και, αφού πιάσαμε θέση στο

βουναλάκι αυτό, θεωρήσαμε καλώς να τους φωνάξομε να παραδοθούν όπως είχαμε εντολή να προσπαθήσομε να τους πιάσομε ζωντανούς για να μάθουν πρώτα πολλά και μετά ξέρανε τι να τους κάνουν. Τους είπαμε να παραδοθούν, γιατί είναι περικυκλωμένοι. Μας απάντησαν: «Όχι!» Τότες εμείς τους βάλαμε μια μπαταριά στα κουτουρού. Αυτοί δεν απάντησαν, γιατί ψάχνανε να μας επισημάνουν, οχυρωμένοι πίσω από πέτρες. Εμείς ξαναρίξαμε χωρίς τα προχωράμε. Ξανά σιωπή. Σε λίγο ακούμε δύο ντουφεκιές: μπαμ το ένα και σε λίγο ξανά: μπαμ. Βλέπομε δίπλα δύο στρατιώτες σκοτωμένους -σφαίρα και στρατιώτη. Το πόσοι ήταν δεν ξέραμε, όμως ξέραμε πως ήταν ο Μουχαρέμ Μπαϊρακτάρης. (Muharrem Bajraktari) από τη Σκόντρα που κινιόνταν προς τα σύνορα της Ελλάδος (Όχι βέβαια σαν φιλέλληνες, αλλά σαν αντικομμουνιστές). Εκεί είδα με τα μάτια μου με τα κιάλια έναν να είναι πίσω από μια πέτρα με το ντουφέκι στο χέρι και με το τσιγάρο, που το βαζε το τσιγάρο στην πέτρα ντουφεκούσε και το ξανάπαιρνε. Σε λίγο νύχτωσε, και αυτοί μας σκοτώσανε 7-8 στρατιώτες, εμείς κανένα. Και άνοιξαν διάδρομο και μας φύγανε πολύ ψυχραίμα. Έμεινα κατάπληκτος», μου είπε ο Λιώλης Διαμαντής.

Όταν εγώ έφτασα στην Αθήνα, το 1952, έμαθα πως ήταν κοντά στην Ομόνοια ο Μουχαρέμ Μπαϊρακτάρης. Και πήγα και τον βρήκα σε ένα καφενείο, και καθόνταν με άλλους πατριώτες του, όπου και κουβεντιάσαμε πολλά και διάφορα για τα περασμένα.

Ήταν Μάρτης μήνας, όταν μια μέρα με κάλεσε στο γραφείο ο κομισάριος, ο Θωμάς Τζίτζιος. «Τι διάβολο με θέλεις», είπα μέσα μου, με πολλή απορία και αγωνία πήγα. Μπήκα μέσα, τον χαιρέτησα με την γροθιά και αμέσως μου είπε: «Κάθισε!» Μόλις κάθισα μου λέει: «Εγώ προσωπικώς λίγο σε ξέρω, αλλά έχω πληροφορίες (ασφαλώς από τον Χασπμή Κόρο) και θέλω να βασιστώ σε σένα, και σε 5-6 άλλους, μια αποστολή εμπιστευτική και δύσκολη. Έχομε πληροφορίες πως κάπου εδώ στη Μουζεκιά κρύβεται κά-

ποιος συνεργάτης των Γερμανών ονόματι Μπεσίμ Μπελισόβα. Το βράδυ, στις 10 η ώρα, θα συναντηθείτε με τους άλλους στη γέφυρα της πόλεως κάτω από τη Δημαρχεία. Θα είστε έξι με επικεφαλής τον Αγέτ Σένα από το Δέλβινο, ο οποίος θα έχει μαζί του όλες της λεπτομέρειες των κινήσεων.» «Μάλιστα, σύντροφε κομισάριε, αλλά θέλω να μου δώσετε το δικό μου όπλο που μου το χετε πάρει προ καιρού και, όπως ξέρετε καλά, εγώ δεν εκπαιδεύτηκα καθόλου στο όπλο λόγω της ιδιότητάς μου ως νοσοκόμος από την αρχή.» «Πήγαινε!», μου λέει, «Και δεν μου χροιάζονται ούτε οι συμβουλές σου, ούτε οι πληροφορίες σου.»

Τον χαιρέτησα κ' έφυγα, αλλά στην πόρτα με σταμάτησε και μου είπε: «Πρόσεξε, πλήρης μυστικότητας, σε κανέναν τίποτα!»

-15-

Το ξεκίνημα για μια εμπιστευτική αποστολή στη Μουζεκιά

Περπατώντας για να πάω στην αποθήκη για το όπλο, σιγά-σιγά σκεφτόμουν και έλεγα μην τυχόν και το ραντεβού αυτό είναι καμιά παγίδα για μένα και η αποστολή είναι πρόφαση, αλλά τώρα που έδωσα το λόγο μου, (αν και δεν μπορούσα να αρνηθώ) πρέπει να πάω. Πήγα στον αποθηκάριο και του είπα πως με έστειλε ο σύντροφος κομισάριος Θωμάς Τζίτζιος για να πάρω ένα όπλο. Αμέσως μου άνοιξε. Έψαξα να βρω το δικό μου όπλο, αλλά δεν μπόρεσα. Κ' έτσι διάλεξα ένα μάλχερ μακρύ με πολλές σφαίρες. Πήρα το μάλχερ και πήγα στο νοσοκομείο όπου ο Αλιούσης μόλις με είδε με ρώτησε: «Γιατί πήρες όπλο;» Κ' εγώ για να αποφύγω περισσότερες ερωτήσεις του είπα πως το πήρα για λίγες μέρες για μια μικρή εκπαίδευση. Το βράδυ, κατά τις 10 η ώρα, πήρα το ντουφέκι και προχώρησα για την γέφυρα, όπου σε 10 λεπτά ήρθαν και οι πέντε που ανήκαμε και από τα τρία τάγματα της Ταξιαρ-

χίας, χωρίς να γνωρίζομαστε πολύ καλά, με επικεφαλής ένα παιδί από το Δέλβινο, τον Αγιέτ Σένα: ένας πολύ ικανός στρατιώτης με βαθμό ανθυπασπιστή (kapter). Σε λίγο ήρθε και ο οδηγός που θα μας πήγαινε στο σημείο που ήξερε εκείνος.

Μπροστά ο Αγιέτης με τον οδηγό και πίσω εμείς η φάλαγγα, βαδίζαμε μέσα από χωράφια και σούδες. Κατά τις 11 η ώρα φτάσαμε στο καλύβι αυτό που ο Μπεσίμ Μπελίσόβας πήγαινε αργά την νύχτα για φαΐ και ό,τι άλλο είχε ανάγκη. Σταματήσαμε και μας είπε ο οδηγός πως «αυτό είναι το σπίτι» και έφυγε αυτός. Εμείς το κουβεντιάσαμε για λίγο χαμηλόφωνα και αποφασίσαμε. Ο Αγιέτης, εγώ και άλλος ένας πήγαμε πολύ κοντά στο σπίτι που, αν τυχόν και είχε πάει μέσα, θα επιχειρήσει αργότερα να φύγει -και οι άλλοι δύο μείνανε πιο ανοιχτά που, αν τυχόν και δεν έχει περάσει, θα ρχόνταν για να πάει μέσα. Μια πολύ καλή τοποθέτηση, με απόλυτη επιτυχία, αν τυχόν και υπήρχε τίποτα. Πιάσαμε θέσεις και περιμέναμε. Το κρύο ήταν τσουχτερό και εμείς περιμέναμε με το δάχτυλο στην σκανδάλη, αλλά τίποτα δεν κινήθηκε μέχρι το πρωί.

Το πρωί, μόλις έφεξε, κάναμε νόημα και στους άλλους και ήρθαν κοντά μας. Αμέσως μπήκαμε όλοι μέσα στο σπίτι προσεκτικά, αλλά δεν βρήκαμε τίποτα, ήταν τέλεια ακατοίμητο. Μετά προχωρήσαμε προς τους πρόποδες του βουνού μέχρι που βγήκε ο ήλιος. Καθίσαμε, αλλά κάπως καλυμμένοι, μην τυχόν και αντιληφθούμε καμιά ύποπτη κίνηση. Τώρα οι κινήσεις μας γινόνταν με δική μας πρωτοβουλία. Το βουνό αυτό, που είναι ανατολικά από το σπίτι που πήγαμε, είναι αρκετά δασώδες και κάτω στους πρόποδες περνάει ένα ποταμάκι.

Μετά από λίγη ώρα που καθίσαμε, είδαμε απάνω στο βουνό έναν τσομπάνο με γίδια. Πήγα κοντά στον Αγιέτη και του είπα να πάμε δύο από μας να ρωτήσουν το τσομπάνο, αν είδε τίποτα το ύποπτο εκεί στο βουνό ή στο γι-ατάκι του το βράδυ. Το έγκρινε ο Αγιέτης και πήγα εγώ με έναν άλλον στρατιώτη. Πιο πάνω από τη μέση της πλαγι-

άς πήγαμε και βρήκαμε τον τσομπάνο, όπου και αρχίσαμε να τον ρωτήσουμε, μήπως είδε τίποτα στη περιφέρεια που γυρίζει, μέρα ή νύχτα. Μας είπε πρώτα «Όχι!», αλλά αμέσως κοίταξε απέναντι στην άλλη πλαγιά και άπλωσε το χέρι. Και με το δάχτυλο μας έδειξε κάτι σαν ομοίωμα ανθρώπου, κουλουριασμένο κοντά σε ένα δέντρο και μια μεγάλη πέτρα, όπου κοιτάζοντας κ' εμείς, έτσι μας φάνηκε.

Η πλαγιά αυτή απέναντι ήταν πιο δασώδης και μας χώριζε μια μεγάλη χαράδρα από την κορυφή του βουνού έως κάτω. Οι άλλοι τρεις από κάτω μας παρακολουθούσαν με το μάτι, αλλά κ' εμείς τους βλέπαμε. Σήκωσα εγώ το χέρι, σήκωσε και ο Αγιέτης το χέρι, όπου εγώ του έκαμα νόημα να ρθουν απάνω. Αμέσως σηκώθηκαν και οι τρεις και ήρθαν. Μόλις ήρθαν τους δείξαμε το ύποπτο σημείο, όπου και αυτοί συμφωνήσανε πως πράγματι κάτι πρέπει να είναι. Ο Αγιέτης είπε πως πρέπει κάτι να κάνουμε και πολύ γρήγορα κιόλας. Μας έδωσε οδηγίες πώς πρέπει να βαδίσουμε σε κάποια απόσταση ο ένας από τον άλλον με στόχο αυτό το ύποπτο που βλέπαμε και, αφού φτάσουμε εκεί, θα στρίψουμε δεξιά με κατεύθυνση την κορυφή του βουνού. Θα επρέπε πρώτα να κατηφορίσουμε και μετά να πάρομε ανήφορο, και η πλαγιά η απέναντι ερχόνταν φάτσα απέναντί μας.

Εγώ έκανα μια πρόταση: να μείνει ο ένας από εμάς εκεί που ήμασταν για να οδηγήσει και παρακολουθήσει τους άλλους με νοήματα και, σε περίπτωση που θα πέφτανε απάνω στον καταζητούμενο και αντισταθεί, θα μπορούσε με μεγάλη επιτυχία να πυροβολήσει και να φέρει αποτέλεσμα πιο καλά από τους άλλους που θα ήταν μέσα στο δάσος χωρίς καλή ορατότητα. Όμως δεν έγινε δεκτό από τον Αγιέτη και προχωρήσαμε αμέσως. Πρώτα κατηφορίσαμε για την χαράδρα και μετά πήραμε τον ανήφορο της πλαγιάς που ήταν πολύ δασώδης. Προχωρήσαμε τρέχοντας στον ανήφορο, με το όπλο έτοιμο προς το σημείο που είχαμε καθορίσει. Και, αφού φτάσαμε εκεί, χωρίς να βρού-

με τίποτα, στρίψαμε όλοι δεξιά προς την κορυφογραμμή.

Εδώ όμως βρεθήκαμε σε πολύ απρόοπτο, και απρόβλεπτη κατάσταση. Την κορυφογραμμή την είχε πιάσει το 3ον τάγμα της ταξιαρχίας μας για το ίδιο σκοπό, αλλά χωρίς εμείς να το ξέρομε και ούτε εκείνοι να ξέρουν τίποτα για μας, πως βρισκόμαστε μέσα στο δάσος αυτό για τον ίδιο σκοπό. Κ' έτσι, παρά δευτερόλεπτο, να είχαμε ατύχημα με θύμα εμένα. Και να πώς συνέβη: Αφού και οι 5 προχωρούσαμε και ανηφορήσαμε για την κορυφογραμμή, εγώ προχώρησα λίγο πιο μπροστά από τους άλλους. Όταν κοντοέφτασα στην κορυφογραμμή, οι στρατιώτες με είχαν επισημάνει από πιο κάτω, και καθώς δεν φορούσα και δίκοχο παρά φορούσα μπερέ μαύρο, με περιμέναμε με αγωνία σε καλοστημένη ενέδρα με οπλοπολυβόλο. Πρώτα, δεν με γνωρίζανε καλά προσωπικάς, γιατί ήταν του 3ου τάγματος και τα ρούχα μου δεν ήταν πλήρως στρατιωτικά -φορούσα το μαύρο μπερέ. Έπειτα αυτόν που αναζητούσαν, τους είχαν πει πως είναι αλεπού και πολύ επικίνδυνος, πως ήταν πιθανότης να μεταμφιεστεί σε στρατιώτη, σε παπά, σε γυναίκα, και άλλα.

Εγώ, καθώς βρέθηκα πιο μπροστά από τους άλλους, στην κορυφογραμμή, φυσικά βρέθηκα και κοντά στην ενέδρα. Μπροστά μου άξαφνα βρέθηκα σ' ένα στρογγυλό χωράφακι χωρίς δέντρα, τέλεια γυμνό. Τότες προτίμησα να μην βγω στο χωράφι, παρά να γυρίσω αριστερά, μέσα στα δέντρα. Ο πολυβολητής που ήταν μπροστά μου, ξεράθηκε από το φόβο του, γιατί του χανε πει πως ο Μπεσίμ Μπελισόβας ήταν τόσο ικανός που και μέσα στην κάνη του πολυβόλου μπορούσε να βάλει τη σφαίρα του. Ο άλλος όμως δίπλα του το κατάλαβε, πως ο πολυβολητής κοκάλωσε, και πετάχτηκε και άρπαξε το οπλοπολυβόλο. Εκεί όμως, πολύ κοντά, ήταν και δύο ανταρτίνες, οι οποίες, αφού είδαν αυτές τις ταραχές και αυτές τις προετοιμασίες με το δάχτυλο στην σκανδάλη, για μια στιγμή, γυρίσανε και κοιτάξανε μπροστά. Αυτές και οι δύο είχαν έρθει πολλές φορές στο νοσοκομείο και με γνωρίζανε πολύ καλά,

και αμέσως τους είπαν: «Μην πυροβολείτε, είναι σύντροφος, ο νοσοκόμος μας, ο Θανάσης ο Στεφάνου.» Και έτσι σταμάτησαν και τράβηξαν το δάχτυλο από την σκανδάλη.

Όλα αυτά βέβαια γινήκαν σε λίγα λεπτά της ώρας. Μετά που σμίξαμε όλοι, μας είπαν τις λεπτομέρειες. Μας είπε ο πολυβολητής πως, όταν οι συντρόφισσες του είπαν: «Σταμάτα μην πυροβολάς!», είχε πατήσει την πρώτη σκάλα στην σκανδάλη του πολυβόλου.

Κ' έτσι τη γλίτωσα και αυτήν τη φορά. Μετά συγκεντρωθήκαμε όλοι και κατεβήκαμε για τη Φιέρη.

-16-

Η συνέχεια στη Φιέρη

Την ίδια μέρα εγώ πήγα, παρέδωσα το ντουφέκι και πήγα πάλι στη δουλειά μου, γιατί η αποστολή μου τελείωσε. Τώρα μπήκαμε και πάλι στην προηγούμενη συνέχεια. Αρχισα και πάλι να συζητάμε με τους χωριανούς μου, με τον Νασάν Τάκα και προπαντός με τον Αχιλλέα Πάντο που ήταν βαθμοφόρος και είχε πιο πολλή ευχέρεια κινήσεων -αυτός ερχόνταν πιο τακτικά.

Μετά από 2-3 μέρες, άλλες πληροφορίες στην ταξιαρχία μας: πως κάπου εκεί στη Μουζεκιά, σε ένα ξεροπήγαδο, ήταν ο Μπεσίμ Μπελισόβας. Αυτήν την φορά οι πληροφορίες ήταν σαφείς. Εκείνη την ημέρα πήγε όλη η ταξιαρχία (βέβαια όχι κ' εμείς). Πήγανε μέρα και, αφού τον περικυκλώσανε, του φωνάζανε με χωνί, όπως μου είπαν οι χωριανοί μου αργότερα. Είχαν φέρει και ένα στρατηγό από τη μεραρχία (divizionì) τον Αντρέα Νάση από την Κορυτσά. Αυτός ο ίδιος φώναζε με το χωνί: «Μπεσίμ Μπελισόβα, είμαι ο Αντρέας Νάσης που έχομε κάνει μαζί στην Ιταλία, στην Στρατιωτική Ακαδημία. Είσαι περικυκλωμένος από την 19η μπριγκάτα, σε παρακαλώ πολύ να

παραδοθείς και έχεις το λόγο της στρατιωτικής μου τιμής πως δεν θα σε πειράξει κανείς. Άκουσέ με! Θα σου ρίξομε σκοινί να δέσεις ό,τι άρματα έχεις πρώτα, και μετά θα βγεις εσύ.» Έτσι και έγινε. Ρίξανε το σχοινί και σε λίγο το τραβήξανε όπου ήταν δεμένος ένας τορβάς με χειροβομβίδες με σφαίρες, 1 περίστροφο και, απέξω, ένα αυτόματο γερμανικό. Μετά το ξαναρίξανε και βγήκε ο Μπεσίμης.

Πήγε κοντά του ο Αντρέας Νάσης, τον χαιρέτησε στρατιωτικά χτυπώντας το τακούνι δυνατά και με γροθιά στο μέτωπο. Μετά τον επήρε από το χέρι και τον επήγε στο αυτοκίνητό του. Και εκείνος, για να μην συνταξιδέψει με τον Μπεσίμη, πήρε ένα άλογο και έφυγε για τη Φιερη. Πίσω τους ξεκίνησε όλη η ταξιαρχία θριαμβευτικά και τραγουδώντας. Την άλλη μέρα, το απόγευμα, μαζέψανε όλη τη Φιερη, και όλο το στρατό, σε μια μεγάλη πλατεία. Και σ' ένα κτήριο, δίπλα στην πλατεία και απάνω σ' ένα μπαλκόνι πολύ μεγάλο, φέρανε τον Μπεσίμ Μπελισόβα. Τον βγάλανε στο μπαλκόνι και από κάτω, από το πλήθος, φωνάζανε: "Tradhëtarët në litar!" (Οι προδότες στην αγχώνη!) Αμέσως μετά άρχισε ο κομισάριος, ο Θωμάς Τζίτζις να αραδιάσει τα πιο φριχτά εγκλήματα που μπορεί να φανταστεί κανείς πως τα καμε αυτός ο άνθρωπος (μήπως μπορούσε να πει όχι;).

Είπαν πολλά για να αγριέψουν τον κόσμο και να αποκητήσουν αυτοί τη συμπάθεια. Μεταξύ άλλων είπαν πως αυτός έσχιζε τους ανθρώπους με πριονοκορδέλα και πως έδενε τους ανθρώπους πίσω από αυτοκίνητα μέχρι που τους κομματιαζε, και πολλά αλλά... Αφού είπαν το κατηγορητήριό του και το πλήθος φώναζε συνέχεια: «Οι προδότες στην αγχώνη!», τον πήρανε και χάθηκε χωρίς ίχνος. Δεν ξανακούσαμε τίποτα γι' αυτόν. Ευκολονόητο είναι τι έγινε: Κάπου τον θάψανε χωρίς δίκη, χωρίς τίποτα. Μήπως είχαν να δώσουν λογαριασμό πουθενά;

Έτσι κύλησαν λίγες ημέρες ακόμα, ώσπου άξαφνα μας είπαν: Ετοιμασθείτε, όλη η ταξιαρχία η 19η!

Αναχώρηση για το Ελβασάνι

Άξαφνα εδόθη διαταγή να ετοιμασθεί όλη η ταξιαρχία για αναχώρηση για το Ελβασάνι. Την άλλη μέρα όλα έτοιμα για αναχώρηση. Πριν φύγουμε ήρθε ο Αχιλλέας και μου είπε: «Τώρα τι γίνεται που φεύγουμε και από δω;» Του είπα: «Από το Ελβασάνι είναι πολύ πιο εύκολο, γιατί είναι πιο κοντά, και τα βουνά είναι που βοηθάνε πιο πολύ.» «Καλά», μου είπε κ' έφυγε. Η ταξιαρχία ξεκίνησε πεζοπορία και το νοσοκομείο, με τόσους αρρώστους και τα πράγματα και προσωπικό μπήκαμε σε τρία αυτοκίνητα. Εμείς με τα αμάξια φυσικά προχωρήσαμε και φτάσαμε στην Λιούσνια, όπου και καθίσαμε μέχρι που έφτασε η ταξιαρχία.

Από τη Λιούσνια, στα αυτοκίνητα κάτι άλλο επείγον βάλανε απάνω, και ο διοικητής είπε πως εγώ με λίγους ελαφριά αρρώστους έπρεπε να βαδίσουμε μαζί με το στρατό μέχρι στο Ελβασάνι. Αρχίσαμε να βαδίζουμε, όπου και 50 λεπτά βαδην μας άφηναν 10 λεπτά ανάπαυση. Το μεσημέρι όμως μας άφησαν πιο πολύ για να φάμε κιόλας απ' ό,τι είχαμε μαζί μας ξηρά τροφή. Αφού φάγαμε όλοι και είχαμε ώρα ακόμα για να ξεκινήσουμε, οι αξιωματικοί θέλησαν να κάνουν αστεία μεταξύ τους, ώσπου κατέληξαν σε σκοποβολή. Στείλανε ένα στρατιώτη απάνω στην πλαγιά για να κολλήσει ένα κομμάτι άσπρο χαρτί σε μια μεγάλη μαύρη πέτρα. Αρχισαν να πυροβολούν ένας-ένας, όλοι οι αξιωματικοί αρκετή ώρα και το χαρτί ήταν ακόμα στην θέση του.

Σε λίγο δόθηκε η διαταγή για να ετοιμαστούμε, γιατί αναχωρούμε. Εγώ, απ' όταν καθίσαμε, είχα πάει κοντά στον Φίλιππα Φίλη, και ούτε είχα πολλά πράγματα να μαζέψω, αφού ούτε όπλο είχα ούτε τίποτα. Όταν ετοιμαζόνταν και μαζεύανε καραβάνες, πιρούνια, σακίδια και άλλα, εγώ δεν είχα τέτοια να μαζέψω, για μια στιγμή,

μου λέει ο Φίλιππος: «Δεν παίρνεις το ντουφέκι μου να ρίξεις μια στο χαρτί;» Εγώ, επειδή αυτό σκεπτόμουν ακριβώς, δεν έχασα καιρό και το πήρα αμέσως το ντουφέκι του Φίλιππα και σκόπευσα το χαρτί αμέσως. Με το μπαμ το χαρτί έφυγε από την θέση του. Οι αξιωματικοί το είδαν και αγριέψανε, και είπαν πως δεν έπρεπε στρατιώτης να ντουφεκίσει χωρίς άδεια και σε ώρα που είχαμε σταματήσει και ετοιμαζόμαστε για αναχώρηση. Όταν μάθανε κιόλας πως ήμουν εγώ, θυμώσανε πιο πολύ και είπαν πως αυτό είναι απειθαρχία και αφού είχαν σταματήσει προ 5 λεπτά.

Ήρθε ένας και με ρώτησε ποιος είμαι. Και αφού του είπα πως είμαι ο νοσοκόμος, με ρώτησε με τι ντουφέκι πυροβόλησα. Του είπα πως εγώ δεν έχω όπλο, αλλά πήρα το όπλο του Φίλιππα Φίλη χωρίς να τον ερωτήσω. Το είπα αυτό για να μην τιμωρήσουν τον Φίλιππα. Κάποιος από την Σκόντρα πετάχτηκε και του είπε πως ο Θανάσης, επειδή από την αρχή είναι στο νοσοκομείο, δεν έχει ιδέα από πειθαρχία. Και την γλίτωσα.

Αμέσως ξεκινήσαμε την πορεία μας. Περάσαμε την Καβάγια (Kavaja) και το βραδάκι φτάσαμε στο Ελμπασάνι. Μπήκαμε στην πόλη και γραμμή για τους στρατώνες που είναι στην άκρη της πόλης κοντά στο ποτάμι Σκουμπίνης, ακριβώς κοντά στη γέφυρα, νοτιοανατολικά της πόλεως.

Η γέφυρα αυτή που υπήρχε προπολεμικά επί Ζώγου, πολλή μεγάλη και καλή γέφυρα, αλλά, τώρα με τον πόλεμο, την είχανε βομβαρδίσει και καταστρέψει τελείως. Συγκοινωνία τώρα κάνανε (τότες δηλαδή) με λιούντρα, που λένε οι Αλβανοί, δηλαδή κάτι σαν βάρκα δεμένη από της δύο μεριές του ποταμιού και την τραβάν πότε από τη μια και πότε από την άλλη.

Το ποτάμι αυτό είναι πολύ μεγάλο, έρχεται από τα βουνά κοντά στην Πρέσπα, διασχίζει την Αλβανία περνώντας από το Ελβασάνι και χύνεται στην Αδριατική θάλασσα, κάτω από την Αυλώνα. Το ποτάμι αυτό είναι

το λεγόμενο σύνορα Βορείου Ηπείρου με Αλβανία, είναι πολύ ορμητικό και το καλοκαίρι μαζεύονται πολλά νερά από πηγές των βουνών.

-18-

Η τελική απόφασή μας

Εδώ στο Ελβασάνι, στις στρατώνες βολευτήκαμε πολύ καλά, γιατί είναι πολύ συστηματικές: στρατός, γραφεία και νοσοκομείο. Εγώ, εδώ μέσα, ήμουν χωρία σε θάλαμο για τους λίγους αρρώστους που είχαμε, αλλά ήμασταν όλοι πολύ κοντά, μέσα σε μια αυλή. Εδώ είχαμε πολλή ευχέρεια να συναντηθούμε με όλους άνετα.

Τώρα δεν σήκωνε άλλη αναβολή για τα σχέδιά μας, έπρεπε μέσα σε λίγες μέρες να οργανωθούμε, να σχεδιάσομε και να αποφασίσουμε. Είχα όμως κάπως εμπόδιο τον σύντροφό μου, τον Αλιούση Σαμπάνη, αλλά με λίγη προσοχή κινιόμουν άνετα και είχα συναντήσεις με όλους.

Ήταν αρχές Μαΐου του 1945, όταν στρώναμε τα σχέδια για όλες τις λεπτομέρειες. Ας αρχίσω πρώτα από τον Αχιλλέα. Ο Αχιλλέας έμεινε σύμφωνος με ό,τι του είπα εγώ, αυτός δεν ήταν άνθρωπος για το ντουφέκι. Είναι πολύ καχεκτικός και δειλός. Δεν είχε ιδέα από σχέδια και δράση.

Του Φίλιππα του είπα την απόφαση και τα σχέδια, και συμφωνήσαμε για να μην έρθει εκείνος για τους λόγους που αναφέρω πιο μπροστά, για να μην χαθούμε και οι δυο σε περίπτωση αναποδιάς. Από τον Φίλιππα μόνο θέλαμε να μας πει πότε θα είναι η κινητή σκοπιά στην κινητή γέφυρα στο Σκουμπίνη για να διευκολύνει να περάσομε το ποτάμι χωρίς φόβο. Αυτό θα το χαμε σίγουρο μέσα σε 10 μέρες, το πολύ, που θα ερχόνταν η σειρά του Φίλιππα να είναι σκοπιά τη νύχτα, φτάνει εμείς να είμαστε έτοιμοι. Ως για υποψίες, δεν μπορούσαν να κατηγορήσουν τον Φί-

λιππα, γιατί πρώτα που θα αργούσαν να το καταλάβουν, γιατί θα νόμιζαν πως κάπου θα ήμασταν υπηρεσία, ίσως μετά από 24 ώρες να το καταλάβουν. Και δεύτερον δεν θα ξέρανε τι κατεύθυνση πήραμε με ακρίβεια.

Μετά με τον Γιάννη Λιοκόση και τον Βεγγάλη Μαύρο, οι οποίοι συμφώνησαν και να ήταν έτοιμοι, ό,τι ώρα να ερχόνταν η ευκολία.

Και τώρα ο Χασάν Τάκας, που είναι ο πολύ ικανός και ο πολύ θιγμένος από τον αδελφό του τον Σκεντέρη που ήταν φυλακή στην Κορυτσά. Αυτός είχε και οπλοπολυβόλο. Έμεινε σύμφωνος, αλλά και πάλι ανέφερε να πάμε από την Κορυτσά για να χτυπήσουμε τη φυλακή για να πάρουμε τους φυλακισμένους και τον αδελφό του. Αφού εκεί, πάλι εγώ του εξήγησα τις λεπτομέρειες της δυσκολίας για να πετύχει αυτό, συμφώνησε και δεν αξίωσε. Όσο για μένα, δεν ήταν δύσκολο να βρω ντουφέκι.

Ο καθένας δεν ήξερε ποιος ήταν ο τρίτος για λόγους ασφαλείας, και η ώρα θα καθοριζόνταν πολύ άξαφνα. Ο χάρτης μας έλεγε πώς έπρεπε να περάσουμε τα σύνορα από το Λεσκοβίκι. Η πρώτη νύχτα θα ήταν να βαδίζομε άνετα και άφοβα όσο μπορούσαμε πιο πολύ για να απομακρυνθούμε από τη βάση, για να χάσουν τα ίχνη μας, μετά βλέποντας και κάνοντας.

-19-

Ξαφνική μεταφορά μου στην πόλη μέσα

Εκεί όπου τα χαμε όλα έτοιμα και περιμέναμε να καθορίσουμε την βραδιά, άξαφνα διαταγή να τα μαζέψουμε όλα του νοσοκομείου και να μεταφερθούμε σ' ένα καλό κτήριο μέσα στην πόλη, ακριβώς στο ρολόι τής εκκλησίας, 100 μέτρα πιο πάνω, σ' ένα στενό.

Ήταν αρχές Μαΐου 1945 που πήγαμε εκεί. Απομακρύνθηκα από το στρατώνα γύρω στο ενάμιση χιλιόμετρο, που

πρέπει να είναι η απόσταση από την γέφυρα του ποταμού Σκουμπίνη μέχρι και το κτήριο που πήγαμε. Εγώ με διάφορα προσχήματα κατέβαινα στο στρατώνα και συναντιόμουν μ' όλα τα παιδιά, και απάνω στο κτήριο που πήγαμε ερχόνταν ο Αχιλλέας και με έβλεπε ταχτικά.

Ο Χασάνης μου είπε πώς θα φεύγαμε, όταν θα ήταν εκείνος σκοπιά στη λιούντρα που ήταν στη γκρεμισμένη γέφυρα. Εγώ του είπα: «Όχι, γιατί άμα μείνει η θέση κενή, και θα το καταλάβουν πιο γρήγορα και πως φύγαμε από εκεί, όπου μπορούν περίπου να κανονίσουν την κατεύθυνσή μας. Κ' έτσι πρέπει να φύγουμε, όταν θα είναι ο Φίλιππας σκοπιά, όπου θα παραδώσει μετά στον άλλον και δεν θα μείνει η θέση κενή. Εμείς έτσι θα έχουμε όλη την νύχτα να προχωρήσουμε άνετα.» Επειτήκε και συμφώνησε μαζί μου.

Εν τέλει κανονίσαμε για της 13 του μηνά Μαΐου 1945.

-20-

Στις 12 του Μαΐου 1945 η σύλληψή μου

Αυτή την ημέρα, στις 12 Μαΐου, πράγματι ήμουν σε υπερένταση νεύρων, γιατί η επόμενη ημέρα θα ήταν το πρώτο βήμα για κάτι που, ενώ είναι πολύ δύσκολο και επικίνδυνο, από την άλλη έπρεπε να γίνει αυτό το βήμα. Είναι τόσο απαραίτητο που δεν μπορεί να το αναβάλει κανένας κίνδυνος. Όλα είναι έτοιμα, και καλά οργανωμένα και καλά μελετημένα. Με χάρτη, με λεφτά, με καλό οπλισμό και λίγα άτομα και καλά. Στους άλλους χωριανούς δεν είπα τίποτα, γιατί ξέρω πώς όλοι τα χουν θάψει μέσα στην κάρδια τους και περιμένανε τις εξελίξεις από αλλού και για όλους -δεν το χαν πάρει το πράμα ατομικό, το βλέπανε γενικό, και ίσως να είχαν και δίκιο. Έτσι είχαν υποκύψει εις το μοιραίον, που λένε.

Περίπου κατά το μεσημέρι ήρθε ένας φαντάρος και με

βρήκε που καθόμασταν απέξω, στη σκάλα. Μας χαιρέτησε με τη γροθιά στο κούτελο και αμέσως ρώτησε: «Ο Θανάσης Στεφάνου ποιος είναι;» Του είπα: «Εγώ είμαι.» Μου είπε: «Σε θέλουν για λίγο στη μοιραρχία.» (garnizon) Ένα κτήριο μεγάλο που στεγάζεται το διοικητήριο και η ασφάλεια. Είχα πάει και άλλη φορά για υποθέσεις του νοσοκομείου. Πήγα, χαιρέτησα και περίμενα. Ήταν εκεί ένας Πασχάλης Αντώνης από τη Χιμάρα, λοχαγός ασφαλείας, για τον οποίο είχαμε ακούσει πώς αυτός είχε σκοτώσει τον πατέρα του που του μίλησε ενάντια του κομμουνισμού και υπέρ της Ελλάδος. Φαντάζεται κανείς πόσο φανατικός και εκδικητικός είναι αυτός ο άνθρωπος. Τι μπορούσε να πράξει αυτός ο άνθρωπος, αφού έφτασε να σκοτώσει τον πατέρα του. Σε λίγο μου είπε: «Εσύ είσαι ο Αθανάσιος Στεφάνου;» «Μάλιστα.», του είπα. «Είσαι υπό κράτησιν», μου είπε, «πήγαινε στο άλλο δωμάτιο!»

Σηκώθηκα και πήγα στο δωμάτιο δίπλα στο γραφείο. Εκεί κάθισα και σκεφτόμουν τι μπορούσε να είχε συμβεί. Δεν μπορούσα να πιστέψω πώς έχει σχέσιν με την ετοιμασία μας για λιποταξία. Είπα μέσα μου: «Ποιος ξέρει, καμιά παρεξήγηση.» Έμεινα εκεί χωρίς να μου πει κανείς τίποτα μέχρι το βράδυ. Το βράδυ ήρθε ένας στρατιώτης και με πήρε και με πήγε από κάτω, στο ισόγειο που υπήρχαν τα κρατητήρια. Άνοιξε την πόρτα του κρατητηρίου ο στρατιώτης και μπήκαμε μέσα και οι δύο. Κοντά στην πόρτα όμως, γιατί στο βάθος που ήταν το δωμάτιο αυτό, 2Χ4 μέτρα περίπου και με παράθυρο μόνο μια τρύπα στην πόρτα με σίδερα καγκελωτά, μέσα είχε νερό και στην άκρη είχε μια πόρτα ξυλένια κάτω, που η μισή ήταν απάνω από το νερό. Μου γύρισε την πλάτη ο στρατιώτης, χωρίς να μου μιλήσει και βγήκε κλείνοντας την πόρτα, κ' έφυγε.

Εγώ προχώρησα, ανέβηκα στην πόρτα και κάθισα σταυροπόδι απάνω. Μέσα σε αυτό το απαίσιο δωμάτιο, όπως το περιέγραψα, άρχισα να σκέφτομαι τι συνέχεια μπορούσε να είχε αυτό, όμως για προδοσία δεν το πίστευα, πώς να ήταν δυνατόν; Κ' έτσι κατέληξα να πω

μέσα μου: «Θα ιδούμε πού θα βγει.»

Από φαΐ ούτε συζήτηση να γίνει, και ούτε κουβέρτες. Πέρασε αυτή η νύχτα κακήν κακώς. Το πρωί ήρθε η σκοπιά και με πήγε στο διπλανό κρατητήριο που και αυτό ήταν το ίδιο απαίσιο, αλλά εκεί μέσα ήταν και άλλοι 3-4 στρατιώτες. Ήταν από την ταξιαρχία μας, από το 2ο τάγμα, καταγωγή από τη Δερόπολη, και ένας από τη Γριάζδανη, που θυμάμαι και το όνομα του, λεγόνταν Σταύρος Ντάκος. Αφού βρεθήκαμε συγκάτοικοι σε τέτοιο ξενοδοχείο, φυσικά ανοίξαμε συζήτηση. Τους λέω: «Πώς, ρε παιδιά, εσείς όλοι βρεθήκατε εδώ μέσα, σ' αυτό το πολυτελές κτήριο;» Όλοι χαμογέλασαν με όλο που ήταν σε πολύ κακά χάλια, άρχισαν να μιλάνε όλοι και να ρίχνουν ο ένας στον άλλον το βάρος.

Αυτοί ξεκίνησαν να φύγουν από το στρατό για την Ελλάδα. Ρίξαν τα ντουφέκια τους στον ώμο και μέρα μεσημέρι, και γραμμή στο δημοσιο δρόμο, βαδίζανε σαν τα μουσχάρια που τα πάνε για το χασάπη, κι' έτσι τους πιάσανε και τους κλείσανε μέσα. Μέσα μου είπα πως τουτουνούς πρέπει να τους αθωώσουν λόγω βλακείας. Μετά με ρωτήσανε και εμένα και τους είπα: «Δεν ξέρω ακόμα γιατί.» Αργότερα, όταν υψώθηκε ο ήλιος, μας βγάλανε στη αυλή να λιαστούμε. Όπως καθόμαστε όλοι στη γραμμή και αμίλητοι, να το και βλέπω τον Αχιλλέα Πάντο να ανεβαίνει στις σκάλες για το γραφείο της ασφάλειας που ήταν μέσα ο Πασχάλης Αντώνης και ο Χουσέν Χότζας, και αυτός λοχαγός ασφαλείας από το Δέλβινο. Προσπάθησα να τον κοιτάξω στα μάτια για να του κάνω νόημα, αλλά δεν μπόρεσα, γιατί δε γύρισε καθόλου το κεφάλι προς εμάς. Και πάλι τότε δικαιολόγησα γιατί, ίσως έτσι έπρεπε, για να μην τυχόν και μας δει κάνεις τα νοήματα, που θα ήταν πολύ επικίνδυνο. Μετά από καμιά ώρα μας πήγανε πάλι μέσα στο κρατητήριο. Πέρασε έτσι και η μέρα αυτή και η νύχτα χωρίς να μου πούνε τίποτα, μ' αφήσανε έτσι στην αγωνία.

Το πώς περνούσαν εκεί μέσα οι ώρες της ημέρας και

της νύχτας δεν περιγράφεται. Μέσα σ' ένα δωμάτιο 2x4 περίπου και με νερό μέσα που έβγαине από τον τοίχο, γύρω 5 πόντους, και με κάτι παλιοςάνιδα σαν παλιόπορτες πεταμένες στην άκρη. Καθόμασταν μαζεμένοι όλοι σταυροπόδι απάνω, γιατί, αν θα ξαπλώναμε τα ποδάρια μας, θ' ακουμπούσανε σε νερό. Για φως την ημέρα ήταν μόνο μια τρύπα τετράγωνη και με σίδερα στην πόρτα.

Την άλλη μέρα, την τρίτη, με πήρανε εμένα και με βάλανε χώρια, σε πιο επίσημο ξενοδοχείο. Για να περιγράψω κάπως αυτό το κτήριο, μια και εκεί διαδραματίστηκαν πολλά και πολλές ημέρες. Το κτήριο αυτό ήταν διώροφο και πολύ μεγάλο, ποιος ξέρει ποιανού ρεαξιονάρη (αντιδραστή) θα ήταν. Τον απάνω όροφο τον είχανε κάνει όλο γραφεία του διοικητηρίου και της ασφαλείας. Κάτω το χανε μετατρέψει σε κρατητήρια. Είχαν κάνει 3-4 στις διαστάσεις που είπα, 2x4 περίπου, και ένα καμπινέ και ένα νιπτήρα δίπλα. Είχαν κάνει και το κούφωμα της σκάλας που ανεβαίνει απάνω ένα πολύ ασφαλές κρατητήριο με μια πόρτα μπροστά, 2 μέτρα ύψος περίπου και περίπου 80 πόντους φάρδος, αλλά πολύ εφαρμοστή και χωρίς παράθυρα καθόλου, απ' έξω με βαρύ σίδερο. Μπροστά απ' όλα αυτά είναι ένα κενό τετράγωνο που περιφέρεται η σκοπιά.

Στην σκάλα αυτή, από κάτω, με πήγανε εμένα την τρίτη ημέρα, χωρίς να μου πούνε τίποτα ακόμα. Εκεί άρχισε το μαρτύριο του σκότους, που δεν ήξερα τι είναι έξω, μέρα ή νύχτα, τόσο εφαρμογή είχε αυτή η πόρτα. Κοντά στην πόρτα μπορούσα να σταθώ όρθιος, όσο προχωρούσα μέσα, τόσο χαμήλωνε όπως είναι η σκάλα. Εκεί το ξάπλωμα ήταν σαν στον τάφο. Εκεί με πήγαν φαίνεται, γιατί την τρίτη ημέρα πιάσανε και τον Γιάννη Λιόκοση και τον Βαγγέλη Μαύρο, και δεν έπρεπε να ήμαστε μαζί για ευνόητους λόγους. Τους πήγαν και αυτουνούς μαζί με τους άλλους που ήμουν εγώ προηγουμένως παρέα. Αυτουνούς τους δύο τους πιάσανε κατά υποψίαν, διότι, όπως απεδείχθη αργότερα, δεν είχαν τίποτα το συγκεκριμένο εις βά-

ρος τους. Τους παίζανε ένα πολύ έξυπνο κόλπο που, όποιος και να ήταν, θα έπεφτε στην παγίδα αυτή.

Φτιάξανε το κατηγορητήριο το δικό μου με τον Αχιλλέα με πολλή ακρίβεια: το τι είχαμε πει και τι είχαμε αποφασίσει, όπου και πήραν πρώτα αυτουνούς τους δύο για ανάκριση. Όταν τους το διαβάσανε, αυτοί μείνανε με το στόμα ανοιχτό, και ήταν σίγουροι πως αυτά είχαν βγει από το στόμα μου, ίσως από βασανιστήρια. Τους είπαν πως αυτά τα είπε ο Θανάσης και θα ήταν άσκοπο, και εις βάρος τους, αν δεν υπογράψουν το κατηγορητήριο αυτό. Η απάντησή τους ήταν: «Ναι, κάτι μας είχε πει ο Θανάσης, αλλά εμείς του είπαμε όχι.» Τους λέει ο Χουσενης και ο Πασχάλης: «Αφού αρνηθήκατε να τον ακολουθήσετε, γιατί δεν ήρθατε να τα αναφέρετε όλα αυτά; Άρα είστε συνένοχοι.»

Παλεύανε μια ολόκληρη μέρα με αυτούς τους δύο, πότε τον ένα, πότε τον άλλον, και πότε και τους δύο μαζί. Και αφού υπόγραψαν όπως θέλανε, τους πήγαν στο κρατητήριο και τους άφησαν ησυχούς.

Την άλλη μέρα με πήραν έμενα. Μόλις μπήκα στη πόρτα, είδα στο βάθος, και στην άκρη του μεγάλου γραφείου, να κάθεται και ο Αχιλλέας Πάντος. Τα μάτια μου πέσανε απάνω του καθώς τους κοιτάζα όλους, αλλά τον είδα τον Αχιλλέα να με κοιτάζει με πολλή περιφρόνηση. Τότες αστραπιαίως σχημάτισα τη γνώμη πως αυτός με είχε προδώσει και δεν υπάρχουν περιθώρια ούτε διαψεύσεως ούτε διαφυγής.

Προχώρησα προς το βάθος που ήταν το γραφείο το μεγάλο σαν άψυχο σώμα. Πίσω από το γραφείο καθόνταν όλοι: Ο Θωμάς Τζίτζιος, ο Πασχάλης Αντώνης, ο Χουσέν Χότζα και μια ανταρτίνα με βαθμό τογκέρ (ανθυπασπιστού), η κουνιαδά του Εντίπ Τσούτση. Πλησίασα αρκετά και σταμάτησα. Πρώτος μίλησε ο Θωμάς Τζίτζιος με φωνή σαν ατσάλι: «Πάρα πολύ λυπάμαι, Θανάση, που σε βλέπω σε αυτά τα χάλια. Σε γνώρισα από την αρχή του αγώνα μας, και εκτός που είχα πληροφορίες για σένα καλές,

αλλά και εις το διάστημα αυτό στις τάξεις μας που ήσουν τόσο καιρό, είχα σχηματίσει πολύ καλή ιδέα για σένα. Τώρα όμως, όπως ήρθαν τα πράγματα, είναι λίγο δύσκολο, αλλά όχι ακατόρθωτο να καλυτερέψεις τη θέση σου. Εσύ πρέπει να είσαι παρασυρόμενος και γι' αυτό πρέπει να μας πεις από ποιον ή από ποιους επαρασύρθεις, για να αποκαταστήσεις πλήρως και πάλι τη θέση αυτή που είχες και την εμπιστοσύνη μας, δηλαδή από ποιον έπαιρνες οδηγίες και σχέδια.» Στο διάστημα αυτό που ο κομισάριος μιλούσε, εγώ σκεφτόμουν τι θέση πρέπει να πάρω στις κατηγορίες αυτές. Σκέφτηκα πως διέξοδος δεν υπάσχει ούτε τρόπος διαψεύσεως. Το μόνο που έχω να κάνω, το καλύτερο, να φέρνω πολλές αντιρρήσεις και θα έχομε βασανιστήρια, τουλάχιστον να αποφύγω τα βασανιστήρια και ό,τι θέλει ας γίνει. Έτσι και έκαμα.

Μετά έπρεπε κάτι να πω κ' εγώ και τους λέω: «Σύντροφοι, αυτό ήταν όλη σκέψη δική μου, και τα όσα λέει ο σύντροφος Αχιλλέας είναι αλήθεια, αλλά θέλω να με πιστέψετε πως δεν είχα από κανέναν οδηγίες, δεν μπορώ να πάρω κανέναν στο λαιμό μου. Εγώ σας λέω την αλήθεια κ' εσείς κάνετε ό,τι νομίζετε πως είναι σωστό.»

Τότες πήρε το λόγο ο Πασχάλης Αντώνης και μου είπε: «Πολύ καλά, σεβόμαστε την τόλμη σου να λες την αλήθεια, έστω και εις βάρος σου, αλλά μας προσβάλλεις, όταν μας λες να κάνομε ό,τι θέλομε. Εμείς θα κάνομε αυτό που μας επιβάλλει το αίμα των συντρόφων μας και οι θυσίες όλων μας, πράμα το οποίο εσύ το αγνόησες και χρησιμοποίησες όλες τις δυνάμεις σου να τα ποδοπατήσεις.», και σταμάτησε. Αυτές ήταν πολύ βαριές κουβέντες. «Έχεις να μας πεις τίποτε άλλο;» «Όχι!», τους είπα. «Τότες άκου, γιατί κατηγορείσαι.», και άρχισε να διαβάζει. Πού να τα θυμάμαι όλα. Ήταν το ημερολόγιο που είχε κρατήσει ο Αχιλλέας με πολλή ακρίβεια: ημερομηνίες, με ώρες και τοποθεσίες, τι είχαμε πει οι δυο μας, όλα τα σχέδια από τη Χιμάρα έως 12 Μαΐου 1945. Αφού τελείωσε το διάβασμα, μου είπε: «Είναι σωστά αυτά που άκουσες;» «Ναι», του

είπα. «Τότες βάλε την υπογραφή σου!» «Ναι», του είπα, και πήγα και υπόγραψα.

Μετά με πήρανε και με ξαναπήγανε σε αυτή τη μαρτυρική τρύπα κάτω από την σκάλα. Με πήγανε και πάλι εκεί που, το μαρτύριο όπου σου προκαλούσε, σε έκανε να προτιμήσεις την εκτέλεση. Δεν περιγράφεται: τάφος σωστός.

Για φαΐ μου δίνανε λίγη μπομπότα από καλαμπόκι και λίγο κίτρινο τυρί σαν λάσπη. Θυμάμαι κάποια μέρα ένας σκοπός που ήταν καθολικός φρόντισε και μου έφερε ένα κερί για να το ανάψω, τουλάχιστον όταν θα φάω. Μόλις το άναψα πήγα να σκάσω, γιατί δεν είχε από πού να βγει ο καπνός. Παντού εγώ είχα ιδιαίτερη περιποίηση. Έξω από την πόρτα μου είχε το κρεβάτι ο επικεφαλής της σκοπιάς και η σκοπιά ήταν κινητή στο διάδρομο ή μάλλον χολ πρέπει να το πούμε, γιατί είναι σε σχήμα τετραγώνου.

Αξίζει να σημειώσω, και ούτε μπορώ να το ξεχάσω, πως μια μέρα που η σκοπιά έτρωγε κρέας, και ο επικεφαλής έτρωγε το κεφάλι του κατσικιού, ήρθε στην πόρτα μου, άνοιξε λίγο και τρώγοντας το κεφάλι μου έλεγε συνέχεια: «Το κεφάλι θέλει κεφάλι για να το φάει.» Δεν θα ξεχάσω και το παρουσιαστικό του, να το περιγράψω κάπως. Πρώτα-πρώτα το όνομα του δεν το μαθα, αλλά έμαθα ότι είναι από το Δέλβινο και αυτός. Λίγο πιο ψηλός από μένα και πολύ πιο μεγάλος από ηλικία. Μαδημένο κεφάλι και δόντια αραιά και μεγάλα σαν τσάπες και σάπια, μαύρα μάτια πεταχτά έξω και μια κοιλιά σα βαρέλι. Αυτό ήταν το κεφάλι που έτρωγε το κεφάλι.

Για το καμπινέ είχα μέχρι δυο φορές την ημέρα, την τρίτη ο επικεφαλής θα βλαστημούσε. Όταν πήγαινα στο καμπινέ με σκοπό μαζί, περνώντας από το χολ αυτό έβλεπα λίγο φως και τους δυο χωριανούς μου από την τρύπα του κρατητηρίου τους χωρίς να μιλάμε. Παντού ιδιαίτερη περιποίηση. Αφού περάσανε πολλές ημέρες, η ψείρα έβραζε. Τους άλλους τους κρατούμενους και τους χωριανούς μου τους πήγανε στο ποτάμι στο Σκουμπίνη, με φρουρά βέβαια, και πλένανε τα ρούχα τους, εμένα όχι. Έτσι με πολύ

λίγη φαντασία μπορεί να καταλάβει κανείς σε τι απελπιστική κατάσταση βρισκόμουν. Έκανα εκεί μέσα 40 ημέρες περίπου, μπήκα 76 κιλά και βγήκα ούτε ο μισός. Φτάνει ο άνθρωπος να προτιμάει την εκτέλεση από το λίγο-λίγο θάνατο.

Μια μέρα ήρθε ο Πασχάλης Αντώνης και με πήρε απάνω στο γραφείο του. Ήταν μοναχός του, έκλεισε την πόρτα και ήρθε μπροστά μου. Έβγαλε το περιστροφό του και μου το ακούμπησε με δύναμη στο δεξί μου μάτι και μου είπε: «Εγώ θα σε σκοτώσω με τα χέρια μου σαν παλιό σκυλο, γιατί μας εντρόπιασες όλους τους μινωριτάσηδες (Δεν είπε τους Βορειοηπειρώτες, είπε την μειονότητα) και από σένα κινδυνεύουμε να χάσουμε την εμπιστοσύνη όλοι μας. Σταμάτησε για λίγο, με κοίταξε στα μάτια με θυμό, έβαλε το περιστροφό στη θήκη, και βγήκε από την πόρτα χτυπώντας με δύναμη να κλείσει.

Σε λίγο έστειλε ένα από τη σκοπιά και με πήρε για την τρύπα μου πάλι. Στο βασανιστήριό μου.

-21-

Ένα μυστήριο όνειρο που μου έδωσε θάρρος

Εκείνο το βράδυ, που την προηγούμενη με πήρε ο Πασχάλης στο γραφείο του και συνέβησαν αυτά που είπα πιο μπροστά, είδα ένα πολύ μυστήριο όνειρο όπου μου έδωσε πολύ θάρρος. Ακούστε και να μου πείτε αν έχω δίκιο. Μέσα στην απελπισία μου αυτή με πήρε ο ύπνος χωρίς να ξέρω αν ήταν μέρα ή νύχτα έξω. Εγώ μια φορά και κοιμήθηκα, και όνειρο είδα. Το διηγήθηκα μια στην αρχή, αλλά θα το ξαναπώ: Λοιπόν είδα πως πήγα στο χωριό μου και από κει πήγα στην Τζάρα κάτω στο Μπουλιάρι που είχαμε τις αγελάδες. Αφού παρατήρησα τις αγελάδες, είδα πως μου έλειπε μια αγελάδα ετοιμόγεννη. Αμέσως έταξα ένα κερί στον Άγιο Δημήτρη που είναι στην

κορυφή της δασώδης ραχούλας, και ξεκίνησα να πάω να ψάξω να την βρω. Πέρασα το Μπουλιάρι και προχώρησα μέσα στο δάσος πίσω από το βουναλάκι του Αγίου Δημητρίου με κατεύθυνση προς το Παλιοζεύγαρο που το λένε στο χωριό Τζάρα. Όπως έψαχνα, βρέθηκα άξαφνα κοντά σε ένα ποτάμι πολύ μεγάλο και ορμητικό, όπου είχε κόψει από το βουναλάκι αυτό πολύ, και τον όχτο του, δηλαδή το ποτάμι κυλούσε πολύ κάτω, γιατί είχε κόψει από το βουνό, όπου πρέπει να ήταν γύρω στα 50 μέτρα βάθος και ορθή γωνία κάτω. Εκεί κοντά βρήκα την αγελάδα με το μουσχαράκι που καθόνταν κοντά-κοντά. Πλησίασα για να πιάσω το μουσχάρι, να το πάρω στα χέρια, να πιάω εγώ μπροστά, όπως συνήθως, και πίσω η αγελάδα για το μαντρί. Το μουσχάρι όμως είχε συνέλθει καλά και έτρεχε και δεν μπορούσα να το πιάσω. Κάποια φορά τρέχοντας μας πήγε κοντά στο ποτάμι. Εκεί όπως βρέθηκα πολύ κοντά στο ποτάμι κυνηγώντας το μουσχάρι, υποχώρησε το χώμα που πατούσα και πήγαινα για κάτω στο ποτάμι το ορμητικό, κάτω στα 50 μέτρα περίπου. Όπως πήγαινα κάτω, γάντζωσα το δεξιό μου αγκώνα στο χώμα απέξω και το σώμα μου κρεμασθήκε που, αν ξέφευγε το χέρι μου, θα έπρεπε να γίνει χυλά κομμάτια.

Για λίγο έμεινα κρεμασμένος να κοιτάζω κάτω το χάος, όμως είδα άξαφνα ένα κλαρί του βάτου να έρχεται απάνω και να φτάνει η άκρη μπροστά μου. Με απελπισία έφερα το αριστερό μου χέρι προς το κλαρί αυτό και άγγιξα το φύλλο της κορυφής του κλαριού του βάτου με τα δυο μου δάχτυλα και το τράβηξα προς το στήθος μου, για να πιάσω και πάλι με τα άλλα δάχτυλα λίγο πιο πάνω, όπου και τα κατάφερα. Λίγο-λίγο και με μεγάλη αγωνία, ώσπου έφτασε το χέρι μου το αριστερό πιο πάνω στο χοντρό, και προχωρώντας έφτασε το χέρι στην ρίζα του βάτου. Εκεί στερεώθηκα πιο καλά και με μια δυνατή και απότομη κίνηση έφερα και το δεξί μου χέρι στην ρίζα του βάτου όπου τώρα στερεώθηκα πιο καλά με τα δυο μου χέρια. Μετά όπως ήμουν με το σώμα κρεμασμένο στον αέρα, στο γκρε-

μό προς το ποτάμι, έκανα μια άλλη δυνατή κίνηση και έφερα την κοιλιά μου πιο πάνω, και με μια άλλη κίνηση δυνατή έφερα όλο το σώμα μου έξω.

Εκεί έμεινα ακίνητος τα μπρούμυτα και πάλευα να συνειδητοποιήσω πως γλίτωσα από αυτό το χάος. Από την μεγάλη λαχτάρα ξύπνησα. Όταν ξύπνησα και συνήρθα, άρχισα να το σκέφτομαι το όνειρο αυτό και του έδωσα την εξήγηση. Αυτό το ένα στο εκατομμύριο πρέπει να γλιτώσω, όπως κιόλας.

-22-

Η αμνηστία που ισοδυναμεί με σφαίρα στην καρδιά

Ήταν θυμάμαι αρχές Ιουνίου και η ταξιαρχία μας ητοιμαζόνταν να πάει έξω από το Ελβασάνι σε θερινές σκηνές, βορειοανατολικά της πόλης και κοντά στο ποτάμι Σκουμπίνη, στη Τζιμπράκα.

Αφού έφυγε η ταξιαρχία για τη Τζιμπράκα, την άλλη μέρα έστειλε ο Θωμάς Τζίτζιος έναν σκοπό και με πήγε στο γραφείο του. Μόλις μπήκαμε μέσα είπε στη συνοδεία μου να φύγει να μας αφήσει μόνους. Όρθιος όπως ήταν, πίσω από το γραφείο του, άρχισε να μου μιλάει: «Πολύ λυπάμαι για σένα, Θανάση, γι' αυτό και δεν μπορώ να σε βάλω στην ίδια κατηγορία με τους άλλους κρατούμενους. Η συμπάθειά μου για σένα, μα και οι ελπίδες μου για σένα με υποχρεώνουν να κάνω κάτι που είναι αντίθετο με τις πράξεις μου, αλλά και πολύ επικίνδυνο για τον εαυτό μου. Άκουσε με, Θανάση, καλά. Θα σου τα χαρίσω όλα και θα πας πάλι στο τάγμα σου. Εκεί που θα πας ούτε θα ντρέπεσαι ούτε θα φοβάσαι κανέναν. Γι' αυτά που συνέβησαν, με το φέρσιμο σου και με την εργατικότητά σου, θα δείξεις εμπράκτως πως μετάνιωσες για όσα έκανες και θα γίνεις υπόδειγμα σε όλη την ταξιαρχία μας. Απ' αυτή την στιγμή είσαι ελεύθερος. Να πας κάτω, να πάρεις τα

πράγματά σου και να πάρεις το δρόμο για τη Τζιμπράκα, όπου βρίσκεται η ταξιαρχία.»

Εγώ χωρίς να του πω τίποτα, δηλαδή να του υποσχεθώ γι' αυτά που είπε, τον χαιρέτησα και τον ευχαρίστησα με μια λέξη μόνο: «Ευχαριστώ.» (faleminderit). Κατεβαίνοντας τις σκάλες σκυφτός και σκεφτικός σχημάτισα μια γνώμη πως αυτή η χάρη πρέπει να κρύβει μια πολλή μεγάλη περιπέτεια, ίσως και εκτέλεση, κι' όμως δεν γελάστηκα.

Πήγα κάτω σιγά-σιγά και μπήκα στην τρύπα αυτή που είχα ένα σακίδιο και μια κουβέρτα, τα έφτιαξα και βγήκα στην πόρτα χωρίς να μιλώ σε κανέναν. Από τα παραθυράκια των κρατητηρίων με βλέπανε οι κρατούμενοι οι άλλοι, καθώς και οι δύο χωριανοί μου, και απορούσαν πού πάω εγώ με το σακίδιο και την κουβέρτα. Δεν πίστευαν στα μάτια τους να φύγω εγώ και να μένουν αυτοί μέσα. Εκεί στην πόρτα ήταν αυτός ο Δελβινιώτης που μου είχε πει τρώγοντας ένα κεφάλι κατσικίσιο: «Το κεφάλι θέλει κεφάλι να το φάει.» Όταν με είδε με το σακίδιο και την κουβέρτα στα χέρια, λες και πάτησε ηλεκτρικό καλώδιο και ήρθε κοντά μου. Με κοίταξε χωρίς να μου μιλήσει κι' εγώ του είπα πως κατά διαταγή του κομισάριου, Θωμά Τζίτζιου, πιάω για τη Τζιμπράκα που είναι η μπριγκάτα. Ανατινάχτηκε και έστειλε έναν σκοπό απάνω να ρωτήσει, γύρισε και του είπε: «Ναι, μπορεί να φύγει.» Ήμουν πολύ εξαντλημένος, τα ποδάρια μου τρέμανε κι όμως προχώρησα σύμφωνα με αυτά που μου είπε ο κομισάριος. Μόλις προχώρησα λίγο, βρήκα κάτι στρατιώτες, όπου και τους ρώτησα: «Ποιο δρόμο να πάρω για τη Τζιμπράκα;» Μου είπαν: «Το δρόμο που πάει άκρη του ποταμιού, θα σε βγάλει εκεί.»

Ξεκίνησα και βάδιζα, αλλά και σκεφτόμουν πολλά και διάφορα. Έλεγα μέσα μου: «Πώς είναι δυνατόν να αφήσουν εμένα ελεύθερον και να κρατήσουν τους άλλους μέσα; Μεγαλοψυχία αποκλείεται, μάλλον παγίδα είναι. Να φύγω; και αυτό αποκλείεται, γιατί και δεν μπορώ

από εξάντληση και, οπωσδήποτε, θα με παρακολουθούν. Προχώρα τώρα, Θανάση, και όπου βγει.» Προχώρησα σιγά-σιγά και έφτασα στη Τζιμπράκα το απόγευμα. Μόλις πλησίασα, σταμάτησα για λίγο και σκεφτόμουν με τι μάτια θα με κοιτάζουν όλοι, μα ο καθένας με τον τρόπον του, πολύ γελοίο πράμα. Και πάλι προχώρησα και πήγα εκεί που ήταν οι στρατιώτες. Όλοι ήταν απασχολημένοι και κόβανε κλαριά από πλατανάκια να κάνουνε κατά ομάδες σαν καλύβι, για τον ίσκιο πιο πολύ, για να μείνουν. Μόλις με είδανε άλλοι ξαφνιαστήκανε και κρυφομιλούσανε, άλλοι σταματήσανε να κόβουν κλαριά, και άλλοι βρίζανε βέβαια από φόβο για να αποκτήσουν εύνοια. Τους πιο πολλούς τους ήξερα προσωπικώς και, όσο τους πλησίαζα, τόσο με κοιτάζανε σαν φάντασμα. Όλοι βρέθηκαν σε αμηχανία, τι να κάνουν; να μου μιλήσουν; να μην μου μιλήσουν; καθώς κ' εγώ, δεν ήξερα τι να κάνω. Να τους πλησιάσω, να τους χαιρετήσω εγώ πρώτος ή όχι; Βρεθήκαμε όλοι σε αμηχανία. Από αυτή την αμηχανία μας έβγαλε ο Αλίμ Τζέλιος που ήρθε κοντά μου και, χωρίς να μου πει τίποτα, διέταξε έναν στρατιώτη να με πάει στην ομάδα που είναι ο Αχιλλέας Πάντος. Μαζί του ήταν και ένας χωριανός μου, που φοβόμουν πως από το φόβο του μπορούσε να γίνει και συνεργάτης του Αχιλλέα. Με πήγε εκεί μέσα σ' ένα σκεπαστό με κλαριά από πλατάνια και μου έδειξε ακριβώς που έπρεπε να βάλω το σακίδιό μου για να μείνω.

Το ακούμπησα ανάμεσα το σακίδιο και την κουβέρτα από πάνω, και βγήκα έξω. Δεν ήρθε κανένας κοντά μου να μου μιλήσει. Σε λίγο χτύπησε η σάλπιγγα για φαΐ, όπου πήγα κ' εγώ και πήρα, γιατί πεινούσα, και πολύ. Αφού φάγαμε και πήγαμε στο ποτάμι πλύναμε τις καρβάνες, ο καθένας πήγε να τα βάλει στο σακίδιό του. Πήγα κ' εγώ στο σακίδιό μου και βρέθηκα ανάμεσα στον Αχιλλέα και στον Δόνη (Δονάτος) Κώτσια (Dhone Koşa) πολύ απρόοπτα. Τους είπα: «Γεια σας!», με αμηχανία. Τα ίδια κι' αυτοί, και μου είπαν: «Εδώ θα μείνεις κ' εσύ;» «Ναι»,

τους είπα, και κάθισα κάτω στη θέση μου. Αυτοί και οι δύο βγήκαν έξω κ' εγώ έμεινα μοναχός μου και άρχισα να σκέφτομαι. Ήταν πολύ νωρίς ακόμα για να βραδιάσει κ' εγώ, όπως ήμουν μοναχός μου, αναρωτιόμουν και δεν μπορούσα να αποφασίσω. Σύμφωνα με τις απαιτήσεις του Θωμά Τζίτζιου, έπρεπε συνέχεια να κάνω αυτοκριτική και να αυτοεξευτελίζομαι. Αυτό θα ήταν πολύ δύσκολο για το χαρακτήρα μου. Να μείνω τέλεια βουβός, μου ήταν πιο εύκολο, αλλά θα θεωρηθώ αμετανόητος και θα είχε ως συνέπεια ξανά φυλακή, αν όχι κάτι χειρότερο.

Πάλευα τρομερά με τον εαυτό μου χωρίς να μπορώ να αποφασίσω. Σε κανέναν δεν πήγα ούτε κανείς δεν ήρθε να με δει, ούτε οι χωριανοί μου ακόμα ούτε και ο Χασάν Τάκας, γιατί έτσι έπρεπε. Ντουφέκι δεν μου δώσανε ακόμα. Οι διπλανοί μου είχαν και χειροβομβίδες στα σακίδια τους. Παλεύοντας έτσι με τον εαυτό μου βράδιασε, και μαζευτήκανε όλοι στα σκεπαστά τους κατά ομάδες. Εγώ βρέθηκα ξαπλωμένος ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Δόνη Κώτσια. Τι να μιλήσω και τι να πω εγώ με αυτούς; Ευτυχώς χτύπησε η σάλπιγγα για ύπνο και ήμουν δικαιολογημένος να μην μιλήσω. Εμ, μπορούσα να κοιμηθώ που σκεφτόμουν πως και με πιο τρόπο να προσαρμοστώ στο περιβάλλον. Καμιά φορά ξημέρωσε. Σηκωθήκαμε, πήγαμε στο ποτάμι και πλυθήκαμε, και πήγαμε και πήραμε το πρωινό. Μετά από το πρωινό όλοι ανοιχτήκαμε στα πλατάνια, στους ίσκιους, κ' εγώ πήγα κοντά στο σκεπαστό μου.

Κατά τις 9.30 με 10 η ώρα χτύπησε η σάλπιγγα εκτάκτως: «Όλη η μπριγκάτα να συγκεντρωθεί εις το χωράφι κοντά στο βουνό!» Ρωτούσαν οι στρατιώτες με απορία, γιατί έτσι άξαφνα, τι συμβαίνει και οι αξιωματικοί τους είπαν να πάνε όλοι, και με τα όπλα τους; Εγώ τ' άκουσα και μου μπήκανε ψύλλοι στ' αυτιά. Παρατηρούσα ψιθυρίσματα και ύποπτες κινήσεις, δεν μ' αρέσανε, αλλά και τι μπορούσα να υποθέσω; Ως που είδα: Λίγοι αξιωματικοί, ψιθυριστά και με κινήσεις των χεριών να σχηματίζουν

πολύ βιαστικά μια ομάδα τυφεκιοφόρων με επικεφαλής έναν αξιωματικό να ξεκινάει γραμμή για το χωράφι, για να πιάσει θέση κάπου εκεί στην άκρη. Όλος ο υπόλοιπος στρατός της ταξιαρχίας δεν μπήκαν στη γραμμή παρά ο καθένας με το ντουφέκι του τραβούσε σιγά-σιγά για το χωράφι. Όλοι μιλούσαν καθαρά πως κάτι πολύ σημαντικό θα γινόνταν σ' αυτό το χωράφι, και αυτό το σημαντικό ενενήντα εννιά τοις εκατό θ' αφορούσε εμένα. Τότε έκανα μια προσπάθεια, μια κίνηση ή σκέψη απελπισίας. Δεν βιάστηκα να προχωρήσω να πάω γρήγορα στο χωράφι. Αφού είδα πως ο Δόνη Κώτσιας και ο Αχιλλέας Πάντος περάσανε, πέρασα από τα σακίδια και πήρα από το σακίδιο του Δόνη Κώτσια μια χειροβομβίδα «μιλς», την έριξα στο κόρφο και ξεκίνησα για το χωράφι.

Στο δρόμο σκεφτόμουν γι' αυτό που έκανα, πως ήταν μια πράξη απελπισίας, αλλά έτσι έπρεπε. Διότι με την χειροβομβίδα αυτή θα μπορούσα να μην πεθάνω δεμένος και μοναχός μου. Θα πέθαινα ελεύθερος και με αρκετούς παρέα, ίσως και να τους διάλεγα ποιους θα περνα μαζί μου. Ασφαλώς οι αξιωματικοί θα ήταν χώρια και συγκεντρωμένοι, η εκλογή εκεί θα έπεφτε. Μετά θα ερχόνταν και η σύγχυση, που πολλά μπορούν να συμβούν: Όλοι όπλα έχουν και ίσως να μην είναι και όλοι εναντίον μου.

Αυτά και πολλά άλλα σκεφτόνταν το μυαλό μου το απελπισμένο. Σε λίγο φωνάξαν να συναχθούμε όλοι κατά τάγματα και ο καθένας στην ομάδα του. Μπήκαμε όλοι στη γραμμή με τα ντουφέκια στον ώμο, εκτός από μένα. Κάποιος έδωσε εντολή: «Όλη η ταξιαρχία με τα τρία τάγματα και το λόχο διοικήσεως να σχηματίσουν ένα τετράγωνο κατά ομάδα, σε τρόπο, όπου ο κάθε ομαδάρχης να είναι προς στα μέσα στο τετράγωνο. Έτσι και ο κάθε διμοιρίτης, ο κάθε λοχαγός και ο κάθε ταγματάρχης να είναι όλοι στη θέση τους και προς τα μέσα του τετραγώνου.» Έτσι κ' έγινε.

Δεν ξέρω πως το χανε μάθει, αλλά όλος ο στρατός το ξερε, για ποιο σκοπό γινήκανε όλα αυτά τα τόσα βιαστικά

και παράξενα. Αφορούσαν έμενα που έπρεπε να δικαστώ και να τιμωρηθώ ενώπιον της ταξιαρχίας παραδειγματικώς. Στην ομάδα μου, πίσω από την πλάτη μου, ήταν ένας Σκοντράνος καθολικός που γνωρίζομαστε από τη Φιέρη. Γύρισα το κεφάλι, τον είδα, κι' αυτός μου ψιθύρισε λίγες λέξεις και σιγά «Δε θα πεθάνεις μοναχός σου» (Nuk do vdesësh vetëm). Αυτό μου το είπε κι' ο Χασάν Τάκα πίσω από την πλάτη μου. Πίστεψα πως τα λόγια του είχαν αξία και βαρύτητα, αλλά η αγωνία σε τέτοιες ώρες δεν περιγράφεται. Για μια στιγμή μου ρθε στο μυαλό η αμνηστία που μου έκανε την προηγούμενη μέρα στο Ελμπασάνι ο Θωμάς Τζίτζιος.

Αφού όλα ήταν έτοιμα, όλος ο στρατός στη θέση του, με τάξη, σε σχήμα τετραγώνου, όλοι άφωνοι τώρα περιμένανε τη συνέχεια. Σε λίγα λεπτά να το και έρχονται στα άλογα καβάλα ο Εντίπ Τσούτσης, ο Αλίμ Τζέλιος και ο Θωμάς Τζίτζιος. Μόλις φτάσανε κοντά σε κάποια απόσταση, αμέσως πετάχτηκε ο Χασμπή Κόρος, ο ταγματάρχης του 1ου τάγματος που θα ήταν φαίνεται και αξιωματικός της υπηρεσίας, γιατί φορούσε και μια ζώνη χιαστή. Αφού σταματήσανε και οι τρεις με τα άλογα στη γραμμή, έτρεξε ο Χασμπή μπροστά τους και, αφού τους χαιρέτησε πολύ ζαφρά, είπε «Σύντροφε διοικητά, σας παρουσιάζω τη δύναμη της 19ης μπριγκάντας: 1982 παρόντες» (μόνο αυτό τον αριθμό θυμάμαι), μετά είπε: «Τόσοι με άδεια, τόσοι υπηρεσία και τόσοι νοσοκομείο». Κατέβασε το χέρι και τρέχοντας πήγε στη θέση του. Αμέσως μετά κατεβήκανε από τα άλογα και, περνώντας ανάμεσα στο στρατό, πήγανε στη μέση του τετραγώνου και σταθήκανε κοντά-κοντά. Κάτι είπανε μεταξύ τους και μετά μας κάνανε νόημα να καθίσομε κάτω, όπου και καθίσαμε. Ο Θωμάς Τζίτζιος, ο κομισάριος, έβγαλε ένα χαρτί και αρχίνησε να μιλάει, όπου κράτησε 1,30 ώρα. Αρχισε από την παγκόσμια πολιτική και στρατιωτική κατάσταση κατηγορώντας αγρίως τους δυτικούς και εξυψώνοντας υπερβολικά τον κόκκινο στρατό, και ιδιαίτέρως τον Στάλιν και τους στρατηγούς

Βοροσίλοφ, Τιμοσένκο, Μπουντιόνη και Ζούκοφ, και άλλους. Μετά είπε πολλά για την Ελλάδα που υπάρχουν αγωνιστές, αλλά και πολλοί προδότες, όπως ο Ναπολέων Ζέρβας, και πολλοί άλλοι. Μετά ήρθε για τα εσωτερικά, όπου πήρε τη μεγάλη φόρα να περιγράψει με το χειρότερο τρόπο, όσο μπορούσε, τους αντικομμουνιστές και μετά να περιγράψει τις θυσίες του αλβανικού λαού με τον πιο συγκινητικό τρόπο.

Από την αρχή τα χειροκροτήματα, όταν έλεγε για τα Σοβιέτ, και τα χέρια κάτω στο χώμα, όταν έλεγε για τους δυτικούς, και τους Γερμανούς και Ιταλούς.

Μετά ήρθε στο ψητό. Πού να τα θυμάται κανείς όλα, αλλά είπε πολλά για να αγριέψει το στρατό και να γυρέψουν την παραδειγματική τιμωρία μου. Μεταξύ άλλων είπε: «Η μπριγκάτα μας και όλη η Αλβανία έχουμε κάμει πολλές θυσίες, έχουμε καεί, έχουμε χυσει αίμα, έχομε υποστεί μαρτύρια, γι' αυτό δεν πρέπει να επιτρέψομε σε κανέναν να μας τα ποδοπατήσει όλα αυτά τα ιερά. Τα υπολείμματα αγκαθιών πρέπει εμείς να τα καθαρίσομε. Τα σάπια μήλα, μέσα σε πολλά γερά, δεν πρέπει να μείνουν μέσα, γιατί θα μας σαπίσουν και άλλα, γι' αυτό πρέπει να τα πετάξομε εγκαίρως.» Μετά είπε: «Ναι! Εμείς εδώ μέσα στη μπριγκάτα μας έχομε ένα τέτοιο σάπιο μήλο, και θέλω από σας να το πετάξετε χωρίς λύπη.»

Όλοι ακόμα ήταν βουβοί, και ο Θωμάς σταμάτησε για λίγο και ήπια λίγο νερό, για να πλύνει και τον αφρό που έβγαζε από το στόμα του μέσα στον ήλιο του Ιουνίου, και από τη λύσσα και φόρα που είχε πάρει. Αφού πήρε αναπνοή και κοίταξε γύρω το στρατό, και εκείνος και οι άλλοι δύο, ο Εντίπ Τσούτσης και ο Αλίμ Τζέλιος, για να τους ψυχολογήσουν τι διάθεση είχαν, είπε: «Και τώρα σας παρουσιάζω αυτό το σάπιο μήλο που έχουμε εδώ μέσα στις τάξεις μας.» Και φωνάζει: «Αθανάσιος Στεφάνου, σήκου και έλα εδώ για να σε ιδούν οι σύντροφοι και να σου δώσουν την αμοιβή που σου πρέπει!»

Σηκώθηκα και πήγα σαν κινητός νεκρός. Την μόνη

σκέψη που διατηρούσα ήταν να κοιτάξω πού έπρεπε να ρίξω την χειροβομβίδα και πότε. Για να είμαι ειλικρινής, το μόνο ζωντανό κύτταρο που μου είχε μείνει, ήταν αυτό που επικοινωνούσε με την χειρομοβίδα «μιλς» που είχα στον κόρφο μου, και τα αυτιά μου για να ακούσω τι θα απαντήσει ο στρατός. Οι άλλοι δύο δεν μιλούσαν παρά με το βλέμμα τους παρακολουθούσαν τις αντιδράσεις του στρατού.

Μετά από λίγα δευτερόλεπτα ξαναφώναξε ο Θωμάς με φωνή πιο δυνατή, σαν ατσάλι: «Μιλήστε, τι του πρό-
πει;» Αμέσως άκουσα τα πρώτα λόγια από το βάθος ελληνικά: «Να του στείλουμε τα παπούτσια στη μάνα του!», ήταν Βορειοηπειρώτες. Άλλοι φώναζαν αλβανικά: «Οι προδότες στην αγχόνη!» Αμέσως όμως από το τάγμα που ήταν οι Σκοντράνηδες σηκώθηκαν καμιά 50αριά όρθιοι και υψώνοντας τα όπλα είπαν με μια φωνή: «Θα του το χαρίσομε!»

Όλοι μείνανε κόκαλο, και οι τρεις που ήταν στη μέση (διοικητής, υποδιοικητής και κομισάριος) αλληλοκοιταχτήκανε και χλομάσανε. Οι Σκοντράνηδες παρέμειναν όρθιοι και το ξαναείπαν: «Θα του το χαρίσομε!» Εγώ κοίταξα προς τα εκεί και τους είδα πολύ αποφασισμένους. Μαζί τους και ο Χασάν Τάκας και ο Φίλιππος Φίλης.

Ο διοικητής αμέσως κάλεσε τους αξιωματικούς όλους (ταγματαρχαίους, λοχαγούς και ανθυπασπιστή). Τους πήρε έξω από το τετράγωνο και κάνανε μια πρόχειρη σύσκεψη, πιο πέρα, όρθιοι, και σε 10 λεπτά γυρίσανε. Διατάξανε να σηκωθούν όλοι και, αφού είπαν: «Προσοχή!», είπαν: «Τώρα θα διαλυθείτε όλοι ησύχως και θα πάτε για φαΐ!»

Σιγά-σιγά άρχισε το αίμα μου να λειτουργάει, καθώς και το μυαλό μου κι' εγώ δεν πίστευα πως ήμουν ζωντανός. Όλοι διαλυθήκανε μέσα στα πλατάνια και, δύο-δύο, πέντε-πέντε, κουβεντιάζανε το πώς ήρθαν έτσι τα πράγματα. Εγώ όμως δεν έπρεπε να πλησιάσω κανέναν και επιπλέον έπρεπε να ταχύνω το βήμα μου να πάω πιο μπρο-

στά στο γιατάκι για να βάλω ξανά την χειροβομβίδα μέσα στην τσάντα του Δόνη Κώτσια. Έτσι και έκαμα, πρόφτασα και την πήγα.

Μέχρι εδώ καλά πήγαμε, για να δούμε όμως πιο κάτω;

-23-

Με συλλάβανε ξανά

Έως που να φτάσουνε όλοι σιγά-σιγά στα στέκια τους, ήρθε και η ώρα για φαΐ. Χτύπησε η σάλπιγγα και πήγαμε όλοι και πήραμε φαΐ. Αφού πήραμε φαΐ, σκορπίσαμε στα πλατάνια -στους ίσκιους και τρώγαμε.

Πριν τελειώσω καλά το φαΐ, βλέπω να ρχεται ένας επιλοχίας καταπάνω μου, κατευθείαν και οπλισμένος. Εγώ καθώς έτρωγα και σκεφτόμουν, όταν τον είδα, μου ήρθε πολύ απρόοπτο, γιατί σκεφτόμουν πως αμέσως δεν θα με πιάσουν, αργότερα ίσως, αν δεν έδειχνα καλή διαγωγή.

Ο επιλοχίας κράτηγε και το περιστρόφο στο χέρι, αφού με πλησίασε, μου είπε: «Πέρασε μπροστά και σε θέλει ο διοικητής!» Σηκώθηκα, άφησα την καραβάνα στο σακίδιο, και προχώρησα μπροστά. Με οδηγίες του επιλοχία βρήκαμε το αντίσκηνο του διοικητή, του Εντίπ Τσούτση και του Αλίμ Τζέλιου, που ήταν μέσα και οι δύο -ο Θωμάς Τζίτζιος ελειπε.

Αφού φτάσαμε, πήγε ο επιλοχίας στην πόρτα και τους είπε: «Τον έφερα τον Θανάση Στεφάνου.» Ήμουν κ' εγώ κοντά στην πόρτα και με είδανε. «Περιμένετε απ' έξω!», μας είπαν. Παραμερίσαμε λίγο και περιμέναμε. Σε λίγο ακούω τον Αλίμ Τζέλιο στο τηλέφωνο να λέει: «Ναι, ένα αυτοκίνητο να έρθει αμέσως!» Και έκλεισε το τηλέφωνο μόνο με αυτές τις λίγες λέξεις, αλλά που ήταν πολλές για μένα.

Άρχισα και πάλι να βάζω άλλες μαύρες σκέψεις. Έβγαλα ως συμπέρασμα πως φτάσαμε στο τέλος. Είπα: «Θα-

νάση, δεν μπόρεσαν να σε εκτελέσουν εκεί στο χωράφι, γιατί παρουσιάστηκαν άνθρωποι να μην το θέλουν, και τώρα σε βάζουν στο αυτοκίνητο, για να σε πάνε κάπου πιο μακριά, και τέλος. Ίσως τέτοια απόφαση πήρανε, όταν τραβηχτήκανε οι αξιωματικοί χώρια.»

Εκεί που περιμέναμε, σκέφτηκα και είπα στον επιλοχία: «Να πάω να πάρω τα πράματά μου;» (δηλαδή συνοδεία). «Όχι, μου είπε, δεν σου χρειάζονται!» Άλλη μια βεβαίωση πως πηγαίναμε για εκτέλεση. Σε λίγο ήρθε το αυτοκίνητο και σταμάτησε μπροστά μας. Ο επιλοχίας μπήκε για λίγο στο αντίσκηνο του επιτελείου και βγήκε αμέσως. Μπροστά με τον οδηγό κάθισε ένας ανθυπασπιστής με γερμανικό αυτόματο, και εγώ με τον επιλοχία και έναν λοχία με αυτόματα ανεβήκαμε στην καρότσα. Όμως δεν με δέσανε.

Έβαλε μπρος το αυτοκίνητο και ξεκίνησε με κατεύθυνση για το Ελβασάνι, μια διαδρομή περίπου 10 χιλιόμετρα. Εγώ την απόφαση την είχα βγάλει πως πάμε για εκτέλεση. Μπορεί να το θέλαν να γίνει το πρωί για παράδειγμα και συμμόρφωση των τυχόν σκεπτόμενων αντίθετα, αλλά καλά είναι και έτσι. Προχωρήσαμε κ' εγώ περιμένα να σταματήσει το αυτοκίνητο για να κατεβούμε και να αντικρίσω τις κάνες των αυτομάτων. Προχωρούσαμε σιγά-σιγά κ' εγώ αποχαιρετούσα όλα γύρω μου: βουνά, δάση, πουλιά, ήλιο, και τα πάντα... Όμως το αυτοκίνητο δεν σταματούσε, προχωρούσε κ' εγώ μετρούσα το χρόνο με της αναπνοές μου -είναι το μόνο ρολόι που μου έχει απομείνει να μετράω το χρόνο. Κοιτάζω τους συνοδούς μου, είναι ήσυχοι. Προχωρώντας όμως αφήναμε χιλιόμετρα πίσω και λιγότεψε η απόσταση από το Ελβασάνι. Αυτό για μένα λέει πολλά, γιατί, όταν είδα πρώτα σπίτια και το αυτοκίνητο προχωράει, θα πει πως σε λίγο μπαίναμε στην πόλη. Μπαίνοντας στην πόλη, αποκλείεται η εκτέλεση. Αφού η εκτέλεση απόκλείεται, θα πει πως πάμε πάλι για το κρατητήριο, όπως κιόλας. Σε λίγο σταμάτησε το αυτοκίνητο μπροστά στη μοιραρχία που είναι τα κρα-

τητήρια. Κατεβήκαμε και με παραδώσανε στον αρχιφύλακα που με πήγε κατευθείαν στην πρώτη μου κατοικία.

Μπήκα μέσα και έμεινα για πολύ ώρα όρθιος πίσω από την πόρτα και παραμιλούσα και έλεγα: «Μα γιατί δεν με εκτέλεσαν, αφού το ξέρω το θέλανε τόσο πολύ; Σημασία έχει που την γλίτωσα μέχρι εδώ και θεωρώ τον εαυτό μου δραπέτη από τον τάφο και λαθραίο στη ζωή. Κάτσε τώρα εδώ στο σκοτάδι σαν τάφος και μείνε ευχαριστημένος, γιατί το σαν τάφος με τον τάφο έχει μεγάλη διαφορά. Έχε χάρη, Θανάση, τους Σκοντράνους που σου δώσανε το χέρι και σε βγάλανε από τον τάφο.»

Και πήγα και ξάπλωσα σαν σε βίλα.

-24-

Μεταφορά εις την παλαιά φυλακή των Τιράνων

Τώρα πάλι, με τον ίδιο τρόπο, συνεχίσαμε εκεί μέσα να βρισκόμαστε. Όταν με πηγαίνανε στο καμπινέ, με βλέπανε οι άλλοι κρατούμενοι και τους έβλεπα από την τρύπα της πόρτας, αλλά χωρίς να μας επιτρέπουν να μιλάμε.

Έβλεπα τα πρόσωπα των χωριανών μου, του Γιάννη Λιόκοση και του Βαγγέλη Μαύρου που ήταν χάλια, το δικό μου όμως δεν το βλέπα, αλλά το βλέπανε αυτοί το δικό μου πρόσωπο και βγάζανε συμπέρασμα σαν να βλέπανε και το πρόσωπο τους στον καθρέφτη, έτσι κ' εγώ.

Πρέπει να ήταν ή 20 ή 22 Ιουνίου, όταν σταμάτησε μπροστά στη μοιραρχία ένα μεγάλο φορτηγό, αμάξι στρατιωτικό. Είχε απάνω μια ομάδα στρατιώτες και έναν επιλοχία επικεφαλής. Πήγε ο επιλοχίας στον αρχιφύλακα και του είπε να μας ετοιμάσει να φύγομε για τα Τίρανα. Και ο αρχιφύλακας ανέβηκε απάνω στα γραφεία της ασφάλειας που ήταν εκεί ο Χουσέν Χότζας και κατέβηκε ο ίδιος, και μας είπε να ετοιμαστούμε για να φύγομε για τα Τίρανα.

Τα μαζέψαμε (τα πολλά πράγματα που είχαμε) και βγήκαμε έξω από τις πόρτες, ο καθένας. Μετά μας βάλανε στην γραμμή καμιά δεκαριά που ήμασταν και μας βγάλανε στην αυλή. Εκεί γινόνταν η προετοιμασία για να μας δέσουν δύο-δύο για το ταξίδι. Ένας στρατιώτης από τη ομάδα ασφαλείας ονόματι Τομ Μαράσης τους είπε: «Όχι, δεν θα τους δέσουμε και παίρνω εγώ την ευθύνη.»

Αυτόν εγώ τον είχα γλιτώσει πολλές φορές από υπηρεσία στη Φιέρη κρατώντας τον 2-3 μέρες παραπάνω στο νοσοκομείο, και είναι και από αυτούς που φωνάζανε στη Τζιμπράκα «Θα του το χαρίσουμε!» Εν τέλει δεν μας δέσανε, ανεβήκαμε στην καρότσα και ξεκινήσαμε για τα Τίρανα. Ο δρόμος Ελβασάνι-Τίρανα είναι πολύ μακριά. Περάσαμε Κιαφα ε Κραμπες (Qafa e Krrabës) το μεγάλο βουνό που χωρίζει το Ελβασάνι από τα Τίρανα.

Μέχρι το βράδυ φτάσαμε στα Τίρανα, μας πήγανε κάπου πρόχειρα για μια βραδιά, σε κρατητήρια βέβαια, και κοιμηθήκαμε. Το πρωί μας ξαναφόρτωσαν και μας πήγανε στην παλιά φυλακή των Τιράνων, έτσι λέγεται. (Burgu i vjetër i Tiranës). Ανεβήκαμε τις σκάλες, με τον σκοπό μπροστά, και φτάσαμε στο δεύτερο όροφο που ήταν οι κρατούμενοι στρατιωτικοί, και οι πολίτες ήταν στον κάτω όροφο.

Εκεί μας πήγανε σε έναν θάλαμο πρώτα για να μας αφαιρέσουν ό,τι δεν έπρεπε να χουμε μέσα στην φυλακή. Μας πήρανε τα παπούτσια και μας δώσανε ξύλινες παντόφλες (ένα κομμάτι ξύλο με ένα φαρδύ λουρί απάνω). Μας πήρανε τα κουταλοπίρουνα και μας δώσανε ξύλινα. Αυτά τα ξύλινα πατούμενα μας είχαν σπάσει τα νεύρα: 480 άτομα=960 κομμάτια. Όταν κάναμε βόλτα στο διάδρομο της φυλακής, δεν περιγράφεται τι θόρυβο απαίσιο κάνανε. Προχωρήσαμε στη γραμμή για την μεγάλη σιδερένια πόρτα. Ήταν τρεις πόρτες σε απόσταση η μια μετά την άλλη κάνα μέτρο, και δίπλα και απάνω από κάθε πόρτα κάγκελα από χοντρά σίδερα και πολύ πυκνά, δηλαδή τρεις σειρές σίδερα και από μια πόρτα βαριά.

Μόλις μπήκαμε μέσα, ήρθαν οι φυλακισμένοι και μας κοιτάζανε. Αμέσως ήρθε ένας αξιωματικός που θα ήταν της φρουράς, μας έκανε νόημα να τον ακολουθήσομε και μας πήγε σ' ένα θάλαμο γύρω στα 5Χ10μ. Μια βαριά πόρτα με ένα τετράγωνο παραθυράκι με σίδερα καθώς και τρία μικρά παραθυράκια από την πλευρά κοντά στο τσιμεντένια ταβάνι. Μας είπε: «Εδώ θα μείνετε!», και έφυγε.

Εκεί μέσα ήταν 28 στρατιώτες, πήγαμε κι' εμείς 8 γίναμε 36 άτομα. Κάτω τσιμέντο και όλοι κάτω στη σειρά. Όλοι με τα κεφάλια προς τον τοίχο και τα ποδάρια προς τα μέσα. Μοιράσαμε το χώρο κανονικά και έμεινε πολύς λίγος χώρος κενός ανάμεσα σε κάθε στρατιώτη, ίσια-ισια για να σπάζει ο καθένας τις ψείρες του, γιατί ψείρες είχαμε αφθονία. Στο χώρο που περίσσευε στη μέση από τα ποδάρια μας, βάλαμε τις ξύλινες παντόφλες που ήταν όλες 76. Εμείς οι τρεις χωριανοί -εγώ, ο Γιάννης και ο Βαγγέλης- είχαμε μόνο από μια κουβέρτα και αποφασίσαμε να στρώσομε και οι τρεις μαζί να στρώσομε τις 2 κουβέρτες και να σκεπαστούμε με τη μία, κι' ο καθένας το σακίδιο του στο κεφάλι.

Να περιγράψω λίγο και το ξενοδοχείο μας. Το κτήριο αυτό είναι διώροφο και πρέπει να είναι πολλά χρόνια φτιαγμένο. Πολύ περίπλοκο από αρχιτεκτονική. Το δικό μας απάνω πρέπει να είναι γύρω στα 200 μέτρα μάκρος, με διάδρομο στη μέση πέρα για πέρα. Από τις δυο μεριές του διαδρόμου έχει δωμάτια, αλλά όχι ισομετρικά, άλλα μεγάλα και αλλά μικρά, καθώς και καμπινέδες. Στη μέση του διαδρόμου, από την μια μεριά λοιπόν 2-3 δωμάτια και είναι σαν μεγάλη σάλα, όπου εκεί είναι και η μεγάλη τριπλή σιδερένια πόρτα. Στην άκρη του διαδρόμου ανατολικά είναι άλλη πόρτα, που κατεβαίνεις σκαλοπάτια, όπου υπάρχει άλλος σκοτεινός διάδρομος, όπου από τις δυο μεριές του διαδρόμου αυτού υπάρχουν τα κελιά των μελλοθανάτων.

Μόλις κατέβεις τα σκαλοπάτια αυτά, αριστερά, υπάρχει μια πόρτα που την ανοίγουν, βαδίζεις λίγο σ' ένα θόλο

και βγαίνεις σε μια αυλή που έχει τοίχο ψηλόν γύρω στα 5 μέτρα, και μια τεράστια σιδερένια πόρτα που ακουμπάει στον δρόμο. Ίσως κάτι καταλάβετε, αλλά όχι και πολλά, μόνο εγώ που κατοίκησα το ξέρω καλά.

Πρέπει να πω πώς εκεί μέσα ήμασταν 480, από απλοί στρατιώτες έως αξιωματικοί, απ' όλη την Αλβανία υπήρχαν εκεί μέσα, απ' όλους τους νομούς. Μέσα σ' αυτό το θάλαμο, σε πολλή αθλία κατάσταση, και προπαντός η ψείρα, μείναμε περίπου δύο μήνες. Μετά δεν ξέρω για πιο λόγο μας πήρανε εμάς τους τρεις από κει μέσα και μας πήγανε σε άλλο θάλαμο μαζί με άλλους 15 Βορειοηπειώτες (μειονοτικούς όπως τους λέγαν). Γενήκαμε όλοι 18 σ' ένα θάλαμο. Η ψείρα κ' εδώ έβραζε, αλλά είχαμε τουλάχιστον κάπως ευρυχωρία. Λεφτά είχαμε, αλλά δεν μπορούσαμε να πάρουμε απ' έξω έστω και μια ψάθα, σιγά-σιγά πλησιάζει χειμώνας. Εγώ όμως, και όσοι ζήσαμε περίπου 40 ημέρες στα κρατητήρια του Ελβασάνι το νομίζαμε μέλι εδώ, όταν σκεφτόμαστε τα κρατητήρια εκείνα.

Μετά από λίγες ημέρες, δεν ξέρω πως έτυχα μπροστά, και με διόρισαν να μοιραζω το φαΐ στους μισούς φυλακισμένους, δηλαδή στους 240, μαζί με τον Γιάννη Λιόκοση. Αυτό ήταν λαχείο, γιατί εμείς οι δύο, για τον κόπο μας, δικαιούμαστε διπλή μερίδα κ' έτσι ξασφαλίσαμε την ποσότητα (για ποιότητα ποιος ρωτάει) του φαγητού. Από τη θέση αυτή μπαλώναμε και τον συγκατηγορούμενό μας και χωριανό μας Βαγγέλη Μαύρο.

Από εκεί αρχίσαμε να γράφομε κάνα γράμμα, αλλά με πολύ αυστηρούς ελέγχους, έπρεπε να γράφεις πως είσαι πολύ καλά και πως δεν σου κάνει καρδιά να φύγεις από κει μέσα. (Αυτό το γράφω για να γελάσεις.) Τέλος πάντων στα σπίτια μας τα χανε μάθει, γράφανε οι άλλοι χωριανοί που ήταν έξω ή όταν κανείς πήγαινε με άδεια.

Εκεί μέσα, λόγω του στενού χώρου, σε πλησιάζουν όλοι και τους πλησιάζεις όλους για να περάσει η ώρα. Είχε βγει μια φήμη, πολύ μυστικά βέβαια, πως μέσα είχαν βάλει ανθρώπους δικούς τους για να παρακολουθούν τους

φυλακισμένους. Τώρα ίσως να είναι και ψέματα το σύνθημα αυτό, για να μην μπορούν οι κρατούμενοι να έχουν εμπιστοσύνη στο διπλανό τους και να μην μπορούν έτσι να οργανωθούν για καμιά απόδραση από τη φυλακή. Αν όμως είναι αλήθεια; Έτσι ή αλλιώς έπρεπε να προσέχομε πολύ. Για σκέψου όμως μέσα σε 420 άτομα να φοβάσαι να μιλάς, ενώ όλοι είναι στην ίδια κατηγορία; Ένα φοβερό μαρτύριο και μυστήριο μαζί.

-25-

Η απόφαση της μάνας μου να ρθει να με ιδεί στη φυλακή

Ήταν Οκτώβριος μήνας και στο σπίτι μου είχανε μάθει σχετικώς με μένα από τους αδειούχους και είχαν πολύ στεναχωρηθεί μέχρι που ο παππούς μου είχε αρρωστήσει. Η μάνα μου πήρε την απόφαση να ρθει από το χωριό, το Μουρσί, στα Τίρανα. Οκτώβρης μήνας, και χωρίς ταχτική συγκοινωνία μόνο και μόνο για να με ιδεί για λίγο.

Το ταξίδι αυτό δεν έπρεπε να το κάνει για πολλούς λόγους. Γιατί είναι μια ηλικιωμένη γυναίκα, γιατί είναι Οκτώβρης μήνας, γιατί είναι πολύ μακριά, γιατί δεν υπάρχει συγκοινωνία ταχτική, γιατί δεν ξέρει πού και πώς να βαδίσει, και το κυριότερο: Πού να ήξερε πως επίσκεψη στη φυλακή επιτρεπόνταν μόνο μια φορά την εβδομάδα και μόνο 5 λεπτά και με δύο σκοπούς κολλημένους πάνω μας. Όλα αυτά της τα εξήγησαν ο παππούς μου και ο θείος μου, αλλά η καρδιά της μάνας είναι αποφασισμένη να ξεκινήσει και όπου βγει.

Της δώσανε ό,τι λεφτά είχανε, και ξεκίνησε. Ξεκίνησε πρωί από το χωριό με τα πόδια και έφτασε μέχρι στο ποτάμι Μπίστριτσα που χύνεται δίπλα στους Αγ. Σαράντα. Πέρασε τη γέφυρα και γύρισε το δημόσιο δρόμο με τα πόδια προς το Δέλβινο με ελπίδα εδώ να βρεθεί κάνα αυτοκί-

νητο, στρατιωτικό βέβαια, αλλά ήταν όλα ρημαγμένα.

Προχωρώντας να το και φάνηκε ένα στρατιωτικό αυτοκίνητο από τους Αγίους Σαράντα με κατεύθυνση Δέλβινο-Αργυρόκαστρο. Του έκαμε νόημα και σταμάτησε. Τους είπε πως «πάω να ιδώ τον γιο μου που είναι στρατιώτης και είναι άρρωστος στο νοσοκομείο.» Αυτό καλά το σκέφτηκε, γιατί, αν τους έλεγε πως ο γιος μου είναι φυλακή, ίσως από φόβο να μην την βάζανε μέσα. Εν τέλει τη βάλανε μέσα μέχρι το Αργυρόκαστρο. Από κει και πέρα, πότε μετά πόδια, πότε με αυτοκίνητο, έφτασε στα Τίρανα μετά από 5-6 μέρες.

Όταν ξεκίνησε είχε πάρει τη σύσταση του Λιώλη Διαμάντη που είναι και ο γιος του αδελφού του αντρός της αδερφή της, της Κάνας (Έτσι τη λέγαμε: Μπάμπο Κάνα-Αλεξάνδρα) ο οποίος είναι τώρα και αξιωματικός ανθυπασπιστής (aspiranti). Αφού έφτασε στα Τίρανα με χίλιες δύο ταλαιπωρίες, με τη σύσταση πήγε και βρήκε τον Λιώλη Διαμάντη, ρωτώντας όποιον βρεθεί μπροστά της.

Τότες, τον Οκτώβρη του 1945, ακόμα δεν είχανε πνίξει, δεν είχανε εκτελέσει την ανθρωπιά, δεν είχανε ακόμα ποδοπατήσει τους άγραφτους ηθικούς νόμους που στην Αλβανία τους διατηρούσανε με ευλάβεια, κ' έτσι μια αδύνατη ηλπιωμένη γυναίκα μπορούσε να βρει κάποια εξυπηρέτηση από οποιονδήποτε άνθρωπο στο δρόμο. Ούτε το πίστευε κανείς πως μετά από 3-4 χρόνια δεν θα μπορούσε να εμπιστευτεί η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα.

Μαζί με τον Λιώλη Διαμάντη πήρανε το δρόμο και φτάσανε στη φυλακή. Ευτυχώς ήταν ημέρα επισκέψεων, αλλά για 5 λεπτά μόνο και μια φορά την εβδομάδα. Ανεβήκανε και πήγανε από το γραφείο ελέγχου πρώτα και μετά βαδίσανε προς το χώρο μπροστά στις μεγάλες σιδερένιες πόρτες.

Ο Λιώλης (Γιώργος) είπε στον σκοπό να φωνάξει το όνομα μου που έχει επίσκεψη. Ο έξω σκοπός το είπε στον μέσα σκοπό και αυτός φώναξε δυνατά: «Ο Αθανάσιος Στεφάνου να ρθει στην πόρτα για επίσκεψη». Αφού άκουσα

το όνομα μου, και γεμάτος απορία βάδιζα προς την πόρτα. Όταν είδα από μακριά την μάνα μου να κοιτάζει προς αυτήν την απαίσια πόρτα με πρόσωπο χλομό και μάτια δακρυσμένα ελύγισε η καρδιά μου. Αμέσως συνήλθα και σκέφτηκα πως έπρεπε να παίζω το ρόλο του ανθρώπου που δεν υποφέρει, γιατί αλλιώς έπρεπε να κοπεί η καρδιά της. Να της αφήσω την εντύπωση πως όλα θα είναι περαστικά και μια μέρα θα βρίσκομαι κοντά της. Τον έπαιξα αυτό το ρόλο και το πέτυχα. Ανοίξανε την μια πόρτα από μέσα και μπήκα εγώ μαζί με ένα σκοπό, ανοίξανε και την άλλη πόρτα από έξω και μπήκε και η μάνα μου με έναν άλλον σκοπό κοντά της. Μου άπλωσε το χέρι και εγώ της το πήρα και το φίλησα. Εκείνη, χωρίς να μπορεί να βγάλει λέξη, με κοίταζε και τα χείλη της τρέμανε.

Μόνο εγώ μιλούσα, εκείνη με κοίταζε, άκουγε και κουνούσε το κεφάλι για απάντηση που την ρωτούσα για όλους στο σπίτι έναν -έναν, και τι άλλο είχα να της πω; Της είπα πως «δεν έπρεπε να ρθείς και να ταλαιπωρηθείς τόσο πολύ για πέντε λεπτά επίσκεψη.» Ωσπου να της πω αυτά και να μου δώσει και κάτι λεφτά, πάνε τα πέντε λεπτά, περάσανε, που δεν ξέρω πως να της πω -τα πιο γλυκά ή τα πιο πικρά στη ζωή μου;

Όχι, αυτά τα 5 λεπτά δεν υπάρχει άνθρωπος να τα περιγράψει, ούτε για μένα πώς αισθάνθηκα ούτε για την μάνα μου πώς αισθάνθηκε, είναι κάτι που, και δέκα χιλιάδες χρόνια να ζει κανείς, αυτά τα 5 λεπτά ξεχωρίζουν και δεν ξεχνιούνται, είναι γραμμένα με γρανίτη. Ο σκοπός κοίταξε το ρολόι και την έπιασε από το μπράτσο και την τράβηξε για έξω χωρίς να μπορέσω να της ξαναφιλήσω το χέρι. Το μόνο που της είπα πριν με πάρουν κι' έμενα ήταν: «Μάνα, να φύγεις για το σπίτι και σε θέλω να είσαι παλικάρινα». Εκείνη με άκουγε, προχωρούσε κοιτάζοντας πίσω και κουνώντας το κεφάλι που εννοούσε: «Ναι, γιε μου, θα προσπαθήσω.», ώσπου χάθηκε στην στροφή. Μαζί με τον Λιώλη φύγανε και, την άλλη μέρα, ξεκίνησε το δρόμο της επιστροφή με τον ίδιο τρόπο, όπου μετά από

5-6 μέρες πάλι έφτασε στο σπίτι. Ταλαιπωρήθηκε, αλλά φαίνεται πως η ισχυρή θέληση την είχε εφοδιάσει με δύναμη και δεν κατάλαβε τίποτα από την ταλαιπωρία αυτή τη μεγάλη.

Διηγήθηκε όλα στο σπίτι και συνέχισε τη ζωή με θάρρος και ελπίδα.

-26-

Σχέδιο αποδράσεως από τη φυλακή

Και τώρα ας έρθουμε και πάλι στη ζωή της φυλακής. Αυτές τις ημέρες μας φέρανε και έναν αξιωματικό από ένα χωριό του Βούρκου Δελβίνου-Γέρμα, ονόματι Χρήστος Παπάς (Κίσο Παπα). Αυτός ήταν υπολοχαγός και επικεφαλής φάλαγγας αυτοκινητών που κουβαλούσανε πολεμοφόδια από μέσα από την Αλβανία για τα σύνορα της Ελλάδος μέσον Κορυτσάς. Αυτόν τον επιάσανε σαν ύποπτον πως ήθελε να φύγει για την Ελλάδα με όλη τη φάλαγγα (αυτοκόλληνα) και με τους στρατιώτες και τα πολεμοφόδια.

Φαίνεται πως μόνο υποψίες θα υπήρχαν και όχι αποδείξεις, απλώς έπρεπε να τον πιάσουν, γιατί τότε φοβόνταν. Είναι το λεγόμενο δικαστήριο σκέψεως, δηλαδή ξέρω τι σκέφτεσαι και πρέπει να σε τιμωρήσω. Αυτός ο άνθρωπος ήταν πολύ ολιγόλογος και πολύ επιφυλακτικός. Φαίνεται το ήξερε πως στις φυλακές υπάρχουν μέσα και βαλτοί για να παρακολουθούν τους κρατούμενους για οτιδήποτε, και γι' αυτό ήταν τόσο επιφυλακτικός, ήταν όμως και ο χαρακτήρας τέτοιος.

Εκεί μέσα όμως και ζυγίζεις και σε ζυγίζουν, διότι, όσοι είναι εκεί μέσα, οι πιο πολλοί, είναι άνθρωποι κάποιας πνευματικής ικανότητας. Δεν ξέρω για πιο λόγο με έμενα επιδίωκε αυτός ο άνθρωπος να με πλησιάσει. Κάναμε βόλτα στο διάδρομο πέρα-δώθε ώρες ολόκληρες, άλλοι

δύο-δύο-, άλλοι τρεις-τρεις, και άλλοι πιο πολλοί παρέα.

Αυτός έκανε βόλτα μοναχός του και σκεφτικός, καθώς κ' εγώ πολλές φορές στο περπάτημα δεν έκανα παρέα ούτε με τους χωριανούς μου. Μια μέρα με πλησιάζει και με ρώτησε από πού είμαι, καθώς κ' εγώ με τη σειρά μου, κ' έτσι συστηθήκαμε και γνωριστήκαμε πολύ καλά. Αμέσως ψυχολόγησε ο ένας τον άλλον και ανοίξαμε σιγά-σιγά συζήτηση πιο ανοιχτά.

Την άλλη μέρα πάλι κάναμε τη βόλτα μας, όπου και ξανάρθε κοντά μου και περπατούσαμε και οι δυο αμίλητοι. Άξαφνα με χτυπάει με το δάχτυλο στην πλάτη και μου κάνει με νόημα να τον ακολουθήσω. Αυτός μπροστά, εγώ πίσω και πήγαμε στο θάλαμό του. Δεν είναι κανένας μέσα, όλοι κάνανε βόλτα για να ξεμουδιάσουν. Καθίσαμε και οι δυο κάτω, γύρισε και με κοίταξε στα μάτια με ύφος σοβαρό, αυστηρό και αποφασιστικό, και μου είπε: «Άκου, τι θα σου πω. Εδώ μέσα, σ' αυτήν τη φυλακή, κάτι πολύ σημαντικό και γρήγορα επρόκειται να γίνει». Και μπήκε κατευθείαν στο θέμα ανεπιφύλαχτα: «Ο διευθυντής της φυλακής, μου είπε, έχει οργανώσει με συνεννόηση απέξω με αξιωματικούς του στρατού και με τους αξιωματικούς που είναι εδώ μέσα, έχουν οργανώσει απόδραση.» Εγώ άκουγα αμίλητος και συνέχισε: « Η απόδραση αυτή είναι καλά οργανωμένη και μελετημένη από πολλούς και καλούς αξιωματικούς. Ο σκοπός είναι μια νύχτα όλοι η φυλακισμένοι θα βγούμε έξω, όπου και θα ενωθούμε με τους απέξω σε προκαθορισμένο σημείο. Αμέσως θα πάρουμε όπλα και θα ενωθούμε και με άλλα σώματα που βρίσκονται στα βουνά εδώ κοντά. Ο σκοπός είναι να δράσουμε ακαριαίως και να μην αφήσομε τον Ενβέρ Χότζα να εδραιωθεί. Σε ενημερώνω, μου είπε, γιατί άξαφνα και σύντομα θα γίνει.» Και σταμάτησε.

Κ' εγώ του είπα: «Βασίζομε στα λόγια σου και περιμένω.» Μετά του δωσα το λόγο μου, για τη μυστικότητα, που ήταν σαν όρκος, και βγήκαμε έξω και κάναμε βόλτα χωρία, και μακριά ο ένας από τον άλλον.

Ξαφνικά σύλληψη του διευθυντού της φυλακής

Φαίνεται πως μέσα στη φυλακή θα είχε οργάνωση που δεν την έλεγχε ο διευθυντής. Ή στους έξω ανακατεμένους ήταν κάποιος βαλτός (όπως στην υπόθεση τη δική μου) και πρόδωσε την τελευταία ώρα.

Την άλλη μέρα αναστάτωση και τρομοκρατία μέσα στην φυλακή. Όσοι ξέρανε για την υπόθεση, όλοι ήταν αναστατωμένοι, όταν μάθανε πως πιάσανε τον διευθυντή της φυλακής. Πιάσανε ορισμένους και τους πήγανε στα κελιά των μελλοθάνατων. Μ' αυτούς που πήγανε κάτω, στα κελιά των μελλοθάνατων, το τι έγινε δεν περιγράφεται, αλλά εν τέλει κράτησαν μόνο δύο για εκτέλεση, τους όλους τους ξαναφέρανε απάνω σε κακά χάλια.

Τον διευθυντή που πιάσανε δεν τον φέρανε εκεί, ποιος ξέρει πόσο τον βασάνισαν για να μάθουν τις ρίζες και την έκταση της υποθέσεως. Και θα τον πεθάνανε από το ξύλο και ο τάφος του θα χάθηκε τέλεια, γιατί δεν μάθαμε τίποτα ποτέ.

Αυτοί οι δύο τώρα που ήταν στα κελιά του θανάτου, περιμένανε μέρα με την ημέρα την εκτέλεση, αλλά ποιος ξέρει γιατί το αργοπορήσανε. Τους είχαν σε δύο κελιά, χώρια και, όπως είναι ο διάδρομος, τους είχαν απέναντι τον ένα απ' τον άλλον.

Απάνω σε μας υπήρχε νεκρική σιγή και τρόμος. Οι φρουροί πολύ αγριεμένοι μας κοιτάζανε, και για πολλές βραδιές μας κλείνανε τα βράδια τις πόρτες των θαλάμων και κάνανε εσωτερική περιπολία. Μας ανοίγανε μόνο όταν ήθελε κανείς να πάει στο καμπινέ και τον φέρνανε πάλι μέσα, και ξανακλείνανε.

Αυτό συνεχίστηκε κάμποσες ημέρες. Αντικαταστήσανε τον διευθυντή, αλλά μέσα δεν ήρθε για να τον ιδούμε.

Απόδραση των δύο μελλοθάνατων μυστηριωδώς

Εκείνη την βραδιά, μετά τα μεσάνυχτα, άλλαξε η σκοπιά που είχανε ιδιαίτερη οι μελλοθάνατοι. Η αλλαγή έγινε μετά τα μεσάνυχτα. Η σκοπιά αυτή είχε ένα τραπέζι και μια καρέκλα και καθόνταν εκεί που τελειώναν τα σκαλοπάτια και αρχινάει ο διάδρομος με τα κελιά των μελλοθάνατων, αριστερά και δεξιά. Στην αρχή του διαδρόμου, αριστερά, ήταν μια άλλη πόρτα που, βαδίζοντας 5-6 μέτρα θόλο, βγαίνεις στην αυλή της φυλακής, όπου είναι ο τοίχος γύρω στα 5 μέτρα ύψος.

Αυτά που θα πω πιο κάτω μας τα είπε ο σκοπός αργότερα, όταν τον φέρανε μαζί μας φυλακή. Καθώς είναι μετά τα μεσάνυχτα, όλα έχουν ησυχάσει και ο σκοπός καθόταν στην καρέκλα, ο ένας από τους μελλοθάνατους τον φώναξε τον σκοπό κάτι να του πει. Πήγε ο σκοπός και ακούμπησε στην τρύπα της πόρτας. Αφού τελειώσανε, γύρισε πάλι στην καρέκλα, κάθισε. Σε λίγο όμως έβαλε τα χέρια απάνω στο τραπέζι που είχε μπροστά του και ακούμπησε για λίγο το κεφάλι γιατί νύσταζε, και τον πήρε ο ύπνος.

Οι πόρτες είπαμε είναι με μοχλό απέξω και ανοίγουν προς τα μέσα. Φαίνεται πως ο μοχλός δεν τραβιέται οριζοντίως πίσω για να ανοίξει η πόρτα, παρά τον πατάς κάτω ανοίγεις' και όταν την κλίνεις το ξανακατεβάζεις.

Πηγαίνοντας ο σκοπός στην πόρτα ασυναίσθητα, φαίνεται, ακούμπησε το χέρι του στον μοχλό και τον κατέβασε χωρίς να το καταλάβει, και έφυγε για το τραπέζι.

Αφού τώρα ο σκοπός κοιμάται και τα κλειδιά τα έχει απάνω στο τραπέζι, ο απέναντι μελλοθάνατος, καθώς ήταν στην τρύπα της πόρτας, όταν ο σκοπός μιλούσε με τον άλλον, παρατήρησε αυτήν την κίνηση του σκοπού και τον είδε το μοχλό κατεβασμένο. Σε λίγο ήταν και οι δύο στις τρύπες της πόρτας και αυτός που ήξερε τι είχε γίνει,

του έκαμε νόημα για να τραβήξει την πόρτα προς τα μέσα, όπου και την τράβηξε. Ασφαλώς με μεγάλη έκπληξη είδε την πόρτα να ανοίγει. Τότε στα νύχια τον ποδιών βγήκε στο διάδρομο και, σιγά-σιγά, άνοιξε και την άλλη πόρτα του συντρόφου του.

Όταν βρεθήκανε και οι δύο στο διάδρομο και ο σκοπός κοιμόντανε βαριά με τα κλειδιά αφημένα μπροστά του, στο τραπέζι, τότε αυτοί, έτσι κ' έτσι χαμένοι είναι, προχωρήσανε, φαίνεται, με πολύ μεγάλη προσοχή και πήγανε προς το τραπέζι και, ακόμα με πιο μεγάλη προσοχή, άπλωσε ο ένας το χέρι και πήρε τα κλειδιά. Μόλις τα πήρε τα κλειδιά, πήγανε στη διπλανή πόρτα που βγαίνει στην αυλή και δοκιμάσανε, και βρήκανε το κλειδί της πόρτας και ανοίξανε. Αφού ανοίξανε, προχωρήσανε και βγήκαν στην αυλή.

Για καλή τους τύχη εκεί βρισκόνταν μια ξύλινη σκοπιά στην άκρη του τοίχου, γιατί αλλιώς θα ήταν αδύνατον να βγούνε από κει μέσα με τόσο ψηλό τοίχο. Ανεβήκανε, φαίνεται, στην σκοπιά, γαντζωθήκανε στον τοίχο, ανεβήκανε απάνω στον τοίχο και από κει μετά ξανακρεμαστήκανε από τον τοίχο και σαλτάρανε από έξω, όπου και εξαφανιστήκανε.

Όταν ο σκοπός ξύπνησε και είδε πως λείπανε τα κλειδιά μπροστά του, είδε και τις δύο πόρτες των μελλοθάνατων ανοιχτές και την διπλανή πόρτα προς την αυλή ανοιχτή, έβαλε τις φωνές, αλλά ήταν πια αργά. Το τι βασανιστήρια τράβηξε αυτός ο σκοπός δεν λέγονται, γιατί θέλανε να μάθουν μήπως ήταν βαλτός να το κάνει αυτό, αλλά τελικά απεδείχθη πως ήταν από αφέλεια, και ο σκοπός ήρθε μαζί μας παρέα.

Μας τα έλεγε ο καημένος και έκλαιγε, γιατί, χωρίς να το θέλει, βρέθηκε στη φυλακή και ποιος ξέρει για πόσον καιρό και τι συνέχεια θα είχε.

Άλλο σχέδιο δραπετεύσεως

Μετά από λίγες ημέρες, αφού ησύχασαν κάπως τα πράγματα, εμείς και πάλι αρχίσαμε να σκεφτούμε τι θα μπορούσαμε να κάνουμε, γιατί ξέραμε πως το κράτος αυτό ακόμα δεν είχε εδραιωθεί και είχε ακόμα και ανωμαλίες και αδυναμίες. Ένα παράδειγμα που έφτασε να είναι ο διευθυντής της φυλακής αντίθετος και να οργανώνει απόδραση των φυλακισμένων. Αλλά και παντού και πάντα ο φυλακισμένος σκέφτεται την δραπέτευση. Έτσι κ' εμείς, αφού συνήλθαμε, ξανά σκεφτήκαμε το πώς θα ενεργήσουμε μην τυχόν και πετύχουμε καμία δραπέτευση, γιατί δεν ξέραμε την κατάληξή μας. Ο Χρήστος Παπάς είχε έναν εξάδελφο που δούλευε έξω στα Τίρανα, στο maternitet γιατρός, εκεί που γεννούν οι γυναίκες. Αυτός ερχόνταν ταχτικά και επισκεπτόταν τον Χρήστο, του έφερνε βιβλία του κόμματος για να διαβάσει, φανερά και επιδειχτικά, όπου ο σκοπός τα φερνε μέσα με χαρά για να διαβάσουμε και να μετανοήσουμε.

Ο Χρήστος όμως με τον εξάδελφόν του, μέσω αυτών των βιβλίων, είχαν μια πλήρη κρυφή συνεννόηση. Έφερνε το ένα, έπαιρνε το άλλο στην κάθε επίσκεψη. Ο τρόπος συνεννόησεως ήταν: Στο μισό βιβλίο ο ένας έκανε από μια κουκίδα μικρή σε κάθε σελίδα, 5-6 ή και σε 10 το πολύ γράμματα, τα όποια γράμματα αν τα πάρεις με τη σειρά και τα βάλεις σε χαρτί σχηματίζεις λέξεις, και οι λέξεις έννοιες, όχι βέβαια πολυλογίες. Έτσι είχαν μια πλήρη κρυφή συνεννόηση. Με τον ίδιο τρόπο και ο άλλος.

Κάποια μέρα με πλησιάζει ο Χρήστος και μου το είπε αυτό το μυστικό και τον τρόπο που συνοννογιόταν*, όπως το γράφω πιο πάνω. Του λέω: «Και τι σου λέει ο εξάδελφός σου»; «Μου λέει πως έξω από τα Τίρανα υπάρχουν

* συνοννογιόταν -συνεννοούνταν

αντάρτικα από διάφορα μέρη, και πιο πολύ από τη Σκόντρα, και θα κινηθούν το συντομότερο πριν εδραιωθεί καλά ο Χότζας και ο Μεχμέτ Σέχου. Επίσης υπάρχει πιθανότητα να κατεβούν και οι Έλληνες για τη Βόρειο Ήπειρο». Και συνέχισε: «Εμείς εδώ μέσα θα είμαστε ο στόχος των ανταρτών για απελευθέρωση. Ναι, άλλα μετά, αν αποτύχουν, πάλι εμείς θα είμαστε ο τρόπος που θα εκδικηθούν οι κομμουνιστές τους αντάρτες. Εμείς εδώ μέσα θα είμαστε ανίκανοι να υπερασπίσουμε τον εαυτό μας, γι' αυτό πρέπει κάτι να κάνουμε μήπως μπορέσουμε και δραπέτεύσουμε από εδώ μέσα και βρεθούμε κάπου με όπλα στα χέρια».

Μετά λέει ο Χρήστος: «Όσες εκδοχές σκέφτηκα, βρέθηκα σε αδιέξοδο. Τώρα παράγγειλα τον εξαδέλφό μου μέσον του βιβλίου να μου βάλει μέσα στο ψωμί που μου φέρνει ταχτικά, λίγα κλειδιά. Τώρα που ησύχασαν τα πράγματα και δεν υπάρχουν μελλοθάνατοι, δεν υπάρχουν και εσωτερικοί φρουροί, δηλαδή κινητή περιπολία.»

Μετά από δύο-τρεις μέρες έφερε 5-6 κλειδιά. Καθίσαμε και το κουβεντιάσαμε με τον Χρήστο, και είπαμε πως οι πιθανότητες επιτυχίας είναι πολύ λίγες, αλλά σε περίπτωση που κάτι μπορεί να γίνει, εμείς δεν είναι δυνατόν να πάρουμε όλους τους φυλακισμένους, γιατί οπωσδήποτε θα πέσουμε σε βαλτούς μέσα εικονικά, και θα αποτύχουμε και θα είμαστε χαμένοι εκατό τοις εκατό.

Μεταξύ αυτών των λίγων που έπρεπε να πάρουμε, ήταν και ο Αριστοτέλης Σαχίνης, ο εξαδέλφος του Βασίλη Σαχίνη που είχαν σκοτώσει από την αρχή του αγώνος ως εμπόδιο να πάρουν τους Βορειοηπειρώτες, και να μην τους αφήσουν να οργανωθούν χώρια.

Αμέσως την άλλη βραδιά εγώ, προσποιούμενος πως είχε ευκοίλια, σηκωνόμουν και, αντί να πάω στο καμπινέ, πήγαινα και δοκίμαζα τα κλειδιά.

Αυτό συνεχίστηκε δύο βραδιές, αλλά τίποτα δεν έγινε. Απέτυχε και αυτό.

Η παλιά φυλακή
των Τιράνων.
Μακέτες Θανάση
Στεφάνου.

-30-

Το δικαστήριο

Μετά από λίγες μέρες άρχισαν τα δικαστήρια. Τα δικαστήρια ήταν στρατοδικεία και χωρίς δικηγόρους. Έλεγαν πως ο δικηγόρος δεν χρειάζεται, γιατί είναι ο εισαγγελέας υπέρ του κατηγορούμενου, δηλαδή συνήγορος του κατηγορούμενου.

Άρχισαν να μας πάνε στα στρατοδικεία που υπήρχαν πολλά, ομάδες-ομάδες και δεμένοι ανά δύο. Μας πηγαίνανε με τα πόδια με πολύ αυστηρή συνοδεία. Στο δρόμο που πηγαίναμε βάζανε ανθρώπους να μας βρίζουν και να μας λένε: «Οι προδότες στην αγχόνη!» Αν ήταν πολλοί συγκατηγορούμενοι, όπως εγώ που ήμασταν τρεις, μας

παγαίνανε χώρια, δεν ξέρω για ποιο λόγο, μάλλον για να μπερδέψουν.

Η δίκη γίνεται με πόρτες κλειστές. Εγώ πήγα χώρια και οι άλλοι δύο χωριανοί μου πήγαν χώρια, σε άλλο στρατοδικείο. Αυτό για μας κράτησε τρεις μέρες, να πάμε το πρωί και να γυρίζουμε το απόγευμα, δεμένοι, να μας βρίζουν στο δρόμο και με πολύ αυστηρή συνοδεία. Μπρος, πίσω, αριστερά-δεξιά με αυτόματα.

Τι να πω για το δικαστήριο, αφού είχα υπογράψει. Και έτσι δεν μπορούσα να αρνηθώ τίποτα από όσα είχα υπογράψει στο Ελβασάνι. Την πρώτη μέρα ο εισαγγελέας μου έβαλε τρία χρόνια, αλλά την άλλη μέρα που δικάζονταν και οι άλλοι δύο αλλού, πήρανε τηλέφωνο εκεί και ο πρόεδρος μου τα έκαμε 5 τα χρόνια. Οι άλλοι δύο πήρανε από έξι μήνες.

Η δίκη έγινε το Νοέμβριο, κ' έτσι αυτοί και οι δύο απολύθηκαν αμέσως, γιατί είχαν ξεπεράσει κιόλας τους 6 μήνες, από το Μάη που μας είχανε πιάσει. Πήγαν στο στρατό. Αφού πήρα εγώ τα 5 χρονάκια, πήγα στη φυλακή για να συνεχίσω να τα μετράω.

-31-

Η αμνηστία

Κατά το τέλος του 1945 με αρχές του 1946 που ανέλαβε ο Ενβέρ Χότζα επισήμως αρχηγός του κόμματος και του κράτους, έκαμε μια αμνηστία. Η αμνηστία αυτή έγινε για θόρυβο εσωτερικό και εξωτερικό, ήταν πρόχειρη και ψεύτικη όπως απεδείχθη αργότερα. Η αμνηστία αυτή ήταν για τα πολιτικά αδικήματα και μέχρι 5 χρόνια φυλακίσεως. Είπαν και για την κατάργηση της λογοκρισίας στα γράμματα. Όπως επεδείχθη αργότερα, αυτά ήταν τέλεια τυπικά και πρόχειρα. Αυτό που βεβαιώθηκε αργότερα ήταν πως σε 5-6 μήνες έπρεπε να βρεθεί τρόπος να

Ξαναμπούνε μέσα στην φυλακή. Αυτή η αμνηστία έπιασε και έμενα. Τον αξέχαστο φίλο μου Χρήστο Παπά δεν τον έπιανε η αμνηστία, γιατί δεν είχε βγει σε δίκη ακόμα, κ' έτσι έμεινε μέσα.

Λοιπόν μια μέρα του Ιανουαρίου του 1946, και πολύ άξαφνα, ήρθαν στους θαλάμους με ένα κατάλογο στο χέρι και μας φώναζαν τα ονόματα, καμιά εκατοστοί από τούς 480 που ήμασταν μέσα, ίσως και παραπάνω.

Μας είπαν: «Όσοι ακούσουν το όνομά τους να ρθουν αμέσως στο χολ, κοντά στην πόρτα!» Αμέσως πήγαμε όσοι ακούσαμε τα ονόματα. Μόλις φτάσαμε όλοι εκεί μας είπαν: «Τρέξτε και πάρτε τα πράγματα σας και γρήγορα εδώ!» Σε λιγότερα από 5 λεπτά ήμασταν πάλι εκεί, τι είχαμε να ετοιμάσομε; 1 σακίδιο και 1 κουβέρτα ο καθένας. Στα γρήγορα ξαναφώναξαν τα ονόματα και, χωρίς να μας πούνε τίποτα, άνοιξαν τις πόρτες και μας βγάλαν απέξω. Κ' εμείς που βγήκαμε απέξω, και αυτοί που μείνανε μέσα, σαστίσαμε, δεν ξέραμε τι συμβαίνει.

Δεν μας το είπαν, φαίνεται, για να μην χαιρετήσομε κανέναν και δημιουργηθεί τίποτα το ύποπτο. Μας έκαμε νόημα ένας αξιωματικός και τον ακολουθήσαμε, όπου μας πήγε δίπλα σ' ένα δωμάτιο πολύ μεγάλο και μας συγκέντρωσε σε μια μεριά. Περιμέναμε με απορία και αγωνία τι ήταν αυτό. Σε λίγο ήρθε ένας άλλος αξιωματικός. Φαίνεται θα ήταν κομισάριος. Αφού μας κοίταξε με χαμόγελο, άρχισε να μας μιλάει. Μας μίλησε περίπου 1 ώρα όλο για το κόμμα και για τον Ενβέρ Χότζα, που, όταν ακούγαμε το όνομα του, χειροκροτούσαμε πολύ εγκάρδια.

Πολύ συγκινητικό ήταν, όταν μας είπε πως το κόμμα μας και ο αρχηγός μας δείχνουν μεγάλη ευσπλαχνία και μεγαλοψυχία για μας τους παραστρατημένους, και στο τέλος μας συνέστησε να γινόμαστε καλοί. Μετά μας έδωσε του καθενός την διεύθυνση της μονάδας του για να πάει να τη βρει.

Η μονάδα μου ήταν στο Δυρράχιον.

Η ζωή στη μονάδα μου στο Δυρράχιον

Αφού βγήκαμε από κει και κατεβήκαμε κάτω, στο δρόμο, ο καθένας φρόντιζε να βρει μέσον να πάει στη μονάδα του. Εγώ βρήκα ένα στρατιωτικό αμάξι και πήγα στο Δυρράχιον κατά το απόγευμα.

Πήγα στο γραφείο της διοίκησης τη 19ης ταξιαρχίας, ήταν ένας άγνωστος αξιωματικός. Του είπα ποιος είμαι και από πού έρχομαι και αυτός μου είπε να πάω στο λόχο διοικήσεως. Πήγα, τους είπα πως πρέπει να υπάγομε τώρα εδώ, και μου δείξανε πού μένει ο λόχος. Ήταν σε ένα θάλαμο κοντά σε αποθήκες πολεμοφοδίων.

Ήταν Γενάρης μήνας του 1946. Πήγα στην μονάδα αυτή με μια κουβέρτα, και τα αρβυλα που μου δώσανε, όταν βγήκα από την φυλακή, ήταν τέλεια κατεστραμμένα. Εκεί, στο λόχο αυτό, και μετά από τόσον καιρό, όλοι ήταν άγνωστοι για μένα. Μπήκα στη δύναμη του λόχου κανονικά σαν απλός στρατιώτης και με στοιχεία: αποφυλακισμένος. Όμως αποφυλακισμένος λέγει πολλά, γιατί ο καθένας, από φόβο, με απόφεύγανε όλοι να με πλησιάσουν σαν λεπρόν και με κοιτούσανε άλλοι με ειρωνεία, και άλλοι με περιφρόνηση. Το που με στεναχωρούσε ήταν, όπου δεν μου δώσανε αρβυλα, αφού τα βλέπανε πως ήταν κομμάτια, και να είναι και Γενάρης μήνας. Λεφτά είχα για να πάρω αρβυλα απέξω, αλλά σκεφτόμουν πως θα έδινα αφορμή για παρεξήγηση, και η παρεξήγηση θα μου έκοβε εισιτήριο για την παλαιά φυλακή των Τιράνων και πάλι. Σκεφτόμουν πως τώρα ως απλός στρατιώτης κάποια μέρα θα απολυθώ, γι' αυτό χρειάζεται υπομονή.

Με τους χωριανούς μου δεν είχα καμιά επαφή. Στο λόχο αυτό ήταν ένας σαλπιγκτής από τον Άγιο Αντρέα, ονόματι Ζαφείρης, σαλπιγκτής της ταξιαρχίας. Αυτός ο άνθρωπος, αφού είδε όλα αυτά, που δεν με πλησίαζε κανένας, δεν μου δίνανε αρβυλα, και άλλα, αποφάσισε να

με πλησιάσει και να μου ανοίξει κουβέντα ρωτώντας το πώς και γιατί. Μου έδειξε μεγάλη φιλία και αγάπη, αλλά εγώ σκεφτόμουν να μην την πατήσω και πάλι όπως με τον Αχιλλέα Πάντο, και απέφευγα να του απαντήσω, όταν μου μιλούσε για τα περασμένα μου. Σκεφτόμουν πώς αυτόν τον άνθρωπο δεν τον είχαν κλίσει μέσα, ήταν όμως ίσως ο πιο καλός σαλπικτής στην Αλβανία. Μου είπε πως προπολεμικώς ήταν στην Ελλάδα, και ήταν μουσικός σε μπάντα στην Αθήνα. Αυτός ο άνθρωπος έφτασε σε σημείο να σπάσει την καρβάνα του για να πάρουμε μαζί φαΐ και τσάι στη δική μου καρβάνα, για να μείνουμε έστω για λίγο μαζί και να το κουβεντιάσομε.

Θυμάμαι ορισμένα περιστατικά που γελούσαμε, όταν το πρωί πηγαίναμε για τσάι και εγώ του έλεγα αλβανικά: «Καλημέρα, Ζαφείρη!» (Μιρ μεγγές) Εκείνος μου απαντούσε: «Πού είναι οι μύρμηγκιες; Μύρμηγκες να σου φάνε τα μάτια», μου έλεγε. Η διασκέδασή μας ήταν αυτή: εκείνος μιλούσε ελληνικά και τα αλβανικά σακατεμένα, εγώ μιλούσα αλβανικά και τα ελληνικά πιο σακατεμένα, το γέλιο που γενόνταν!

Μετά από λίγες μέρες που ήμουν στην μονάδα μου, έγραψα ένα γράμμα στον Χρήστο Παπά, στην φυλακή, με πολύ λίγες λέξεις. Το έλαβε ο Χρήστος και μου απάντησε αμέσως με πιο λίγες λέξεις ακόμα. Μου είπε: «Θανάση, το γράμμα σου το έλαβα, αλλά, σε παρακαλώ, να μην μου ξαναγράψεις. Σε χαιρετώ ο Χρήστος Παπάς.» Αυτός ήταν και ο τελευταίος μας χαιρετισμός. Από τότε δεν έμαθα τίποτα γι' αυτόν τον άνθρωπο. Και τώρα μετά από τόσα χρόνια (38 χρόνια) τον θυμάμαι και κλαίει η καρδιά μου.

Κουβεντιάζοντας οι άλλοι, έμαθα πως η θητεία θα ήταν 30 μήνες και 24 μήνες οι προστάτες οικογενείας. Εγώ, τα δικαιολογητικά μου είναι για προστάτης, και σκέφτηκα να ενδιαφερθώ. Αμέσως γράφω στο σπίτι μου, και τους λέω βέβαια πως «είμαι ελεύθερος και πολύ καλά, αλλά πρέπει να ενεργήσετε μέσον μιας επιτροπής του χωριού και να μου στείλετε τα δικαιολογητικά στη διεύθυνση της

ταξιαρχίας μου ή στο υπουργείο.» , όπου και έγινε.

Τα χαρτιά μου προχωρούσαν κ' εγώ μετρούσα τους μήνες για να συμπληρωθούνε 24, θα συμπληρωνόνταν τέλη Αυγούστου του 1946.

Και τώρα πρέπει να σημειώσω για ενθύμιο ένα περιστατικό που είναι πιο πολύ για γέλιο. Ένα βράδυ με είχανε σκοπό στην αποθήκη πολεμοφοδίων μετά τα μεσάνυχτα. Μου δώσανε ένα όπλο και με πήγε ο λοχίας στην αποθήκη και άλλαξα την σκοπιά, και φύγανε χωρίς να μου πούνε τίποτα. Βέβαια σκοπιά κινητός μπροστά στην αποθήκη από την μια άκρη ως την άλλη, αυτό μου το είπε ο λοχίας, όμως τίποτα άλλο. Μετά από λίγη ώρα, όπως περπατούσα σιγά-σιγά με το όπλο στον ώμο και με κρύο πολύ, βρέθηκα κοντά στην πόρτα της αποθήκης. Εκεί που θα γύριζα πίσω πήρε το αυτί μου ένα θόρυβο ελαφρύ από μέσα σαν να περπατάει άνθρωπος σιγά-σιγά και να έρχεται προς την πόρτα. Αμέσως κατεβάζω το όπλο και πάω δίπλα στην πόρτα. Ανοίγει την πόρτα και προχωράει για έξω. Εγώ έτοιμος με το δάχτυλο στην σκανδάλη, περίμενα να ιδώ τι ήταν. Καμιά φορά βλέπω έναν άνθρωπο με το σώβρακο που μόλις βγήκε από την πόρτα, άρχισε να κατουράει. Τον άφησα κατούρησε κ' εγώ τραβήχτηκα, κατάλαβα πως ήταν στρατιώτης που κοιμόνταν μέσα στην αποθήκη σαν εσωτερική σκοπιά.

Αφού κατούρησε, γύρισε για να πάει μέσα, ήρθε απάνω μου και τον έπιασα από μπροστά, ξαφνιαστήκε αλλά του μίλησα και συνήλθε. Το κουβεντιάσαμε για λίγο και μου είπε: «Αφού δεν με πυροβόλησες, πάλι καλά, το φταίξιμο είναι του λοχία που σε έφερε, αφού το ξέρει πως για πρώτη φορά κάνεις σκοπιά εδώ.»

Και πήγε ο καθένας στην δουλεία του.

-33-

Αναχώρηση από Δυρράχιον για Τίρανα

Κατά τα τέλη Μαρτίου με αρχές Απριλίου τα μαζέψαμε για τα Τίρανα και πήγαμε στους στρατώνες του Αλί Ριζά, που είναι νοτιοδυτικώς της πόλεως, κοντά στο δρόμο που πάει για το Δυρράχιον. Αυτοί οι στρατώνες είναι πολύ καλοί και μεγάλοι. Εκεί ερχόνταν ταχτικά ο αρχιστράτηγος και το δεξί χέρι του Ενβέρ Χότζα, ο Μεχμέτ Σέχου (Mehmet Shehu). Έκανε επιθεωρήσεις με το άλογο καβάλα. Ήταν πράγματι επιβλητικός άνθρωπος και αυστηρός, του πήγαινε η θέση αυτή. Εκεί μείναμε περίπου δυο μήνες και μετά πήγαμε ανατολικώς των Τιράνων απάνω στο βουνό το μεγάλο που είναι ανάμεσα Τίρανα-Ελβασάνι, στο Κιάφα ε Κραμπες. Εκεί φτιάξαμε θερινούς στρατώνες με κλαριά κατά ομάδες, όπως και στη Τζιμπράκα του Ελβασάνι τον περασμένο χρόνο.

Εγώ άνηκα στο λόχο διοικήσεως (kombania e shtabit) και δεν είχα επαφή με τους χωριανούς, και ίσως να ήταν και πιο καλά έτσι, ολοι γύρω μου άγνωστοι. Ο Ζαφείρης είχε πάει με άδεια, εγώ μετρούσα τους μήνες, με μέρες και με ώρες, πότε να περάσουν για να απολυθώ. Μπήκε ο Αύγουστος και κατά της 15 Αυγούστου η ομάδα μου κατέβηκε στα Τίρανα. Πήγαμε στη μοιραρχία (garnizon) και γραφτήκαμε στην δύναμη για φαΐ, γιατί θα μέναμε αρκετές ημέρες χωρίς να ξέραμε το γιατί και το πώς.

-34-

Ήρθε το απολυτήριο

Μετά από κάμποσες ημέρες ήρθε ο λοχίας και μου μείπε: «Θανάση, να μαζέψεις τα πράγματά σου και με το αυτοκίνητο που θα πάει απάνω στο βουνό, στο Κι-

άφα ε Κράμπες, να πας στους στρατώνες και να παρουσιαστείς στον Αλίμ Τζέλο που σε θέλει για μια στιγμή.» Έβαλα κακό στο νου μου, αλλά και πάλι δεν υπήρχε η παραμικρή αφορμή. Μετά σκέφτηκα το συμπλήρωμα των 24 μηνών στο στρατό και κάπως ησύχασα.

Ετοιμάστηκα και περίμενα να περάσει κάνα αυτοκίνητο, αλλά αυτοκίνητο δεν ήρθε και ξεκίνησα με τα πόδια. Έκαμα περίπου 4 ώρες για να φτάσω. Μόλις έφτασα, πήγα στην διοίκηση, όπου και βρήκα τον Αλίμ Τζέλιο μόνο του στο γραφείο. Μπήκα μέσα, τον χαιρέτησα κάπως ζωηρά, όχι κοιμισμένα, με κανονικό χτύπο της φτέρνας του παπουτσιού και με την γροθιά στο μέτωπο. Σήκωσε το κεφάλι και με είδε. Μόλις με είδε, έφερε ένα πολύ περίεργο χαμόγελο στο πρόσωπό του και με κοίταξε αμίλητος. Εγώ του είπα ερωτηματικά: «Με ζητήσατε;» «Μάλιστα», μου είπε και συνέχιζε να με κοιτάζει περίεργα. Ήταν ένα κοίταγμα σαν να με αποχαιρετούσε με λύπη για όσα συνέβησαν έμενα και σαν να έκανε εκείνος αυτοκριτική για το λανθασμένο αυτό δρόμο που είχε πάρει. (Αυτό αποδείχτηκε αργότερα που τον καθάρισαν). Διότι πράγματι αυτός ήταν παρούσα παντού, αλλά καμιά φορά δεν μίλησε. Όλα τα καμάν ο Θωμάς Τζίτζιος, ο Πασχάλης Αντώνης, ο Χουσέν Χοτζας και, προπάντων, ο Αχιλλέας Πάντος. Γι' αυτό, όταν είδα την εφημερίδα «Ηπειρωτικόν Μέλλον» και το όνομα του μεταξύ των άλλων, δεν ξέρω πώς, αλλά ανατρίχιασα.

Με πρόσεχε, αλλά σιωπηλός. Ήταν άντρας σωστός, ήταν από το Ντουκάτι, έξω από την Αυλώνα. Ήταν πολύ ολιγόλογος με διαπεραστικό βλέμμα και ατσάλινη φωνή, χωρίς υπερβολή, είχε κάποια ομοιότητα με τον Ναπολέον Βοναπάρτη. Αφού με κοίταξε όπως το περιγράφω, μου είπε μόνο μια λέξη: «Απολύεσαι!» (Lirohesh) Η χαρά μου ήταν απεριγράπτη. Του είπα: «Ευχαριστώ», τον χαιρέτησα και πήγα στο λόχο μου να τους πω και να παραδώσω.

Ο αξιωματικός μου έκανε φασαρία και μου έφερνε αντιρρήσεις πως το όπλο αυτό που παρέδυνα δεν είναι δικό

μου, και λοιπά. Υποχρεώθηκα να ξανάπαω στον Αλίμ, να του πω για τις αντιρρήσεις που μου φέρνανε. Μου είπε, αφού με άκουσε: «Πες του να ρθει εδώ.» Πήγα, του το είπα και πήγε αμέσως, αλλά πήγα κ' εγώ μαζί του. Μια λέξη του είπε μόνο: «Παρέλαβέ το!» Κι' έτσι πήγα και παρέδωσα, ό,τι είχα και ξεφορτώθηκα.

Όλοι στο λόχο αυτό με κοιτάζανε ύποπτα. Ίσως έτσι έπρεπε, αλλά κ' εγώ έφυγα χωρίς να χαιρετήσω κανέναν, αφού έτυχε να λείπει και ο Ζαφείρης με άδεια.

Μετά πήγα στο γραφείο να πάρω το απολυτήριο. Όταν πήγα, έλειπε ο Αλίμ, ήταν ένας άλλος που μου το έδωσε το απολυτήριο. Πολύ θα το θελα να ήταν ο Αλίμ Τζελίος εκεί για να τον χαιρετήσω δια χειραψίας, και να τον ψυχολογήσω και πάλι, τι θα μου έλεγε με την σιωπή του.

-35-

Με το απολυτήριο στην τσέπη έφτασα στο χωριό μου

Μόλις πήρα το απολυτήριο και βγήκα από το γραφείο, πραγματικά αισθάνθηκα ελεύθερος. Κατέβηκα κάτω στο δημόσιο δρόμο και περίμενα λίγο για αυτοκίνητο, αλλά τίποτα. Το βάλα με τα πόδια που αποχτήσανε φτερά από το απολυτήριο που είχα στην τσέπη. Το δρόμο που είχα κάμει προς τα πάνω, περίπου 4 ώρες, τώρα το κάμα περίπου 2 ώρες και έφτασα στα Τίρανα.

Μόλις έφτασα, ευτυχώς βρήκα το λεωφορείο της γραμμής που έκανε συγκοινωνία 2 φορές την εβδομάδα Τίρανα-Αργυρόκαστρο. Έκοψα εισιτήριο και την άλλη μέρα το πρωί μπήκα μέσα και έφτασα στο Αργυρόκαστρο. Από κει βρήκα άλλο μέσον και έφτασα στους Αγίους Σαράντα. Από κει με τα πόδια ακροθαλασσιά έφτασα στο Βουθρωτό (Butrinti), πέρασα με μια βάρκα στο Μπουλιάρι και βγήκα στο Μπάρε. Από κει γύρισα αριστερά στα Δημηνήστρα πήγα στο Μουχαμέτη (έτσι το λέγαμε τότες) κοντά στο

Μπουλιάρι που είχα ιδεί το όνειρο στο Ελμπασάνι, από κει στο χωριό Τζάρα (Xarra), και κατευθείαν στο χωριό περνώντας από τον κάμπο.

Όταν έφτασα στο σπίτι μου ήταν απόγευμα και ήταν όλοι μέσα. Είχαν μαζευτεί από τα χωράφια που είχαν πάει, ήταν αρχές Σεπτεμβρίου. Όταν κατέβηκα την σκάλα και με είδανε μπροστά τους, δεν περιγράφεται η χαρά τους. Ήρθαν όλοι και με αγκάλιασαν και κλαίγανε από χαρά, χωρίς να μιλάνε. Ναι, χωρίς να μιλάνε. Έτσι λέει κανείς περισσότερα απ' όταν μιλάει. Επίσης τα δάκρυα χαράς έχουν το ωραιότερο χρώμα που υπάρχει και ούτε περιγράφονται όταν κυλάνε σε χαρούμενο πρόσωπο.

Η πολλή χαρά δεν ήταν, γιατί απλώς απολύθηκα από στρατιώτης, αλλά γιατί είχα περάσει τόσα πολλά που δεν μπορούσαν να πιστέψουν πως ήμουν μπροστά τους ζωντανός. Ναι, αφού έτσι έβλεπα κι εγώ τον εαυτό μου σαν δραπέτη από τον τάφο και λαθραίο στη ζωή.

Αφού πέρασαν οι πρώτες στιγμές και βεβαιωθήκαμε πως είμαστε και πάλι μαζί, προχωρήσαμε για μέσα όλοι μαζί. Καθίσαμε στον οντά όλοι: μικροί, μεγάλοι, άντρες, γυναίκες και δεν χορταίνει ο ένας τον άλλον να τον κοιτάζει. Όλοι ήμασταν τσακισμένοι μέσα σε αυτά τα δύο χρόνια που πέρασαν. Καθίσαμε κάτω και κοίταζε ο ένας τον άλλον χωρίς να μιλάει. Μα τι να λέγαμε, αφού όλοι τα ίδια σκεφτόμαστε.

Σκεφτόμαστε πως με τι όνειρα και ενθουσιασμό ξεκινήσαμε από δω μέσα πριν δύο χρόνια και πώς βρισκόμαστε σήμερα. Αισθανόμαστε σαν αετός χωρίς φτερά που πάνε τα σπουργίτια και τον τσιμπάνε πίσω. Αισθανόμαστε σαν το ψάρι χωρίς νερό. Αισθανόμαστε γελασμένοι, προδομένοι και εγκαταλελειμμένοι από Θεούς και Ανθρώπους. Τώρα που το καταλάβαμε είναι πια αργά. Τι κρίμα! Τι κρίμα! Τι κρίμα! Όλα αυτά μόνο με κλειστό στόμα μπορείς να τα λες, όταν όλοι γύρω σου αισθάνονται τα ίδια.

Και άμα τα λες, ποιος θα τα ακούσει; Εσύ ο ίδιος; Αφού τα ξέρεις και τα ζεις. Όχι, μην τα λες, και δεν υπάρχουν ούτε

αφτιά να τα ακούσουν ούτε μάτια να τα βλέπουν ούτε καρδιές και ψυχές να τα αισθάνονται, μόνο εσύ που έπαθες.

Τι; Πού είναι οι υποσχέσεις; Πού είναι οι υποχρεώσεις; και τα δικαιώματα; Μα δεν βλέπεις; Ξέχασέ τα, σε παρακαλώ, και μην τυραγνάς την ψυχή σου, και πάνε* να πεις και στους πεθαμένους σου που περιμένουν την ελληνική σημαία μια λέξη μόνο: «Προδοθήκαμε!»

Τι ανόητος που είμαι και άνοιξα διάλογο με τον εαυτό μου. Το ξέρω πως είναι άσκοπο, αλλά δεν μπορώ. Θέλω το παράπονο μου να το ρίξω σε αυτό το χαρτί, για να το διαβάσω και πάλι εγώ, να γίνει αυτός ο κύκλος από μυαλό μου, στόμα μου, αυτιά μου, συνέχεια. Δηλαδή σκέφτομαι, λέω και ακούω εγώ. Έτσι καταστήσαμε.

-36-

Η ζωή συνεχίζεται μετ' εμποδίων στο χωριό

Ήταν αρχές Σεπτεμβρίου, η εποχή της δουλειάς να μαζέψουμε τα καλάμπόκια πριν μας πιάσουν οι βροχές και φουσκώσει το ποτάμι. Να κάνομε ξύλα για το χειμώνα, και πολλά αλλά, που απαιτεί η αγροτική και η κτηνοτροφική ζωή.

Τα όπλα τα είχανε μαζέψει, άλλα και με ευκολία, γιατί, όταν τα όπλα αυτά τα είχαμε για τους εκτός του χωριού εχθρούς, ήμασταν αγαπημένοι και ήξερε ο ένας τον άλλον τι όπλα είχε και πόσα είχε. Τώρα για την ασφάλεια του κομμουνιστικού κόμματος τα μαζέψανε, και τα κυνηγητικά όπλα ακόμα.

Μετά αρχίνησαν οι συχνές συγκεντρώσεις στην αυλή της εκκλησίας για διαφώτιση και οδηγίες υπέρ του κόμματος. Η συνεχής σιωπή και η αδράνεια θεωρείτο εχθρική στάση. Ο καθένας πρέπει να πάρει ανοιχτά θέση ή υπέρ

* πάνε, πά(αι)νε, πααίνω - πήγαινε.

του κόμματος ή κατά του κόμματος. Οι υπέρ πρέπει να το αποδείξουν με πράξεις και όχι μόνο με λόγια. Οι πράξεις είναι: Να προσαρμοστείς χωρίς καμία αντίρρηση σε ό,τι απαιτεί το πρόγραμμα του κόμματος, και να έχεις ένα μπλοκ και ένα μολύβι στην τσέπη σου, παντού και πάντα και να σημειώσεις ό,τι ακούς και ό,τι βλέπεις, ακόμα και από τη μάνας σου, και να πας ταχτικά στο γραφείο του κόμματος να το καταθέσεις.

Αυτά ήταν τα πρώτα βήματα της εφαρμογής στην πράξη του κομμουνισμού. Μετά ήρθαν τα άλλα. Ο κόσμος ήρθε σε πολύ δύσκολη θέση, γιατί είδανε τα πράγματα πως στριμωχθήκανε πολύ άσχημα. Το λέγανε ανοιχτά. «Εμείς δεν έχουμε ανάγκη από πολλούς και άχρηστους (δηλαδή αντίθετους). Θέλουμε λίγους και δικούς μας, διαλέξτε και πάρτε!».

Αναστατώθηκε και τρόμαξε ο κόσμος, δεν ήξερε τι δρόμο να πάρει. Αυτά που του λέγανε τα έβλεπε πολύ παράξενα, αλλά να που είναι και ζήτημα ζωής και θανάτου.

Μέσα σε μια κοινωνία υπάρχουν πολλών ειδών άνθρωποι: Υπάρχουν οι δειλοί που υποκύπτουν από φόβο και γίνονται τυφλά όργανα του κακού, παραβιάζοντας ακόμα και τη συνείδησή τους. Υπάρχουν οι φιλόδοξοι που τους δίνουν κάποια υπεύθυνη θέση από την οποία μπορούν να διατάζουν τον συνάνθρωπό τους και ικανοποιούνται αφάνταστα, όταν βλέπουν τον άλλον να πειθαρχεί μπροστά τους. Υπάρχουν και οι αλήτες που παντού και πάντα έχουν ένα κρυφό μίσος εις τους ανθρώπους τους δημιουργικούς που, όταν τους δώσεις κάποια δύναμη στα χέρια τους, θα εκδικηθούν με το χειρότερο τρόπο.

Νομίζω πως αυτοί οι τρεις τύποι υπάρχουν παντού και υπήρχαν και πάντα. Το εγώ μου είναι στην άλλη μερίδα που δεν μπορεί να υποκύψει σε αυτές τις απαιτήσεις. Αρχίσαμε να φοβάται ο ένας τον άλλον, και απορούσαμε πως καταντήσαμε έτσι σε τόσο μικρό διάστημα. Έφτασε ο χειμώνας και δεν μας αφήνανε με τις καθημερινές συγκεντρώσεις να ετοιμαστούμε όπως πάντα για τον χειμώνα.

Μια άλλη αρρώστια ήταν να μαζεύουν τους ηλικιωμένους, να τους μάθουν γράμματα, να τους μορφώσουν, να μπορούν τουλάχιστον να γράψουν ορισμένες λέξεις, όπως: Ενβέρ Χότζα, Στάλιν, Λένιν, και κάτι τέτοια.

Το άλλο βήμα ήταν, όταν ήρθαν στην αποθήκη και τα κατέγραψαν ό,τι είχαμε, όπου, μετά από λίγο καιρό, μας είπαν πως έπρεπε να πάμε στην Κονίσπολη, στην αποθήκη του κράτους (ndërmarrja) όσες οκάδες καλαμπόκι και ό,τι άλλο ο καθένας, κανονίζοντας αυτό, πόσο έπρεπε να κρατήσομε, σύμφωνα με τα άτομα. Όλοι, ποιος πιο λίγο, ποιος πιο πολλά, φορτώσαμε και τα πηγαίναμε, όπου μας δίνανε ένα δελτίο παραλαβής μόνο, και τίποτα άλλο. Τα περισσότερά ματα είναι καπιταλιστική συνήθεια και δεν χρειάζονται.

Το άλλο βήμα ήταν που έπρεπε στο χωριό να δημιουργηθούν διάφορες επιτροπές, όπως η επιτροπή του μετώπου, η επιτροπή της νεολαίας, η επιτροπή της γυναίκας, και άλλες. Η κάθε επιτροπή έπρεπε να δουλέψει εντατικά για το κόμμα εκτελώντας με ακρίβεια, και με το παραπάνω, τις οδηγίες που ερχόνταν. Άρχισαν να κάνουν δήθεν εκλογές για να βγάλουν τις διάφορες επιτροπές. Όταν κάνανε εκλογές, εγώ έκανα τον άρρωστο και δεν πήγαινα.

Κάποια μέρα ήρθε η σειρά για να βγάλουν την επιτροπή του μετώπου (Këshillin e frontit). Και πάλι εγώ έκανα τον άρρωστο. Το απόγευμα έμαθα πως βάλανε εμένα μέλος της επιτροπής το μετώπου χωρίς να με ρωτήσουν καθόλου. Στην αρχή έφερα αντίρρηση, αλλά τελικά έμεινα μέλος παρά τη θέληση μου. Πήγα στο σπίτι και του το είπα του παππού μου και του θείου μου. Και οι δύο μου είπαν: «Κάνε όσο μπορείς υπομονή και όσο χειροτερεύουν τα πράγματα, τόσο πιο πολύ θα αναγκαστούν οι Έλληνες να σαλτάρουν να μας απελευθερώσουν από τουτουνούς. Δεν είναι δυνατόν να μας αφήσουν στο έλεος των Αλβανών κομμουνιστών.» «Δεν είναι δυνατόν να μας εγκαταλείψουν οι τσολιάδες.», έλεγε ο παππούς μου. «Θα σαλτάρουν καμιά νύχτα και τότε θα λογαριαστούμε.» Μετά του είπα για κάποιον στο χωριό, έναν αλήτη που πρόσβαλε έναν,

τον ξεφτίλισε και μου κακοφάνηκε πολύ. Μου είπε: «Σου είπα, κάνε υπομονή, και για να θυμώνεις και να κάνεις έναν εχθρό πρέπει να τον διαλέξεις, να αξίζει το τομάρι του. Εάν σ' έναν αλήτη δώσεις ένα ούζο να πιει, θα χάσεις το ούζο, αν όμως του δώσεις ένα χαστούκι αυτομάτως έγινες και εσύ σαν αυτόν. Αυτό μην το ξεχάσεις.», μου είπε.

Πολύ στενοχωριόμουν και πολύ τον λυπόμουν αυτόν τον άνθρωπο, τον παππού μου, όταν τον έβλεπα να πάει στο παράθυρο του σπιτιού προς το βουνό, στα σύνορα με την Ελλάδα, και να κοιτάζει προς τα εκεί ώρες ολόκληρες, αμίλητος. Μετά βαριαναστέναζε και γύριζε μέσα.

Και ο θειος μου ο Στέφανος στεναχωριόταν πολύ, αλλά είχε και χιούμορ και πετούσε καμιά φορά κάνα υπονοούμενο στα μούτρα τους, αυτά όμως αργότερα τον έβλαψαν πολύ. Αργότερα έγινε ο στοχός τους: 6 μήνες φυλακή, 1 μήνα σπίτι. Και αυτόν το μήνα τον περνούσε στην περιφρόνηση και στο χλευασμό, δηλαδή ήταν πιο καλά στην φυλακή που είχαν και αναγκαστική εργασία όλη μέρα, παρά στο χωριό που σε κυνηγάει ο άλλος για να επιβιώσει εκείνος.

Τέλος πάντων, την άλλη μέρα των εκλογών της επιτροπής του μετώπου που με είχαν βάλει έμενα μέλος (anëtar i këshillit të frontit) ήρθε κάποιος από την Κονίσπολη και μας συγκέντρωσε στο γραφείο. Εκεί μας είπε για τις υποχρεώσεις μας: Να συγκεντρώσομε τον κόσμο τρεις φορές την εβδομάδα να του κάνομε διαφώτιση για το κόμμα και για τον αρχηγόν μας, αλλά, πιο πολύ, να έχομε το νου μας παντού και πάντα, μέρα και νύχτα, μην τυχόν υπάρχουν αρρωστημένες σκέψεις και λένε τίποτα για τις γραμμές μας. Γι' αυτό ο καθένας μας πρέπει κάθε εβδομάδα να καταθέσει στο γραφείο μια έκθεση γράφοντας τι είδε και τι άκουσε όλη την εβδομάδα.

Περνούσανε οι μέρες και οι βδομάδες κ' εγώ ακόμα δεν τους πήγα τίποτα στο γραφείο. Τότες με καλέσανε και μου είπαν, γιατί δεν εργάζομαι για το κόμμα. Τους είπα πως «δεν έχω τίποτα να καταθέσω, γιατί, αφού το

Ξέρουν ο κόσμος πως εγώ είμαι μέλος της επιτροπής, πώς είναι δυνατόν κανείς να μιλήσει μπροστά μου έναντίον του κόμματος;» «Καλά», μου είπαν και σταμάτησαν να με ξανακαλέσουν.

Εν το μεταξύ φαίνεται πως ήρθαν και τα χαρτιά μου από το στρατό με τα παινέματα και άρχισε μια άλλη μεταχείριση. Με βάλανε φαίνεται στην κατηγορία των αυτών που έπρεπε οπωσδήποτε να βρεθεί ή να φτιαχτεί μια αιτία για να με μαζέψουνε πάλι για την φυλακή, όπως έγινε για όλους αυτουμούς που τους βγάλανε δήθεν με την αμνηστία.

Μετά από λίγες ημέρες ήρθε κάποιος Ηλίας Νάσης και με βρήκε στο χωράφι, και μου είπε: «Θανάση, με αυτή τη λίγη γνωριμία που έχουμε, σχημάτισα τη γνώμη πως πρέπει να σου έχω εμπιστοσύνη, και να σου πω κάτι που για μένα θα είναι πολύ επικίνδυνο αν το μάθουν, όμως αποφάσισα να σου το πω. Ήμουν στην Κονίσπολη και για κάποια δουλειά βρέθηκα σε κάποιο γραφείο, όπου άθελά μου πήρε κάτι το αφτί μου που αφορά το άτομό σου. Λέγανε πως θα σε έχουν σε αυστηρή παρακολούθηση και θα σου κάνουν πολύ άξαφνα έρευνα στο σπίτι, καθώς και σωματική έρευνα. Σου τα λέω για να προσέχεις, και προς Θεού, γιατί κάηκα με πετρέλαιο». Τον ευχαρίστησα και του υποσχέθηκα να μην τον προδώσω.

Αυτά μου είπε ο Ηλίας Νάσης, τα πήρα στα σοβαρά και πρόσεχα, όμως δεν έγινε κάτι τέτοιο. Δεν έγινε αυτό που μου είπε ο Ηλίας, γιατί μου σκάρωσαν κάτι πιο καλό και πιο επικίνδυνο. Στο χωριό μας, όπως και σε όλα τα χωριά της περιφέρειάς μας, ερχόνταν ένας αξιωματικός, λοχαγός από τη Λιαμπουριά, από το χωριό Χορμόβα, ονόματι Γκιολέκ Αλής. Αυτός ήταν ο φόβος και ο τρόμος της περιφέρειας, ήταν αξιωματικός της ασφάλειας και γύριζε στα χωριά κάθε μέρα με 5-6 παλικάρια διαλεχτούς και καλά αρματωμένους. Αυτός είχε αναλάβει να εφαρμόσει τις παραπάνω εντολές που του δίνανε με ακρίβεια και με τρομοκρατία. Κάπου-κάπου όμως ερχόνταν και μοναχός

του. Ήταν ένας πάρα πολύ έξυπνος και πολύ αφοσιωμένος στο κόμμα.

Ένα βράδυ λοιπόν που είχα βγει λίγο πιο πάνω από το σπίτι μου, στο Σοφά, και καθόμουν μόνος μου στο πεζούλι μπροστά στο σπίτι του Φίλιππα Φίλη, νάτο και με πλησιάζει ένας χωριανός μας, ο Θοδωρής Μήτσης. Ηρθε και κάθισε κοντά μου και άρχισε να φυσάει και να ξεφυσάει και να σιγοβλαστημάει για την κατάντια του χωριού και όλης της Αλβανίας. Αυτός ήταν ο τύπος του ψευτοπαλληκαρά. Εγώ δεν του μίλησα, αλλά αυτός σε λίγο με πιάνει από το μπράτσο και μου είπε (με χαμηλή φωνή) «Ξέρεις τι σκέφτηκα, Θανάση;» «Όχι!», του είπα. «Σκέφτηκα πως η ζωή εδώ για μας θα είναι δράμα και πρέπει να φύγουμε για την Ελλάδα, αλλά όχι έτσι με άδεια χέρια. Πρέπει να έχουμε μαζί μας και το κεφάλι του Γκιολέκα. Εσύ είσαι ο μόνος που θα μπορούσαμε μαζί να κάνουμε αυτή την δουλειά». Γύρισα τον κοίταξα, του είπα: «Άκου Θοδωρή, πολύ θα σε παρακαλέσω να μην μου ξαναπείς τέτοιες κουβέντες», και σηκώθηκα και έφυγα.

Πήγα στο σπίτι μου και δεν το είπα ούτε στον παππού ούτε στο θείο μου και έπεσα να κοιμηθώ. Ξάπλωσα και σκεφτόμουν αυτά που μου είπε ο Θοδωρής πριν λίγη ώρα. Ηρθε σε δύσκολη θέση, γιατί κανονικά και ως απλός, αλλά προπαντός ως μέλος της επιτροπής του μετώπου έπρεπε να πάω να το αναφέρω στο γραφείο. «Καλά», έλεγα πάλι, «αν είναι βαλτός, εάν όμως δεν είναι βαλτός και μου το είπε με δική του πρωτοβουλία, τότε τι γίνεται; Και αυτόν θα πάρω στον λαιμό μου και τον εαυτό μου δεν θα συγχωρέσω ποτέ. Όχι, είπα, δεν θα πάω και ό,τι θέλει ας γίνει.», και δεν πήγα.

Τι ήξερα εγώ περί αλληλοπαρακολουθήσεως: Μας το είπαν από την αρχή πως η σιωπή και η αδράνεια είναι εχθρική στάση. Όλοι πρέπει να έχουμε ένα μπλοκ και ένα μολυβί στην τσέπη για να σημειώσουμε ό,τι ακούμε και ό,τι βλέπομε και να το καταθέσουμε στο γραφείο. Από την άλλη όμως βάζανε ανθρώπους κάπως πιο έμπιστους

και τους στέλνανε σε ανείπωτο χρόνο και σε ύποπτο άνθρωπο να του εκφράσει κάτι το αντίθετο με το κόμμα ή κάποια αγανάκτηση δήθεν, για να δοκιμάσουν, θα πάει να το αναφέρει ή όχι;

Κ' έτσι, με ορισμένα κρούσματα τέτοια, είχε γίνει ο κόσμος άνω-κάτω, και δεν εμπιστεύεται ούτε η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα. Σε υποχρεώνουν και μοναχός σου όταν είσαι να λες συνεχεία υπέρ του κόμματος και του Ενβέρ Χότζα. Αν είναι δυνατόν και στον ύπνο σου να κάνεις πως ονειρεύεσαι και να λες: «Ζήτω ο Ενβέρ Χότζα!», διότι, και εκεί ακόμα, ίσως κάποιος σε παρακολουθεί. Στον ύπνο μόνο σε αφήνουν ήσυχο. Αυτό όμως δεν τελειώνει, από την κούνια μέχρι στον τάφο πρέπει συνέχεια να λες: ζήτω και αμήν.

-37-

Προετοιμασία για την Βαλκανική Επιτροπή

Με πολλά εμπόδια, με πολλές δυσκολίες, και με πολλές στενοχωρίες φτάσαμε στο τέλος του Ιανουαρίου του 1947, μπήκαμε στο Φεβρουάριο του 1947. Κάποια μέρα του Φεβρουαρίου να το και φτάνει ο Γκιουλέκας με τα παλικάριά του και μπήκε στο χωριό. Πήγε στο γραφείο και έκαμε έναν κατάλογο με καμιά 20αριά άτομα που έπρεπε να τους φωνάξουν να ρθουν στην πλατεία, γιατί κάτι τους ήθελε ο Γκιολέκας, μεταξύ αυτών είμαι και εγώ.

Αφού φτάσαμε στην πλατεία, μας είπε να πάμε μέσα στο καφενείο του Ηλία και του Δήμου Ντάγκα. Πήγαμε μέσα όλοι και περιμέναμε την συνέχεια. Να το και έρχεται με κάτι κόλλες χαρτιά στο χέρι γραμμένες με μηχανή και σχεδόν γεμάτες γράμματα. Φαίνεται πως πολλοί ελάχιστοι ξέρανε τι γράφανε. Ή μάλλον τι είχανε γράψει σε αυτές τις κόλλες. Ένας από αυτοσυνούς που το ήξερε ήταν και ο Θύμιος Μπέτσης, ένας γείτονάς μου. Δεν ξέρω

πως αυτός ο άνθρωπος αποφάσισε να με πλησιάσει και να μου ανοίξει συζήτηση. Μου είπε: «Ξέρεις, Θανάση, τι γράφουν αυτά τα χαρτιά;» «Όχι!», του είπα, «πού να ξέρω.» «Αυτά», μου είπε, «το κάθε φύλλο προορίζεται για τον καθένα μας χώρια και με διαφορετικά γραφόμενα.» «Δηλαδή;», του λέω. «Να», μου λέει, «το καθένα χαρτί γράφει και μια διαφορετική κατηγορία για τους Έλληνες, πως ήρθαν την τάδε βραδιά τόσοι Έλληνες στρατιώτες και σε δείρανε, σου πήρανε 5 κότες, και πολλά άλλα. Ο καθένας και μια άλλη κατηγορία, μέχρι και βιασμό γυναικών. Σε βάζουν να το υπογράψεις και τα έχουν για ντοκουμέντα να τα παρουσιάσουν σε κάποια Βαλκανική Επιτροπή που έχει σχηματιστεί και γυρίζει στα κράτη αυτά να εξετάσουν ποιος κάνει παραβιάσεις στο γαϊτονικό κράτος.» «Καλά», του είπα, «Θύμιο, φτάνει!», και απομακρύνθηκα. Έβλεπα πιο μέσα που υπογράφανε χωρίς να το κοιτάζουν καθόλου. Σε λίγο ήρθε και η σειρά μου. Ήρθε ο Γκιολέκας κοντά μου και μου το πρότεινε να υπογράψω.

Του είπα: «Σύντροφε Γκιολέκα, δεν πιστεύω να θεωρηθεί παράλογη απαίτηση, αν γυρέψω να διαβάσω αυτό που θα υπογράψω». Και εκείνος μου είπε: «Είδες όλους τους άλλους που υπογράφανε χωρίς καμιά αντίρρηση, γιατί έχουν εμπιστοσύνη στο κόμμα μας και στον αρχηγό μας. Εσύ δεν έχεις εμπιστοσύνη;»

Χωρίς να του απαντήσω έσκυψα και υπόγραψα. Και έτσι όλοι, όσοι ήμασταν εκεί μέσα, ήμασταν θύματα βανδαλισμών των Ελλήνων (κατά φαντασίαν), αφού φυσικά όλοι υπογράψαμε.

Πήγα στο σπίτι και του τα είπα του παππού μου αυτά που έμαθα, και αυτά που συνέβησαν. Δεν μπορώ να περιγράψω το θυμό του, την στενοχώρια του, και τον αγανακτισμόν του. Χτύπαγε τα χεριά, έτριζε τα δόντια του και χτυπούσε το στήθος του, δεν θα ξεχάσω αυτήν την εικόνα. Έκανε σαν το δεμένο λιοντάρι και μετά πήγε στο παράθυρο και κοίταζε προς τα βουνά, το Τσεγκέλι και Όρλια (Orrëla) που είναι τα σύνορα, και αμίλητος είδα που είχε δακρύσει.

-38-

9 Μαρτίου 1947 - Ημέρα πολύ μαύρη και πολύ δύσκολη Ένα τέλος και μιαν αρχή

Πράγματι αυτή η μέρα, η Κυριακή τις 9 Μαρτίου του 1947, ήταν πιο δύσκολη και πιο επικίνδυνη, από την ημέρα της Τζιμπράκας του Ελβασάνι. Μια μέρα πιο πριν είχα δει το τρίτο τρομαχτικό όνειρο με το μπαλκόνι που έπεσε, κι εγώ μαζί του, και το αυτοκίνητο που έτρεχε με ενενήντα χιλιόμετρα την ώρα κ' εγώ έπεσα στη μέση της καρότσας με το βαμβάκι και γλίτωσα. Ήταν πράγματι ένας τέλος και μια αρχή μαζί. Ήταν δηλαδή σαν να πέθαινα εκείνη την ημέρα και την άλλη μέρα ξαναγεννήθηκα ή ξαναζωντάνεψα 14 ώρες πιο μεγάλος. Λέω 14 ώρες, γιατί τόσες ώρες έκανα για να βρεθώ ελεύθερος στην Ελλάδα.

Και τώρα ας έρθουμε στο θέμα της ημέρας αυτής. Την ημέρα αυτή, την Κυριακή μάθαμε πως ο Γκιολέκας με τα παλικάρια του, και πολλούς άλλους που είχε πάρει από το ειδικό σώμα των φρουρών του συνόρου, πέρασε και μπήκε στο χωριό πολύ πρωί. Μας έκαμε εντύπωση αυτή η επίσκεψη τόσο πρωί και με τόση δύναμη στρατιωτική, αλλά δεν μπορούσαμε να βγάλουμε συμπεράσματα, απλώς περιμέναμε τη συνέχεια.

Αμέσως πήγε στο γραφείο των επιτροπών μετώπου νεολαίας και γυναίκας. Τους είπε πως σήμερα πρέπει να γίνει μια γενική συγκέντρωση, γι' αυτό πρέπει να χτυπήσουν την καμπάνα, και να στείλουν και ανθρώπους να τους φωνάξουν. Πήγαν, χτυπήσανε την καμπάνα, όπου το ξέραμε όλοι πως εννοεί συγκέντρωση, διότι ήταν μετά από την εκκλησία (γιατί ακόμα δεν τις είχανε κάνει αποθήκες και στάβλους τις εκκλησίες). Άρχισε ο κόσμος να πάει και να συγκεντρώνεται στην αυλή της εκκλησίας και σχολείου που είναι μαζί.

Ο θεός μου είχε πάει στον κήπο, ο παππούς μου μού είπε: «Για πήγαινε να ιδούμε τι διάολο θέλει αυτός σήμε-

ρα που ήρθε και με τόση δύναμη.» «Θα πάω.», του είπα και ντύθηκα. Έβαλα το μάλλινο σακάκι από σαγιάκι, και γελέκο μάλλινο, γιατί έκανε κρύο, έβαλα και μια κυλόττα από αυτές με αυτιά δίπλα στο γόνα, και τα άρβυλα και ξεκίνησα. Ανέβηκα την σκάλα, σιγά-σιγά και βαριεστημένα, και βγήκα στο δρόμο, προχώρησα αριστερά και, όταν έφτασα στην στροφή που γυρίζει τον ανήφορο για το χωριό μέσα, ενστικτωδώς γύρισα το κεφάλι πίσω για να ιδώ το σπίτι.

Το είδα το σπίτι, είδα και τον παππού μου που ήταν στην σκάλα και με συνόδευε με τα μάτια του. Σήκωσα το χέρι, τον χαιρέτησα- αυτό ήταν και το τελευταίο χαιρέτισμα. Και έστριψα στην γωνία, και έφυγα, όπου και πήγα στην αυλή της εκκλησίας. Εκεί βρήκα το Γκιολέκα με όλη την δύναμη και καμπόσους χωριανούς που είχαν πάει πιο μπροστά από μένα.

Παρέλειψα να πω πως, όταν ντύθηκα στο σπίτι, έτσι από συνήθεια, για να μην είμαι τέλεια άδειος, έβαλα στην μέση μου ένα μαχαίρι δικόπο που είχα πρόχειρο. Το λοιπόν, αφού πήγα και πέρασε λίγη ώρα, λέει ο Γκιολέκας: «Ξαναχτυπήστε την καμπάνα και να πάτε και εσείς να τους φωνάξετε!»

Αφού άκουσα τον Γκιολέκα να λέει αυτά, ξεκίνησα κ' εγώ να πάω να τους φωνάξω, να προσφέρω κ' εγώ κάτι για το κόμμα. Όμως την περιφρονήσανε και αυτή την προσφορά μου, γιατί, αφού με είδε ο Γκιολέκας που ξεκίνησα μου είπε: «Όχι εσύ, γιατί, αντί να τους πεις να έρθουν πιο γρήγορα, θα τους γυρίσεις πίσω!», και σταμάτησα.

Σταμάτησα βέβαια, αλλά αυτό το πήρα όχι βέβαια σαν προσβολή, αλλά σαν μια κακή αρχή. Αφού μαζευτήκανε σε λίγο σχεδόν όλοι, μπήκε ο Γκιολέκας στη μέση και διάλεξε τους νέους και τις νέες, μέχρι περίπου 35 χρόνων, και στους άλλους είπε να φύγουν. Αφού φύγανε οι άλλοι, μας είπε να πάμε μέσα στο σχολείο, όπου και πήγαμε.

Εδώ τώρα πρέπει να περιγράψω κάπως το σχολείο για να καταλάβομε την συνέχεια και τα συμβάντα. Το σχολείο

αυτό βρίσκεται μέσα σε μια αυλή με την εκκλησία και ένα σπιτάκι της καλόγριας. Το σχολείο είναι στη γωνιά της αυλής, βορειοδυτικώς και πιάνει χώρο περίπου 30Χ10μ. Είναι διώροφο, κάτω είναι οι αποθήκες με πόρτες απέξω και επάνω είναι το σχολειό με σκάλες μέσα από την αυλή. Η κεντρική πόρτα πρέπει να είναι μετά από τα 20 μέτρα προς τα δεξιά, όπου το υπόλοιπον κτήριο μένει γύρω στα 10 μέτρα, ίσια-ίσια ένας θάλαμος. Μόλις μπαίνεις στην κεντρική πόρτα που ανεβαίνεις την σκάλα βρίσκεσαι μπροστά σε ένα χολάκι, όπου αριστερά έχει μια εσωτερική πόρτα και μπαίνεις σε θάλαμο μεγάλο διδασκαλίας με θρανία μεγάλα. Δεξιά άλλη πόρτα που μπαίνεις σε άλλο θάλαμο διδασκαλίας πιο μικρό, και μπροστά είναι χωρισμένο ένα γραφειάκι μικρό του δασκάλου, με πόρτα και αυτό, και τα παράθυρα που πρέπει να είναι ή 11 ή 12, είναι πολύ μεγάλα και περίπου 80 με 90 πόντους πιο ψηλά από το πάτωμα. Αυτή είναι η περιγραφή του κτηρίου.

Πριν πάμε τώρα μέσα, και να πούμε το τι συνέβη εκεί μέσα, είναι ανάγκη να περιγράψω και την περιφέρεια αυτή μέχρι τα σύνορα. Το χωριό μας, το Μουρσί, βρίσκεται απάνω σε ένα βουναλάκι μπροστά από ένα μεγάλο βουνό, τη Μηλιά. Η περιφέρειά μας είναι σαν μια μεγάλη σκάφη, ένας μεγάλος κάμπος και γύρω-γύρω βουνά με μια έξοδο χαμηλή, μόνο προς το στενό της Κέρκυρας. Πιο πάνω από το χωριό μας, εκεί που το λέμε Μπογάζι, το βουνό έχει μια σχισμή, σαν μια φραντζόλα που την κόβεις με το μαχαίρι μέχρι κάτω, και από κει περνάει το ποτάμι που άρχεται από άλλα βουνά μεγάλα και διασχίζει τον κάμπο μας στην μέση και χύνεται στο στενό της Κέρκυρας. Όλο το καλοκαίρι έχει πολύ νερό και ποτίζουμε τον κάμπο, αλλά, όταν βρέχει πολύ, έρχονται πολλά νερά από τα βουνά και ο κάμπος γίνεται σαν θάλασσα.

Από το χωριό μας και κάτω, το νερό πιάνει από την άκρη του χωριού μέχρι κοντά στο απέναντι βουνό, και φαίνονται μόνο τα δέντρα. Όταν έχει βέβαια μεγάλη κακοκαιρία.

Και τώρα ας έρθουμε και πάλι στο θέμα: το τι συνέβη μέσα στο σχολείο εκείνη την ήμερα. Αφού μπήκαμε στο σχολείο και μαζευτήκαμε στο μεγάλο θάλαμο, αριστερά, καθίσαμε όλοι στα θρανία στριμωχτά και περιμέναμε τη συνέχεια. Σε λίγο να το ήρθε και ο Γκιολέκας με ύφος Ναπολεόντειο, κομψά ντυμένος και πολύ βαριά αρματωμένος, με δίπλα του δύο από τους διαλεκτούς του, και απέξω, στην σκάλα και στον άλλον θάλαμο που ήταν άδειο, ήταν οι άλλοι, οι διαλεκτοί του και οι συμπληρωματικοί που είχε πάρει εκτάκτως μαζί του.

Ανέβηκε στο διδακτήριο του δασκάλου και αμέσως μας έκανε γνωστό το σκοπό της συγκεντρώσεως αυτής. Να το ήρθαν και άλλοι 4 και καθίσανε κοντά του, και αυτοί βαριά αρματωμένοι: αυτόματο, περίστροφο, χειροβομβίδες, ακόμα και μαχαίρια. Με επιβλητικό ύφος άρχισε να λέει: «Σήμερα το χωριό σας πρέπει να δείξει το καλό παράδειγμα και όλοι οι νέοι να γραφτούν εθελοντές για την σιδηροδρομική γραμμή Δυροράχιον-Τίρανα. Σήμερα ο καθένας σας θα δείξει την ανδρεία και την αφοσίωση και την εκτίμηση των αγώνων μας, αν πιστεύετε τον αρχηγό μας, τον Ενβέρ Χότζα», και πολλά άλλα.

Εμείς χειροκροτήσαμε, όταν ανάφερε το όνομα του Ενβέρη. Μετά αρχίνησε να αναπτύξει τη σημασία της σιδηροδρομικής γραμμής, και μετά μας έσκασε το παρामीθι. «Ο αρχηγός μας», είπε, «γυρεύει γι' αυτές τις δουλείες οι νέοι της Αλβανίας να χυθούν όλοι ενθουσιασμένοι εθελονταί.». Και σταμάτησε για λίγο για να ιδεί τις αντιδράσεις μας στα πρόσωπά μας. Εμείς χωρίς ακόμα να ξέρομε καλά τι θα πει κομμουνισμός, πως οι αντιρρήσεις και οι πρωτοβουλίες έχουν πεθάνει, μείναμε όλοι βουβοί, δεν σήκωσε κανένας το χέρι για να γραφτεί εθελοντής.

Μας κοίταζε και εκείνος θυμωμένος, μετά πήρε μια κόλλα χαρτί στο χέρι, και μας είπε: «Εγώ θα πάω στον άλλο θάλαμο και να ρθείτε εκεί ένας-ένας να γραφτείτε.» Και έφυγε, πήγε στον άλλο θάλαμο.

Εμείς όλοι κοίταζε ο ένας τον άλλον χωρίς να μιλάει κανείς, και χωρίς να αποφασίσει κανείς να πάει να γραφτεί εθελοντής.

-39-

Η σύλληψή μου και άλλων δύο

Ναι, το κατάλαβα πως ως κατάληξη αυτή, η άρνηση η ολοκληρωτική, για να γραφτούν εθελοντές, θα είχε συλλήψεις, όπου εγώ έπρεπε να είμαι οπωσδήποτε.

Την απόφαση αυτή του Γκιολέκα την μαρτυρούσε ο τρόπος που ήρθε με τόση δύναμη, και ο τρόπος που μας μίλησε, πως αυτήν την ημέρα ήταν αποφασισμένος να πάρει εθελοντές ή να συλλάβει ορισμένους για τρομοκρατία, για να μπορέσει τουλάχιστον την επόμενη φορά να πάρει οπωσδήποτε, όπως κιόλας έγινε αργότερα.

Αφού περίμενε κάμποση ώρα και δεν πήγε κανένας να γραφτεί, πήρε την κόλλα στο χέρι και ήρθε στον άλλο θάλαμο τον μεγάλο που ήμασταν εμείς. Αμέσως άρχισε να ρωτάει πρώτα εμένα, γιατί δεν πήγα να γραφτώ και πριν του απαντήσω συνέχισε: «Έλα εσύ να γραφτείς πρώτος για καλό παράδειγμα, γιατί εσύ είσαι αυτός που τους υποδίζεις, είσαι και αυτός που μπορείς να τους κάνεις να γραφτούνε όλοι.», και σταμάτησε.

Τότες εγώ του είπα: «Εγώ, σύντροφε Γκιολέκα, δεν έχω ούτε έξι μήνες που απολύθηκα από το στρατό και είμαι και προστάτης οικογενείας: με μάνα, αδελφή, παππού και γιαγιά, και κακώς έχετε σχηματίσει τέτοια εντύπωση για μένα.» Μόλις εγώ τέλειωσα μου είπε: «Εγώ δεν γελιέμαι σε αυτά που λέω, γιατί ξέρω επί πλέον και το παρελθόν σου».

Σταμάτησε απότομα και γύρισε προς τα παλικάρια του, κάτι τους είπε σιγά και βγήκε στην αυλή, όπου ήταν οι άλλοι στρατιώτες, κάτι είπε και σε αυτούς, και γύρισε

μέσα θυμωμένος και με κακές προθέσεις. Σταμάτησε για λίγο κοιτάζοντας αγρία γύρω του και μετά φώναξε δυνατά: «Να φύγετε όλοι και να μείνουν εδώ μόνον οι επιτροπές και ο Αθανάσιος Στεφάνου, ο Γιάννης Λιόκοσης και ο Δώνης Κώτσιας.» Μείνανε οι 5-6 επιτροπές, άντρες και γυναίκες από 5 άτομα, και εμείς οι τρεις. Οι άλλοι φύγανε, δηλαδή μείναμε καμιά τριανταριά όλοι. Για λίγο μείναμε σαν διάλειμμα και ο Γκιολέκας εξαφανίστηκε, δεν τον βλέπαμε εκεί, ποιος ξέρει πού θα είχε πάει: ή για φαΐ θα είχε πάει ή για συμβούλιο με τα παλικάρια του. Όλοι μας αναρωτιόμασταν: «Γιατί μας κράτησε εδώ, αφού πέρασε και το μεσημέρι και πεινάσαμε κιόλας.»

Απέξω από το σχολείο ήταν λίγοι στρατιώτες και κάνανε βόλτες σκεπτικοί, κ' εμείς μέσα στο σχολείο περιμέναμε τον Γκιολέκα να ιδούμε τη συνέχεια. Εμένα έβαλε ο νους μου συλλήψεις, αλλά τι να κάνω, που δεν μπορούσα να φύγω. Τότε έβαλε ο νους μου και το μαχαίρι το δίκοπο που είχα απάνω μου, πως άπρεπε να το ξεφορτωθώ, γιατί «σε περίπτωση που θα με συλλάβουνε, είπα, και μου κάνουν σωματική έρευνα και μου βρουν το μαχαίρι, η σύλληψη θα συνοδεύεται ίσως και με δέσιμο.» Σκέφτηκα να του το δωσω του εξαδέλφου μου, του Βασίλη Διαμάντη. Τον είδα πιο πέρα και πήγα κοντά του (Ο Γκιολέκας βέβαια ακόμα έλειπε.) και του είπα: «Βασίλη, έλα που σε θέλω.» Και αμέσως προχώρησα νομίζοντας πως κατάλαβε και ερχόνταν πίσω μου. Τι έγινε όμως, εκείνος δεν κατάλαβε και εκεί κοντά του βρισκόνταν ένας άλλος Βασίλης, ο Βασίλης Νάτσης, ο παλιός δάσκαλος του χωριού μας και, νομίζοντας πως του το είπα αυτουνού, με ακολούθησε εκείνος. Εγώ προχώρησα λίγο και γύρισα το κεφάλι μου πίσω, για να δω αν ερχόνταν πίσω μου ο Βασίλης Διαμάντης, και βλέπω πως με ακολουθούσε ο Βασίλης Νάτσης. Σταμάτησα και του είπα πως φώναξα τον Διαμάντη και όχι εκείνον, τότες μου είπε: «Παρντόν», και γύρισε πίσω.

Την ίδια στιγμή μπήκε ο Γκιολέκας μέσα με τα παλικάρια-

ρια του και ανέβηκε αμέσως στην εξέδρα του δασκάλου. Ορθιος όπως ήταν, πίσω από το γραφείο του δασκάλου, μας κοίταζε όλους θυμωμένα, και μας είπε να καθίσουμε εκεί στα μπροστινά θρανία, όπου και πήγαμε και καθίσαμε. Εγώ πήγα και κάθισα στο θρανίο που ήταν η γυναίκα του εξαδέλφου μου, του Κίτσιου Στεφάνου, που ήταν και μέλος της επιτροπής των γυναικών. Πήγα και κάθισα κοντά της με κάποιο σκοπό.

Ο καιρός απέξω άρχισε να βροντάει να αστράφτει και να βρέχει, ο Γκιολέκας με τα παλικάρια του από μέσα και αυτοί αγριεμένοι και θυμωμένοι σαν τον καιρό, θέλανε να μας τιμωρήσουνε. Πήρε πόζα ο Γκιολέκας και φέροντας μπροστά το περιστροφό του, άρχισε να φωνάζει με ατσαλένια φωνή, που πώς δεν ράγισαν οι τοίχοι, λέγοντας: «Το χωριό σας έχει μείνει πολύ πίσω. Όχι μόνο από την περιφέρειά σας, αλλά και απ' όλη την Αλβανία, γιατί υπάρχουν άνθρωποι εδώ μέσα που σας μποδίζουν να συμβαδίσετε κ' εσείς με τους άλλους. Σας το λέω αυτό πως θα είναι εις βάρος σας και θα μείνετε πίσω σε όλους τους τομείς της ζωής. Αλλά όχι, δεν θα τους αφήσομε να σας μποδίσουν, γιατί τους ξέρομε και θα τους ταχτοποιήσω, για να μπορέσει το χωριό σας, όχι μόνο να συμβαδίσει, αλλά και να διακριθεί κιόλας.»

Όλοι είχαμε μείνει άφωνοι και περιμέναμε την συνέχεια. Εγώ εν τω μεταξύ, που τώρα ήμουν βέβαιος για την σύλληψή μου, επιχείρησα κάτι πολύ επικίνδυνο. Καθώς ήμουν κοντά στην γυναίκα του εξαδέλφου μου και κοιτάζοντας τον Γκιολέκα, έβγαλα σιγά-σιγά το μαχαίρι το δίκοπο που δεν ήταν και μικρό- θα πρέπει να ήταν γύρω στους 23 πόντους, λάμα και λαβή- και της το έβαλα στην ποδιά της. Εκείνη το κατάλαβε και, χωρίς να κοιτάζει προς τα μένα καθόλου, το πήρε και το έβαλε κάτω από την πόδια της και το κράταγε με το χέρι της. Εγώ μια φορά το ξεφορτώθηκα. Εκείνη μετά, όταν έφυγε, την είδα με τα δυο της χέρια κάτω από την πόδια της βάδιζε προς την πόρτα και έφυγε ανενόχλητη και πολύ ψύχραι-

μη, το θυμάμαι και απορώ, και τη θαυμάζω.

Μετά ο Γκιολέκας πήρε ύφος και ξαναείπε: «Να φύγετε όλοι και να μείνει εδώ μόνο ο Θανάσης Στεφάνου, ο Γιάννης Λιόκοσης και ο Δώνης Κώτσιας!» Σηκωθήκανε όλοι και φύγανε, και μείναμε εμείς οι τρεις. Αφού φύγανε όλοι, διέταξε τα παλικάρια του να μας κάνουν σωματική έρευνα. Αφού τελείωσε και η έρευνα, μας πήρανε και τους τρεις και μας πήγανε στον άλλον θάλαμο του σχολείου ανατολικά και κλείσανε την πόρτα.

Οι στρατιώτες, λόγω της μεγάλης κακοκαιρίας, ήταν άλλοι στον προθάλαμο του σχολείου, και άλλοι στην πόρτα της εκκλησίας, και ο Γκιολέκας κάπου είχε πάει. Μόλις μας κλείσανε την πόρτα, εμείς αλληλοκοιταχτήκαμε με απορία και με φόβο βλέποντας τα πράγματα πολύ δύσκολα. Πήγαμε και καθίσαμε στα θρανία, ο ένας μακριά από τον άλλον, με σκεφτά τα κεφάλια. Σε λίγο σηκώθηκα εγώ και πήγα και είκανα βόλτα, από την πόρτα την κλειστή μέχρι στη γωνία, στο παράθυρο που ήταν ο μαύρος πίνακας των παιδιών. Μετά ήρθε και ο Γιάννης κοντά μου και περπατούσαμε δίπλα και οι δυο. Μόλις έφτασε κοντά μου, μου έβαλε στο χέρι ένα κομμάτι χαρτί που έγραφε: «Θανάση, σήμερα 9 Μαρτίου μου μοιάζει πολύ με την ημέρα 12 Μαΐου 1945, τώρα τι να το κάνω; και τώρα τι γίνεται; Τα πράγματα είναι πολύ άσχημα, το ολιγότερο να μην ξαναβγούμε από τη φυλακή.» «Δεν μου λες, του είπα, αυτόν γιατί τον κρατήσανε μαζί μας;» «Αυτό αναρωτιέμαι κ' εγώ.», μου είπε ο Γιάννης. «Άκου, Γιάννη», του είπα. «Απόψε αποκλείεται να μας αφήσουν εδώ μέσα, γιατί δεν είναι ασφάλεια, άραγε θα μας πάνε στην Κονίσπολη που έχει κρατητήρια. Στο δρόμο θα είναι αδύνατον να τους φύγουμε, γιατί είναι και πολλοί, και θα μας έχουν δεμένους, γι' αυτό, Γιάννη, πρέπει να σκεφτούμε τι θα κάνουμε.

Το σχολείο και η Εκκλησία του χωριού του Θανάση Στεφάνου. Μακέτες του ιδίου.

-40-

Η δραπέτευσή μου

Άμα του είπα του Γιάννη «πρέπει να σκεφτούμε τι θα κάνουμε», είχα συλλάβει το σχέδιο αστραπιαίως, του είπα πάλι: «Γιάννη, πρέπει να φύγουμε από δω πριν μας δέσουν και μας πάρουν.» «Ναι!», μου είπε ο Γιάννης, «μα πώς; Εγώ το βλέπω ακατόρθωτο, αφού έχει και τόσους στρατιώτες απέξω που δεν ξέρομε πού φυλάνε.» Τότε του ξαναείπα του Γιάννη: «Εγώ, καθώς ξέρεις, τα έχω πιο σκούρα, και θα φύγω έστω μοναχός μου.» «Μα τι λες;», μου είπε ο Γιάννης. (Κανονική λογομαχία, αλλά σε χαμηλό τόνο, λόγω που δεν είχαμε εμπιστοσύνη στον Δόνη

Κώτσια.) «Αμα εσύ φύγεις, εμάς θα μας πούνε: «Εσείς, γιατί δεν φωνάξατε;» Μετά μου είπε: «Μα και πώς θα φύγεις; Εγώ το βλέπω ακατόρθωτο.» «Τον βλέπεις», του λέω, «το μαύρο πίνακα των παιδιών;» «Ναι», μου είπε. «Το βλέπεις πως πίσω από τον πίνακα ακριβώς είναι το γωνιακό παράθυρο;» «Ναι.», μου είπε. «Άκου τώρα τι θα κάνω.», του είπα. «Εσύ θα πας κοντά στο Δόνη να κάτσεις, εγώ θα κάνω βόλτες εδώ. Η βόλτα μου θα καταλήγει να πάω πίσω από τον πίνακα, να κάνω πώς κάτι γράφω με κιμωλία, και να βγαίνω πάλι για βόλτα. Αυτό θα γίνει κάμποσες φορές, ώσπου να κοιτάξω και απέξω από το παράθυρο αν υπάρχει σκοπιά, ώσπου να βρω το συντομότερο την ευκαιρία να σαλτάρω και να φύγω. Εσείς μετά θα πείτε πως «ο πίνακας μας εμπόδισε και δεν είδαμε πότε έφυγε», όπως κιόλας το παράθυρο δεν φαίνεται πίσω από τον πίνακα.» «Καλά.», μου είπε ο Γιάννης και πήγε κοντά στον Δόνη και κάθισε.

Μόλις εγώ ξεκίνησα να κάνω την πρώτη βόλτα προς τον πίνακα, να το και ανοίγει πόρτα και μπαίνει ο Γκιολέκας μέσα, και μου κάνει νόημα να πάω κοντά του.

Μόλις πήγα μου λέει: «Πέρανα μπροστά!» και με έβγαλε έξω από το θαλαμο αυτό και με πήγε δίπλα στο γραφείο του δασκάλου. Πίσω του στεκόταν ένας ψηλέας επιλοχίας με το αυτόματο στο χέρι. Μόλις μπήκαμε μέσα, στάθηκε μπροστά μου και μου είπε: «Ήρθε η ώρα να τα πληρώσεις όλα. Σε ξέρω τι πράμα είσαι και τι παλιόμουτρο. Ξέρω και του στρατού τα κατορθώματά σου και θα σε κανονίσω με τα χέρια μου.» Πήρε ένα κουτί με κιμωλία που ήταν απάνω στο γραφείο του δασκάλου και το έβαλε στην πόρτα για να σταθεί ανοιχτή, να μην κλείσει και δεν με βλέπει ο σκοπός. Μετά στράφηκε στον επιλοχία και του είπε: «Θα κάτσεις εδώ στην πόρτα και θα έχεις το νου σου από αυτό το βρωμερό πρόσωπο!» (Του το τόνισε τόσο πολύ που ακόμα νομίζω πως τον ακούω να το λέει αλβανικά: Atë fytyrën e qelbur!), και έφυγε. Κάτι είπε και στους άλλους στρατιώτες, και έφυγε φαίνεται και από την αυλή.

Ο Γκιολέκας έφυγε, η πόρτα του σχολείου ανοιχτή, η πόρτα του διπλανού θαλάμου με τους δυο άλλους κρατούμενους κλειστή, η πόρτα η δική μου ανοιχτή με το κουτάκι κιμωλίες. Ο επιλοχίας με το γερμανικό αυτόματο στην πόρτα μου κ' εγώ καθόμουνα στο μικρό τραπεζάκι του δασκάλου με λίγα βιβλία απάνω, κοντά στο παράθυρο.

Κάθισα στο τραπεζάκι και σκεφτόμουν τι μπορεί να γίνει για να γλιστρήσω από κει μέσα. Αν και ήταν παράτολμο, αλλά έτσι και έτσι χαμένος είμαι. Αφού κοίταζα το παράθυρο και είδα πως και τα δυο φύλλα με τα τζάμια είναι κλεισμένα με την μαντζαρόβεργα, κάθισα και είπα πως το συντομότερο πρέπει κάτι να ενεργήσω, γιατί κοντεύει και να νυχτώσει, και μπορεί να ρθουν να μας πάρουν για την Κονίσπολη. Ο καιρός ήτανε κατακλύσιμος, είχε σταματήσει να βρέχει, αλλά άστραφτε και βροντούσε. Όπως καθόμουν, και ο επιλοχίας στη πόρτα την ανοιχτή στεκόνταν απέξω, 3-4 μέτρα πιο πέρα, πήρα ένα βιβλίο του δασκάλου που ήταν απάνω στο τραπέζι, και σηκώθηκα απάνω, και έκανα πως διάβαζα. Το βιβλίο το κράταγα με το δεξί χέρι και το αριστερό χέρι το κούμπησα στο παράθυρο. Έκανα πως διάβαζα και κοίταζα και το φρουρό που βηματίζε στη πόρτα, 3-4 βήματα από την πόρτα μου μέχρι στην εξώπορτα του σχολείου. Είδα πως τα 3-4 βήματα που έκανε προς την εξώπορτα, μου είχε γυρίσει την πλάτη του και μετά ξαναγύριζε πάλι προς την πόρτα μου με πρόσωπο προς τα μένα. Είπα μέσα μου πως αυτά τα 4 βήματα που μου έχει γύρισε την πλάτη, μόνο αυτά είναι για μένα για να ενεργήσω κάτι στο παράθυρο, και με πολύ μεγάλη προσοχή, να μην κάνω θόρυβο.

Έτσι και έκανα. Τώρα όρθιος στο παράθυρο κοντά, με το αριστερό χέρι στο πόμολο και στο δεξί το βιβλίο, περιμένα να μου γυρίσει την πλάτη ο φρουρός. Με το γύρισμα της πλάτης, εγώ λασκάρισα λίγο το πόμολο, με το γύρισμα προς τα μένα σταμάτησα, ξαναγύρισε ο φρουρός, ξελασκάρισα εγώ το πόμολο, σε 3 βόλτες του φρουρού το λασκάρισα τέρμα το πόμολο και τα φύλλα του τζαμι-

ού τώρα ήταν ελεύθερα για άνοιγμα. Με τον ίδιο τρόπο, και πιο προσεκτικά ακόμα άνοιξα και τα δύο φύλλα του παραθύρου. Στη άλλη βόλτα του φρουρού έβγαλα το κεφάλι μου αστραπιαία απέξω και κοίταξα αν είχε φρουρό και απέξω, όπου είδα πως δεν είχε. Μετά αμέσως έβαλα το βιβλίο απάνω στο τραπέζι και κάθισα κάτω, και σκαφτόμουν όλες τις ενέργειες που έπρεπε να κάνω, αν τα κατάφερνα και έβγαινα έξω. Είπα μέσα μου πως πρέπει να κανονίσω προκαταβολικώς τα βήματα μου και την κατεύθυνσή μου, για να μην τα σαστίσω και πέσω σε άλλη παγίδα. Η απόφασή μου ήταν «αν τα καταφέρω και σαλτάρω από δω μέσα, η κατεύθυνση μου θα πρέπει να είναι πρώτα προς τα μέσα, στην Αλβανία, δηλαδή προς το βουνό, την Μηλιά, και μετά βλέπω και κάνω, όταν θα έχω φύγει από τα δεσμά αυτά.»

Τώρα όλα ήταν έτοιμα, μόνο που έπρεπε να βγάλω τα άρβυλα που φορούσα για πιο αθόρυβος και για πιο ευκίνητος. Αμέσως τα έλυσα και τα έβγαλα, και τα βάλω πιο πέρα, κάτω από το τραπέζι. Όταν κοίταξα προς τον φρουρό μου, τον είδα να μου είχε γυρίσει τις πλάτες και να κουβεντιάζει με κάποιον ή κάποια που ήταν μπροστά του και δεν φαινόταν καθόλου. Με μια μικρή κίνηση όμως του φρουρού διέκρινα πως ήταν η μάνα μου που κάτι του έλεγε και κάτι του έδινε (Καθώς έμαθα από τα εξαδέλφια μου και την αδελφή μου, η μάνα μου του έδινε κάτι λεφτά για μένα).

Για μένα όμως αυτή ήταν η καλύτερη ευκαιρία και δεν έπρεπε να τη χάσω, ήταν ζήτημα δευτερολέπτου που έπρεπε να αποφασίσω και να δράσω. Αστραπιαία έριξα μια ματιά απ' έξω μην τυχόν και είχε άλλο σκοπό, και αμέσως σαλτάρισα πάνω στο παράθυρο, που είναι γύρω στους 70-80 πόντους πιο ψηλά από το πάτωμα. Κοιτάζοντας προς τον φρουρό μου, γύρισα την πλάτη προς τα έξω και κρεμάστηκα από το παράθυρο απέξω, άφησα τα χέρια και έπεσα κάτω.

Κάτω όμως, επειδή είναι ψηλά και δεν μπόρεσα να

σταθώ στα πόδια μου, έπεσα ανάσκελα. Με το που έπεσα τ' ανάσκελα, έριξα μια μάτια στο παράθυρο, μην τυχόν και ο φρουρός με πήρε χαμπάρι και θα με σημάδευε με το αυτόματο, άλλα τίποτα. Τότες κάτι πιο γρήγορο από αστραπή, σηκώθηκα και έκανα προς τα πέρα, όχι έτρεχα, άλλα πετούσα' δεν ακουμπούσα στη γη, μόλο που είναι πετρώδες και ανώμαλο.

Πέρασα από πάνω δίπλα στο σπίτι του Πρόκου Μπουζούκη, έκαμα προς τον Καλιά για το σπίτι του Λεωνίδα Μπάσκα, εκεί έστριψα δεξιά προς το κήπο του Σταύρου Κότε (Çano Kote.) Εκείνος το σωκήπι του (χωράφι) το είχε φράξει πολύ καλά και με καινούργιους πάσσαλους και καινούργια αγκάθια(driza), άλλα εγώ έβαλα τα δύο χέρια σε δύο πάσσαλους και σαλτάρισα μέσα στο χωράφι αυτό, τρέχοντας προς την προκαθορισμένη κατεύθυνση. Έφθασα στον άλλο φράχτη κοντά στο σταυροδρόμι, τον σαλτάρισα και αυτόν και βγήκα στο σταυροδρόμι στην κορομηλιά(kumbulla) του Θωμά Μαύρου και σαλτάρισα απέναντι, στο χωράφι του Πήλιου Παπά. Μόλις μπήκα και εκεί, αισθάνθηκα πως γλίτωσα, γιατί είναι το εκτός χωριού. Έφθασα όμως εκεί μέσα σε πολύ ελάχιστο χρόνο, τόσο λίγο που δεν μπορώ να το καθορίσω.

Προχώρησα λίγο και έφτασα στην άκρη του χωραφιού, στα σύνορα με το τσαϊρι (χωράφι) του Φίλλιπα Φίλη, που ήταν μια σούδα μεγάλη και σκεπασμένη με βάτα και δέντρα, και μπήκα μέσα, και κάθισα λίγο να πάρω αναπνοή και να στήσω το αφτί μου πίσω, μήπως ακούσω τίποτα. Δεν κάθισα ούτε μισό λεπτό και προχώρησα στο τσαϊρι (έτσι τα λέγαμε: άλλα τσαϊρια και άλλα σωκήπια) του Φίλλιπα Φίλη και γύρισα δεξιά. Έφτασα στο δικό μας τσαϊρι, το πέρασα και το δικό μας, μπήκα στο τσαϊρι του Θωμά Μαύρου και βγήκα στη Μαλαθριά, έξω τέλεια από το χωριό και μέσα σε κάτι μεγάλα παλιόχορτα που τα λέγαμε μπάθερα (bathërra), όπου και κάθισα κάτω για τα καλά. Εκεί ανάσαινα για τα καλά, εκεί κατάλαβα πως είχα γλιστροήσει από τα νύχια τους. Μόλις κάθισα, άρχισα

να βγάζω τα αγκάθια από τις πατούνες μου που σαλτάρισα τόσες φράχτες μόνο με τις κάλτσες που και αυτές είχαν ανοίξει από κάτω.

Καθισμένος σταυροπόδι μέσα στα πανύψηλα χορτάρια και στο σκοτάδι και με πολλή κακοκαιρία, άρχισα τώρα να σκέφτομαι πολλά, γιατί εδώ είναι άλλος σταθμός. Μέχρι εδώ τα εκτέλεσα σωστά τα προβλεπόμενα και τις αποφάσεις μου. Εκεί κάθισα κάμποση ώρα. Τώρα η σκέψη μου πήγε πρώτα στο τι άραγε να γίνετε στο σχολείο, στους δικούς μου, στους στρατιώτες και σε όλο το χωριό, τώρα από την οργή του Γκιουλέκα.

Πριν πω για τα επόμενα σχέδια και αποφάσεις, νομίζω πως πρέπει να πω το τι συνέβη στο χωριό μου εκείνο το βράδυ που εγώ έφυγα, όπως μου τα είπαν και έμενα τα εξαδέλφια μου μετά από χρόνια που ήρθανε στην Ελλάδα. Η γυναίκα που κουβεντιάζε ο σκοπός ήταν η μάνα μου, που του μετρούσε κάτι λεφτά για μένα και κάτι του λεγε, λες και ήταν σκόπιμο να τον καθυστερήσει για να φύγω εγώ. Το μόνο που μένει άγνωστο ακόμα είναι ο χρόνος που μεσολάβησε από την στιγμή που ο φρουρός μου άρχισε να κουβεντιάσει με την μαμά μου, μέχρι που γύρισε πίσω για να μου δώσει τα λεφτά. Λοιπόν, ο σκοπός αφού πήρε τα λεφτά, γύρισε για να ρθει μέσα να μου τα δώσει. Αξαφνα όμως είδε πως εγώ έλειπα από μέσα, το παράθυρο ανοιχτό και τα άρβυλά μου κάτω από το τραπέζι. Αμέσως έβαλε τις φωνές: «Στα όπλα και μας έφυγε ο Θανάσης Στέφανου!» Βγήκε στη αυλή σαν τρελός και φώναζε: «Τρέξτε να περικυκλώσετε το κτήριο και να πιάσετε τα πόστα στην άκρη του χωριού, για να μην μας φύγει!» Η μαμά μου και οι άλλοι δύο κρατούμενοι πάγωσαν από την τρομοκρατία αυτή. Ο Γκιουλέκας έλειπε εκτος αυλής και, όταν ήρθε και του το είπαν, πήγε να σκάσει από το κακό του.

Το τι έγινε μετά είναι τρομερό μέσα σε τόση άγρια νύχτα από κακοκαιρία και με την λύσσα του Γκιουλέκα, όλο το χωριό τρομάξανε. Αφού πιάσανε τα πόστα καλά, μετά

μπήκανε οι υπόλοιποι με τον Γκιολέκα στο χωριό και μαζέψανε κάμποσους και τους πήγανε στο κατώι του Κώστα Κέσκου (Κοζο Qesku). Πρώτα πήρανε τη μάνα μου και τους δυο κρατούμενους και τους πήγανε εκεί μέσα στο κατώι και με δυο φύλακες, μετά πήρανε άλλους πολλούς συγγενείς μου και φίλους μου. Μόλις τους πηγαίνανε μέσα, τους βάζανε κοντά στον τοίχο με τα χέρια ψηλά και με το ένα ποδάρι μαζεμένο. Ήταν μια τραγική εικόνα, άλλα συνέβη και κάτι που μέσα σε τόση θλίψη γελάσανε όλοι. Μεταξύ πολλών που πήρανε, πήγανε πήρανε και τον εξάδελφό μου, το Βασίλη Διαμάντη. Αφού του ανοίξανε την πόρτα και μπήκε μέσα, και είδε τους άλλους να είναι κοντά στον τοίχο όρθιοι, με τα χέρια ψηλά και με το ένα ποδάρι μαζεμένο πίσω, πήγε και αυτός χωρίς να του το πούνε και μπήκε στη σειρά κοντά στον τοίχο και σήκωσε τα χέρια και το ένα ποδάρι. Εκεί γέλασαν όλοι, σκοποί και κρατούμενοι, με την κάρδια τους με τον Βασίλη.

Αυτή η νύχτα έτσι πέρασε με τρομοκρατία, γιατί ψάχνανε παντού, επειδή είχαν την γνώμη πως ήταν αδύνατον κείνη τη βραδιά να κατορθώσει άνθρωπος να φύγει με τέτοια κακοκαιρία και με το ποτάμι γεμάτο, που όλος ο κάμπος ήταν μια θάλασσα θολή, και μούγκριζε στο πέραςμα του. Κατά συνέπειαν, και κατά τα συμπεράσματά τους, έπρεπε να περιμένω να πέσει το ποτάμι, να βρω και πουθενά κάνα ντουφέκι και μετά να επιχειρήσω να φύγω.

Κατά τα μεσάνυχτα θυμήθηκε ο Γκιολέκας και έστειλε έναν στρατιώτη με τα πόδια για να πάει να ειδοποιήσει την εφεδρική διμοιρία που ήταν στο Τσιφλίκι, και τους βλάχους των συνόρων με τα σκυλιά, να τρέξουν να πιάσουν τα σύνορα από την Ορλια μέχρι κάτω την κορυφογραμμή, στο στενό της Κέρκυρας. Αυτό έγινε, άλλα πολύ αργά, γιατί, ώσπου να πάει ο στρατιώτης από την γέφυρα στο Μπογάζι, γιατί τις άλλες γέφυρες τις είχε κόψει το ποτάμι που είχε φουσκώσει πρωτοφανές, σχεδόν ξημέρωσε, και έτσι ήταν κατόπιν εορτής.

Αυτά και πολλά αλλά συνέβησαν εκείνο το βράδυ μέχρι την άλλη μέρα κοντά μεσημέρι που τους άφησαν όλους ελεύθερους, ακόμα και τους δύο κρατούμενους. Το τι έγινε αργότερα με τους στρατιώτες και τον Γκιολέκα δεν μάθαμε τίποτα, γιατί και ο Γκιολέκας εξαφανίστηκε μετά από λίγες ημέρες.

Και τώρα ας έρθω ξανά εκεί που έφτασα έξω από το χωριό, στα πανύψηλα χόρτα, στη Μαλαθριά, όπου και καθόμουν σταυροπόδι σαν πασάς στον οντά. Αφού εξάντλησα αυτή την σκέψη, μετά συνήλθα πάλι στην πραγματικότητα και σκέφτηκα πως τώρα χρειάζεται άλλη σκέψη, άλλο πλάνο και άλλες αποφάσεις που πρέπει να τις μελετήσω με ακρίβεια και να τις εκτελέσω με πολλή ακρίβεια, όπως και μέχρι εδώ. Όπου είπα: «Πρώτα απ' όλα αύριο το πρωί θα μου είναι αδύνατον να περάσω τα σύνορα. (Γιατί αυτά που έγιναν εγώ τα πρόβλεψα: γενική επιστράτευση των γύρω δυνάμεων και των βλάχων με τα σκυλιά τους για τα σύνορα.) Άραγε ό,τι έχεις να κάνεις απόψε μέχρι πριν ξημερώσει, αλλιώς θα είσαι ποντίκι μέσα στη φάκα. Λοιπόν, όσο για το ποτάμι που έχει σκεπάσει όλο τον κάμπο, πρέπει να πάω πολύ κάτω, εκεί που το ποτάμι ανοίγει, και με πολλή προσοχή μήπως τα καταφέρω και περάσω.»

Συν το ποτάμι είχα και την τρομερή κακοκαιρία, και το σκοτάδι που ήμουν σαν με κλειστά μάτια και περίμενα να αστράφτει για να προχωρήσω. Δεν είχε και φεγγάρι, γιατί έβγαινε στις 4 η ώρα μετά τα μεσάνυχτα. «Λοιπόν, σήκου, κύριε Θανάση, και προχώρα!»

Σηκώθηκα και προχώρησα μέσα από τα πανύψηλα αυτά χόρτα, τα μπάθερα και πήγα στις ελιές του Ντίνο Γιάννου. Πέρασα από μέσα και βγήκα στο Πράλι (pralli). Ακόμα εκεί είμαι και περπατώ σε βουναλάκι, που έρχεται η συνεχεία από το χωριό μου και απλώνεται άκρη του κάμπου μέχρι κάτω στο Μπουλιάρι. Εκεί στο Πράλι ήταν ένα δάσος πυκνό από σκίνα κοντά, που ήταν αδύνατον να περάσει άνθρωπος και την ημέρα ακόμα, γι' αυτό παρέκ-

κλινα λίγο αριστερά και μπήκα στο δικό μας χωράφι, που είχαμε ανοίξει το δάσος, και προχώρησα στο άλλο χωράφι του διπλανού, του Κόλια Μάνου. Κατέβηκα στον κατήφορο στο Γκρόπα ε Πήλιο Σίμες (Gropa e Pilo Simes) και έφτασα στην Μπαλτοπούλα (Βαλτοπούλα) του Πέτρου Κέσκου, που ήταν στην άκρη που τελειώνει το βουναλάκι, και στην άκρη που αρχινάει ο κάμπος με τα πολλά νερά. Εκεί ξανακάθισα για να συγκεντρωθώ.

Κάθισα δεκαριά λεπτά και σηκώθηκα. Πήγα στο φράχτη του χωραφιού, έβγαλα ένα πάσαλο καλό για στήριγμα και οδηγό, έκανα και το σταυρό μου και ξεκίνησα για τον κάμπο που μούγκριζε από τα πολλά θολά νερά. Μόλις πάτησα τα νερά, σταμάτησα λίγο και περίμενα να αστράφτει, για να καθορίσω την κατεύθυνση μέχρι την άλλη άκρη του πρώτου τομέα, μέχρι εκεί που υπάρχει η πρώτη μεγάλη σούδα ή αυλάκι, πώς να το πω, με τα πολλά θολά νερά (Vija e Vuvoit) που το λένε. Αυλάκι του Βουβού.

Σιγά-σιγά πέρασα το Κλόγκερι της μέσης που το λέμε (Kllogjëri i mesit) και έφτασα στην άκρη, στο μικρό ποταμάκι, μπορώ να το πω, επειδή συγκεντρώνει πολλά νερά. Εκεί, με την βοήθεια της αστραπής και πάλι, είδα το καμένο δέντρο, που εκεί ακριβώς ήξερα πως υπάρχει ένας μέρος που τα νερά ανοίγουν και δεν έχει πολλή ορμή.

Σιγά-σιγά έφτασα στο δέντρο και με την αστραπή είδα αυτό το πέρασμα πως είναι γεμάτο μέχρι που τα νερά βγαίνουνε απέξω, αλλά επειδή από κάτω τα εμποδίζανε τα νερά τα βάτα δεν είχε πολλή ορμή, έτσι το κατάλαβα, και δεν υπήρχε και πουθενά αλλού να περάσω.

Αποφάσισα σιγά-σιγά και με το ξύλο που κρατούσα στα χέρια για στήριγμα από κάτω, προχώρησα. Όταν έφτασα στη μέση, τα νερά φτάσανε μέχρι κοντά στις αμασχάλες, αλλά χωρίς πολλή ορμή. Έτσι με τον πάσαλο έσπρωξα το σώμα μου και ξεπέρασα τη μέση, όπου σε λίγο έφτασα στην άλλη άκρη και βγήκα έξω.

Ήταν η πρώτη δυσκολία του ποταμιού, με περιμένανε όμως και άλλες πιο πέρα. Εδώ με βοήθησε το καμένο

δέντρο και τη βρήκα την περατσάδα που λένε, τώρα με περιμένει ο κύριος όγκος του ποταμιού που κατεβαίνει και καταλήγει στη θάλασσα. Δεν έφταναν τα νερά του ποταμιού, ήταν και ο καιρός, κατακλυσμός, αστραπές, βροντές, και βροχή με τη στάμνα. Η αστραπή όμως με βοήθησε πολύ για να προσανατολιστώ με την βοήθεια και πάλι του δέντρου. Τώρα πρέπει να πάρω την άκρη του ποταμιού αυτού που πέρασα με δυσκολία και να κατέβω πολύ κάτω για να βρω την ευθεία γραμμή που πρέπει να περάσω και το μεγάλο ποτάμι.

Πήρα άκρη-άκρη, μέσα σε νερά και λάσπες μέχρι το γόνατο, και κατέβηκα κάμποσο κάτω. Εκεί στάθηκα πάλι και, με την βοήθεια της αστραπής, έψαξα να βρω την ευθεία γραμμή με την βοήθεια ενός δέντρου πανύψηλου που υπήρχε εκεί ακριβώς που ήξερα πως τα νερά ανοίγουν σε διακλάδωση και το ποτάμι είναι κάπως πιο ακίνδυνο.

Το δέντρο αυτό ήταν η Λεύκα του Καμπέρη που τη λέγαμε. Ήταν εκεί που είχαμε και εμείς ένα χωράφι μεγάλο που το λέγαμε Κάνταλη. Αφού καθόρισα την ευθεία για το δέντρο αυτό, προχώρησα προσεκτικά προς τα εκεί. Διέσχισα τα Κουφέσια και έφτασα στα σύνορα του Κάνταλη που είναι ο κύριος όγκος του ποταμιού. Εκεί συγκέντρωσα και πάλι τις δυνάμεις μου και την προσεκτικότητά μου και προχώρησα.

Ο πάσσαλος και η αστραπή ήταν τα δύο σωτήρια μέσα για μένα κείνο το βραδύ σε κείνο το αγριεμένο και φουσκωμένο ποτάμι. Προχώρησα σιγά-σιγά και προσεκτικά, γιατί η επιφάνεια ήταν μία, αλλά κατά διαστήματα είχε ρεύματα με ορμή που, αν το νερό ξεπερνούσε τη μέση, δεν είναι δυνατόν να αντισταθείς στο ρεύμα, θα σε τραβήξει και δεν έχεις από πουθενά να πιαστείς. Δεν υπάρχουν εκεί δεντράκια, ούτε βάτοι ούτε τίποτα, μόνο η πανύψηλη Λεύκα στέκει όρθια μέσα στα ορμητικά θολά νερά.

Πολλές φορές αναγκάστηκα να γυρίσω και πίσω για να ξαναψάξω, πιο πάνω ή πιο κάτω, για να βρω κάτι καλύτερο, γι' αυτό, για να περάσω αυτήν την απόσταση πε-

Η διαδρομή της απόδρασης (απεικόνιση του συγγραφέα).

ρίπου 300-400 μέτρα, έκανα περισσότερο από μια ώρα.

Εκεί πράγματι απελπίστηκα, κουράστηκα, κρύωσα και φοβήθηκα. Ήταν κάτι πολύ επικίνδυνο και παράτολμο από πολλές απόψεις. Όμως σιγά-σιγά προχώρησα και βγήκα στην άλλη άκρη, ακριβώς λίγο πιο κάτω από το χωράφι μας, τη Θεοδώρα που τα λέγαμε αυτά τα χωράφια, δηλαδή στη Θεοδώρα του Μίχου Ντάγκα, σύνορο με μας.

Όταν βγήκα εκεί που δεν είχε πια πολλά νερά, μόνο λάσπες είχε, και γύρισα το κεφάλι μου πίσω, και κοίταξα με την αστραπή το ποτάμι που κυλούσε κάτω με ορμή και μούγκριζε, είπα στον εαυτό μου: «Μα πώς πέρασα εγώ από κει μέσα και τώρα βρίσκομαι εδώ και πατάω στέρεα; Κι' όμως δεν ονειρεύομαι, είναι πραγματικότητα.»

Τώρα εδώ, πριν προχωρήσω, πρέπει να περιγράψω κάπως την διαμόρφωση του κάμπου μας για να δικαιολογήσω ορισμένες ονομασίες που αναφέρω, όπως Θεοδώρα και άλλα. Το ποτάμι αυτό, το ονομαζόμενο Παύλα, που μπαίνει στον κάμπο μας λίγο πιο πάνω από το χωριό μας, όταν φτάνει στο χωριό μας, μετά από ένα μεγάλο κύκλο που κάνει, αγγίζει το απέναντι βουνό, εκεί πάλι παίρνει μια άλλη κατεύθυνση ημιοριζόντια και προχωράει προς το απέναντι βουνό, αλλά όχι πολύ κοντά στο βουνό. Εκεί γυρίζει κάτω και φθάνει στη θάλασσα, στο κενό της Κέρκυρας.

Από το χωριό μας μέχρι εκεί που γυρίζει κάτω, μέσα σε αυτήν την απόσταση, είχαμε κάνει σούδες ή χαντάκια που τα λέγαμε, που ξεκινούσαν από το ποτάμι με πολύ ευθεία γραμμή διασχίζοντας τον κάμπο μέχρι τέρμα στο δάσος το μεγάλο, το Ψαθί. Αυτά τα χαντάκια ήταν κατά κανονικήν απόσταση και σχηματίζανε τεράστιες λωρίδες χωραφιών που ποτιζόνταν το καλοκαίρι με νερό αυτού του ποταμιού. Σ' αυτές τις λωρίδες, οι παππούδες είχαν βάλει ονομασίες στην κάθε μια, όπου είναι κατά σειράν που πέρασα: Κλόγκερι της μέσης, Κουφέσια, Κάνταλε, Σκαρτσόχε, Θεοδώρα, Κήπερε, Μπούντο, Στρέτε, Φωλιέ. Αυτές είναι οι ονομασίες μέχρι στην άκρη του απέναντι

βουνού που είναι η Φωλιέ(Φωλιά).

Και τώρα ας ξανάρθουμε στην άκρη του χωραφιού του Μίχου Ντάγκα, εκεί που κατάλαβα πως ο κίνδυνος από το ποτάμι πέρασε. Αφού τέλειωσαν οι σκέψεις περί κίνδυνου, προχώρησα λίγο πιο πάνω και μπήκα στο χωράφι, στη Θοδώρα με την ψευδαίσθηση πως πατούσα σε δικό μου χώρο, και για αποχαιρετισμό, όπου εκεί είχα δουλέψει από μικρός μαζί με τον θείον μου και είχαμε φάει πολλές φορές στον ίσκιο του δέντρου που υπήρχε στην άκρη του κάθε χωραφιού. Ειλικρινώς τα αποχαιρέτησα, σε όποιο χωράφι δικό μας που πάτησα, τα αποχαιρέτησα με συγκίνηση. Βαδίζοντας μέσα από το χωράφι αυτό μέχρι στο γόνα στη λάσπη, ξαναπήγε το μυαλό μου στο χωριό και προσπαθούσα να μαντέψω τι μπορεί να κάνει τώρα ο Γκιολέκας στους δικούς μου, στους συγγενείς μου, φίλους, και σε όλο το χωριό. Κατέληξα να συμπεραίνω πως πρέπει να γίνονται πολλές πιέσεις και ίσως να κρατήσουν και πολλές ημέρες, λόγω της κακοκαιρίας που ήταν αδύνατον να πιστέψουν πως εγώ θα έχω φύγει εκείνη τη βραδιά για την Ελλάδα, ούτως ώστε θα είναι εδώ κάπου και θα γυρεύει επαφή για ντουφέκι και φαΐ.

Βαδίζοντας με αυτές τις σκέψεις, έφτασα στο Μπούντο, ακριβώς απέναντι από το χωράφι μας, τη Θοδώρα. Εκεί ακριβώς, καμιά 50αριά μέτρα πιο πέρα, υπήρχε μια κονοπίτσα μεγάλη σαν δέντρο. Πήγα εκεί και ακούμπησα την πλάτη μου απάνω, και στάθηκα να σκεφτώ και πάλι τις λεπτομέρειες του σχολείου. Εκεί σκέφτηκα ένα άλλο σχέδιο, μήπως μπορούσα και προσφέρω κάτι στους δικούς μου, για να μην τους ταλαιπωρήσουν πολύ. Εκεί πιο κάτω, τέλος του Μπούντου, είναι ένα άλλο χωράφι που το λέγαμε Γκονέ ε Νάκες (Goneja e Naqes), όπου ήταν δύο μαντριά με αγελάδες και οι τσομπάνηδες ήταν χωριανοί μου. Αυτοί το πρωί θα βγάζανε τις αγελάδες να τις βοσκήσουν, όπου θα περάσουν, είπα, οπωσδήποτε από δω.

Μαζί μου, στη τσέπη του σακακιού μου απέξω στο πέτο, είχα τυχαία ένα μπλοκάκι μικρό και ένα μολύβι πολύ μι-

κρό. Έβγαλα το μπλοκ και το μολύβι και έγραψα: «Mos shtrëngoni asnjë, ika për në Greqi.» Μην πιέζετε κανέναν, έφυγα για την Ελλάδα. Μετά έβγαλα το σακάκι, έβγαλα και το γελέκο, έβαλα το χαρτάκι αυτό σε μια τσέπη του γελέκου μου, μετά το κρέμασα στην κονοπίτσα, σε κλαρί για να φαίνεται από μακριά. Κατά την γνώμη μου, που οπωσδήποτε το πρωί θα περάσουν οι τσομπάνηδες χωριανοί μου από κει, αφού θα το ιδούνε ένα γελέκο εδώ κρεμασμένο, οπωσδήποτε θα ρθουν να δουν τι είναι, και φυσικά θα βάλουν και το χέρι στην τσέπη, όπου θα βρούνε το χαρτί, θα διαβάσουν, θα ιδούνε και από κάτω το όνομα μου, και θα καταλάβουν πως κάτι συνέβη.

Έτσι και έγινε. Τέλος πάντων, εγώ το κρέμασα το γελέκο εκεί στην κονοπίτσα, το χάιδεψα λίγο με το χέρι μου για αποχαιρετισμό, σαν ήταν κάτι το εμψυχο και νοητικό, και απομακρύνθηκα προς το βουνό.

Πέρασα το Μπούντο, πήγα στο Στρέτε, πέρασα και το παλιό ποτάμι στο Στόγκες και πήγα στο τελευταίο λουρί χωραφιού, στο Φολιέ που ακουμπά στο βουνό. Εκεί στάθηκα και πάλι ακουμπισμένος σ' ένα κορμό δέντρου για να σκεφτώ τα καινούργια μέτρα που έπρεπε να πάρω, γιατί εδώ τελειώνει ο κάμπος με το ποτάμι και αρχινάει μια καινούργια περιπέτεια με το βουνό αυτό.

-41-

Η τελευταία περιπέτεια στο βουνό

Αφού, καθώς είπα, τελείωσε ο κάμπος και πλησίασα το βουνό, πρέπει τώρα να σκεφτώ καινούργια σχέδια και άλλα μέτρα, γιατί και εδώ υπάρχουν άλλου είδους κίνδυνοι. Πρώτα σκέφτηκα πως από το μονοπάτι, που ξέρω πως υπάρχει στο Παλιοκαλιά, δεν πρέπει να περάσω, γιατί το είχα μάθει, πως υπάρχει 99% ενέδρα. Πρέπει να διαλέξω ή πιο πάνω προς το Κούκο ή πιο κάτω προς το Κέμπα

ε Στρέμπερ (Këmba e Shtrembër). Από πάνω είναι πάρα πολύ γκρεμός και πάρα πολύ δασώδες, είναι αδύνατον να περάσει άνθρωπος ούτε μέρα, όχι νύχτα με τόσο σκοτάδι.

Πήρα απόφαση να περάσω πιο κάτω στο Κέμπα ε Στρέμπερ (Στραβό Ποδάρι). Προχώρησα, μπήκα στο δάσος και άρχισα να σκαρφαλώνω στον ανήφορο μέσα σε χαράδρες και πυκνό δάσος από δέντρα και βάτα. Περπάταγα και δεν μπορούσα να ανεβώ πολύ, διότι αναγκαζόμουν να κόψω τότε αριστερά, τότε δεξιά για να βρω διέξοδο από τα εμπόδια, τα πολύ δύσκολα, και επιπλέον να είμαι και ξυπόλυτος που τις πατούνες μου δεν τις ένιωθα καθόλου, είχανε μουδιάσει από τα χτυπήματα και από τα τρυπηματά. Εκεί, για να βγω στην κορυφή, πάλεψα παραπάνω από δύο ώρες. Με πολύ μεγάλη δυσκολία βγήκα απάνω, αφού ήρθα σε σημείο να γυρίσω πίσω και να πάω πιο κάτω, να αρχίσω άλλη ανάβαση, και δεν το έκανα, γιατί θα έχανα ώρες και φοβόμουν μην με πιάσει η μέρα.

Καμιά φορά βγήκα απάνω, όπου το βουνό είναι με πιο αραιά δέντρα και με πολύ μικρό ανήφορο και μαλακό. Εκεί σταμάτησα πάλι για να καθορίσω πού άκρη είναι τα σύνορα, όπου γίνονται περιπολίες. Εδώ τώρα χρειάζεται προσοχή, γιατί η περιπολία περνάει τακτικά, αλλά οπωσδήποτε ακατά, και ήμουν σίγουρος πως ακόμα δεν τους έχουν ειδοποιήσει για το συμβάν. Στο πέρασμα η περιπολία που πρέπει να αποτελείτε από δύο στρατιώτες ή θα κουβεντιάζουν μεταξύ τους ή θα ακούγονται τα βήματα τους, γι' αυτό χρειάζεται προσοχή, και στημένο αφτί, μάτι ανοιχτό, αθόρυβο περπάτημα, αυτό το έχω εξασφαλισμένο, γιατί είμαι ξυπόλητος, μόνο να μην τρίβομαι σε κλαριά. Με αυτές τις σκέψεις, με αυτά τα μέτρα προχώρησα καμιά διακοσαριά μέτρα και βρήκα ένα φράχτη χαμηλό από παλιούρια (driza). Χωρίς πασσάλους και άκρη μονοπατάκι που δείχνουν πως εδώ είναι το σύνορο και από δω περνά η περιπολία.

Σκυφτός και σβέλτα πέρασα και απομακρύνθηκα. Πήγα πιο πέρα, καμιά εκατοστή μέτρα, και κάθισα σε μια

πέτρα, και κοίταζα τα φώτα της Κέρκυρας. Ήμουν σίγουρος πως πατούσα σε ελληνικό έδαφος. Εκεί που ήμουν ήταν τέλεια γυμνό, χωρίς δέντρα, με χορταράκια και ψηλές πετρίτσες και, αραιά, κάνα βραχάκι σαν μισοβάρελο, όπως αυτό που καθόμουν. Η κακοκαιρία είχε σταματήσει και τα σύννεφα ήταν αραιά. Το φεγγάρι είχε βγει και ήταν κά-μποσο ψηλά, όμως έφεγγε καλά. Εγώ όμως, τώρα που κάθισα στην πέτρα, άρχισα να κρυώνω, γιατί ήμουν βρεγμένος. Και τα ποδάκια κάτω, οι πατούνες που βάδιζα τόσες ώρες ξιπόλητος σε νερά, σε λάσπες, σε αγκάθια και σε πέτρες, με πονούσαν τρομερά. Σκέφτηκα πως κάπου εκεί σ' αυτήν την ευθεία, στην άκρη της θάλασσας, στη θέση Φτελιά, πρέπει να είναι οι βλάχοι, και πρέπει να είναι και γνωστοί, γιατί, μέχρι πριν λίγα χρόνια, έρχονταν ταχτικά στο χωριό μας και γνωριζόνταν με όλο το χωριό.

Μόλις τελείωσα και αυτές τις σκέψεις είπα: «Πρέπει να σηκωθώ, γιατί και η ώρα περνάει, που πρέπει να είναι πολύ περασμένα μεσάνυχτα, πρέπει να μην χάσω ώρα.»

Και παρέα το σωτήρα μου τον πάσαλο σηκώθηκα και προχώρησα τον κατήφορο. Μόλις προχώρησα καμία εκατοστή μέτρα, πάλι νάτο και με πήρανε μυρουδιά τα σκυλιά των κοπαδιών των βλάχων που είχανε γιατάκι πιο πέρα.

Αφού με πήρανε μυρουδιά, ξεκινήσανε 5-6 σκυλιά από τα μαντριά κατευθείαν γαβγίζοντας προς τα πάνω μου. Μόλις τ' άκουσα είπα: «Να το, τη γλιτώσαμε μέχρι εδώ και τώρα θα πάμε από σκυλιά.», γιατί ξέρω πως τα σκυλιά των βλάχων δεν αντιμετωπίζονται εύκολα με ξύλο και με πέτρες, μόνο με ντουφέκι. Αμέσως σκέφτηκα πως τα σκυλιά, όσο άγρια κι' αν είναι, άμα πέσεις κάτω και δεν μιλάς και δεν κουνιέσαι, δεν σε πλησιάζουν, και αμέσως έπεσα κάτω. Πράγματι, ήρθανε κοντά μου, με φέρανε μια βόλτα γαβγίζοντας, και δεν με πλησίασανε. Εγώ τα κοίταζα ακίνητος και αμίλητος που ήταν κάτι σκυλιά σαν μικρά γαϊδουράκια.

Οι τσομπάνηδες, που ήταν στα μαντριά των προβάτων,

αφού άκουσαν και είδαν τα σκυλιά πως κάτι αντιληφτήκανε εκεί κοντά, και βέβαια άνθρωπο, φοβούμενοι μην είναι Αλβανοί και πάνε να τους πάρουν τα πρόβατα, τρέξαν να πάνε πιο κάτω που ήταν τα κονάκια με τους πολλούς βλάχους, να τους πουν και να πάρουν τα ντουφέκια τους που είχαν όλοι, για να αντιμετωπίσουν ενδεχομένως την επιδρομή των Αλβανών. Έτσι και έγινε, σηκώθηκαν όλοι οι βλάχοι και πιάσανε θέσεις.

Εγώ τώρα εκεί πεσμένος και παλεύω με τα σκυλιά, αλλά ευτυχώς δεν μείνανε και πολύ κοντά μου. Αφού είδαν πως δεν κινήθηκα, έφυγαν για τα μαντριά μετά από δεκαριά λεπτά περίπου. Αφού απομακρυνθήκαν τα σκυλιά, σηκώθηκα και προχώρησα πιο αριστερά και στον κατήφορο προς την θάλασσα, χωρίς βέβαια να ξέρω τι είχαν ετοιμάσει οι βλάχοι. Προχώρησα στον κατήφορο, σ' αυτή τη γυμνή πλαγιά και, καμιά φορά, βλέπω καπνό. Αμέσως σταμάτησα, γιατί κατάλαβα πως εκεί κοντά είναι τα κονάκια των βλάχων. Κάθισα σε μια πέτρα και φώναξα: εεέη! Μου απαντήσανε από κάτω: «Τι είστε εσείς;». Αλβανικά βέβαια, γιατί οι βλάχοι ξέρουνε τρεις γλώσσες: τα βλάχικα, τα ελληνικά και τα αλβανικά άπταιστα.

«Άνθρωπος είμαι.», τους απάντησα. «Πόσοι είστε;», μου είπαν. «Μοναχός είμαι.», τους είπα. «Τι γυρεύεις εδώ τέτοια ώρα;», μου είπαν. «Από μεγάλη ανάγκη.», τους είπα. «Προσέξτε,», μου είπαν, «γιατί είστε περικυκλωμένοι, μην κινηθείτε!» «Καλά.», τους είπα. «Λες αλήθεια πως είσαι μοναχός σου;», μου είπαν. «Ναι, τους είπα, είμαι μοναχός μου.» «Τότες», μου είπαν, «ρίξε το ντουφέκι κάτω, αν έχεις, και έλα σιγά-σιγά προς τα κάτω» «Καλά.», τους είπα.

Άφησα τον πάσαλο κάτω και προχώρησα στον κατήφορο σιγά-σιγά. Έφτασα κάτω σ' ένα ίσωμα και είδα πως ήμουν περικυκλωμένος από πολλούς βλάχους με στραμμένες τις κάνες των ντουφεκιών τους απάνω μου. Σιγά-σιγά με πλησιάσανε τέλεια κοντά και με είδανε σε τι χάλια ήμουν. Ήρθε ένας, ο πιο γέρος κοντά μου και με ρώ-

τησε από πού είμαι και ποιος είμαι. Του είπα: «Είμαι από το Μουρσί, είμαι ο γιος του Σωτήρη Στεφάνου που είναι πεθαμένος από προπολεμικά, ανιψιός του Φάνη Στεφάνου και εγγονός του Λιώλη Στεφάνου.». «Τι λες, μωρέ παιδί μου!», μου είπε. Και μετά μου είπε να πάμε μέσα να τα πούμε. Προχωρήσαμε όλοι μαζί και μπήκαμε σε ένα πολύ μεγάλο στρογγυλό καλύβι με ξύλα και με χόρτα σκεπασμένο. Βάλανε ξύλα στη φωτιά και καθίσανε κοντά μου για να ακούσουν τι μου συνέβη και βρέθηκα εκεί.

Τους τα είπα εν περιλήψει και μείνανε με το στόμα ανοιχτό, και τους βλαστημούσανε σε όλες τις γλώσσες. Τηγανίσανε και αβγά και τυρί, μου βάλανε και εφάγα. Τρώγοντας, κουβεντιάζοντας τους είπα: «Τώρα τι θα γίνει με μένα, θα μπορέσω να πάω στην Κέοικουρα,» «Όχι», μου είπαν, «γιατί δεν υπάρχει μέσον, αλλά έχουμε εντολή από την Κυβέρνηση, αν τυχόν και έρθει κανείς από μέσα, από την Αλβανία, να τον συνοδεύουμε μέχρι στη Σαγιαάδα, όπου υπάρχει σταθμός χωροφυλακής, για να τον παραδώσουμε.» «Καλά», τους είπα, «αλλά πρέπει να ξεκινήσουμε το γρηγορότερον, γιατί σύμφωνα με τους υπολογισμούς που κάνω εγώ, μέχρι το πρωί θα έχουν δυναμώσει τα φυλάκια, και το σύνορο θα φρουρείτε δυνατά. Απάνω στον Άγιο Θεόδωρο, το ξέρω πολύ καλά, το σύνορο πλησιάζει πολύ την θάλασσα και, αν βάλουν εκεί ένα οπλοπολυβόλο, είναι αδύνατον να περάσουμε.»

«Αφού είναι έτσι», μου είπαν, «να φύγουμε.» Ετοιμάστηκε ένας βλάχος και, αφού τους χαιρέτησα και τους ευχαρίστησα, ξεκινήσαμε. Από τη Φτελιά, παραλία, ο βλάχος μπροστά με το ντουφέκι και εγώ πίσω ξυπόλυτος, μέχρι το πρωί, πριν βγει ο ήλιος, φτάσαμε στη Σαγιαάδα, όχι απάνω στο χωριό, στο βουνό, αλλά κάτω στο σκάλωμα που υπήρχε σταθμός χωροφυλακής. Εκεί με παρέδωσε ο βλάχος, σύμφωνα με την εντολή που είχανε, χαιρετηθήκαμε και έφυγε αμέσως. Πέσανε εκεί και με κοιτάζανε με απορία σε αυτά τα χάλια που ήμουν πολίτες και χωροφυλακή. Μετά με πήρανε μέσα στο σταθμό και μου δώσαμε

ψωμί άσπρο και κονσέρβα, και έφαγα καλά.

Σύμφωνα με την εντολή που είχαν και οι χωροφύλακες, σε λίγο με βάλανε σ' ένα στρατιωτικό φορηγό αυτοκίνητο και με πήγανε στις Φιλιάτες και με παραδώσανε στη διοίκηση της χωροφυλακής.

-42-

Η τελευταία φάση της δραπέτευσής μου

Τώρα, εδώ στις Φιλιάτες που με παράδωσαν χωρίς να με ρωτήσουν τίποτα, μου έκανε εντύπωση όχι καλή. Αργότερα όμως, μετά από λίγες ώρες, τους δικαιολόγησα, όταν είδα κάτι ύποπτες κινήσεις από στρατιώτες που άφησαν να εννοηθεί πως κάτι δεν πάει καλά στην Ελλάδα, και γι' αυτό είχαν δίκιο να τα περάσουν όλα για ύποπτα, ώσπου να τα ξεκαθαρίσουν. Ήταν η εποχή τότες, το Μάρτη του 1947, που έβραζε ο ανταρτοπόλεμος στην Ήπειρο.

Με πήρανε και με πήγανε σ' ένα δωμάτιο, κλείσανε την πόρτα και μου φέρανε όμως φαΐ και έφαγα. Το απόγευμα με βγάλανε έξω στην αυλή, ο καιρός ήταν καλός και κάθισα αρκετή ώρα στον ήλιο, σκεπτόμενος τη νύχτα την περασμένη και περιμένοντας την συνέχεια εδώ που ήρθα, στη Ελλάδα. Νύχτωσε το βράδυ αυτό, το πρώτο στην Ελλάδα, στις 10 Μαρτίου του 1947. Με πήγανε και πάλι μέσα και κοιμήθηκα χωρίς καμιά σημασία, ούτε στάση εχθρική, αλλά ούτε και φιλική, μια στάση τέτοια που την είχε δημιουργήσει η κατάσταση. Την άλλη μέρα, το πρωί, με βάλανε σ' ένα μεγάλο αυτοκίνητο, στην καρότσα, και μαζί με άλλα πολλά αυτοκίνητα φτάσαμε αργά στα Γιάννενα, όπου και με πήγανε στην VIII μοιραρχία και με παραδώσανε εκεί στο γραφείο του Α2.

Και τώρα ας πω και κάτι, το τι έγινε στο χωριό, όπως τα έμαθα αργότερα από αυτουνούς που ήρθαν: τα εξαδέλφια μου, την αδερφή μου, και πολλούς άλλους.

Αφού η νύχτα αυτή, η 9η προς την 10η Μαρτίου του 1947, πέρασε όπως τα γράφω και παραπάνω, ξημέρωσε το πρωί η άλλη μέρα, η Δευτέρα, 10 Μαρτίου του 1947. Τα σύνορα ήταν πιασμένα με όσες εφεδρικές δυνάμεις υπήρχαν εκεί γύρω στην περιφέρεια και με όλους τους βλάχους που υπήρχαν μέσα από τ' αλβανικά σύνορα με τα σκυλιά τους. Άλλοι ψάχνανε στο χωριό και άλλοι γύρω από το χωριό. Αυτή η δουλεία κράτησε περίπου 1 εβδομάδα. Εγώ ήμουν στα Γιάννενα και αυτοί ψάχνανε παντού. Έψαχναν, γιατί ο Γκιολέκας ήταν αδύνατον να πιστέψει πως ήταν δυνατόν άνθρωπος εκείνη τη βραδιά, με τόση κακοκαιρία και τόσο φουσκωμένο το ποτάμι, να περάσει από την άλλη μεριά ζωντανός. Ο θείος και η μάνα μου ψάχνανε κάτω στον κάμπο μήπως με βρούνε πουθενά πνιγμένο. Ο Γκιολέκας πέταγε κουβέντες για να τα μάθουνε οι δικοί μου πως τη μια με βρήκανε πνιγμένο και με θάψανε επί τόπου και την άλλη πως με σκοτώσανε στα σύνορα και με θάψανε επί τόπου, τους έδειξε και τ' άρβυλά μου για να πιστέψουν.

Μετά από κάμποσες ημερες όπου έληξε αυτή η δουλειά, ο Γκιολέκας από το κακό του δεν ξαναφάνηκε, ή τον μεταθέσανε κάπου αλλού για τιμωρία που του έφυγα από τα χέρια. Το πήρε για μεγάλη προσβολή, ούτε ξαναφάνηκε και ούτε έμαθα τίποτα γι' αυτόν τον άνθρωπο ακόμα τι απογίνηκε.

Και τώρα ας έρθουμε πάλι στα Γιάννενα. Εκεί, στην VIII μοιραρχία, ήρθε ένας από το Δέλβινο (πολύ λυπάμαι που δε θυμάμαι το όνομα του) που ήξερε πολύ καλά και τα αλβανικά και τα ελληνικά για να με ρωτήσει. Αυτός ήταν ένας λεπτός, ξανθός και λίγο σπανός. Καθόμαστε σ' ένα γραφείο πολυτελέστατο, και ήταν και άλλοι πολλοί αξιωματικοί, και μεγάλοι σε βαθμό. Αρχίσανε οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις, και οι μεταφράσεις στους αξιωματικούς. Αυτή η δουλεία κράτησε πολλές ώρες. Τους τα είπα όσο μπορούσα πιο απλά αυτά που πέρασα και έμειναν με το στόμα ανοιχτό.

Και πιο πολύ αυτός που ήταν από το Δέλβινο, όταν του είπα τα ονόματα των ιδιαίτερων πατριωτών του που θα τους ήξερε πολύ καλά και από παιδιά, όπως τον Εντίπ Τσούτση, τον Θωμά Τζίτζιο, τον Αχιλλέα Πάντο, τον Χουσέν Χότζα, και άλλους. Μετά, κατά σειράν, τους είπα και για τις υπογραφές που μας πήρανε, για τις πλαστές κατηγορίες για τους Έλληνες που φτιάξανε. Απόρεσαν με τη πανουργία τους, και μου είπαν πως αυτή η επιτροπή επρόκειτο να περάσει από δω, από τα Γιάννενα, για να πάει στην Αλβανία. Η επιτροπή αυτή αποτελούνταν από Έλληνες, Αλβανούς, Γιουγκοσλάβους και Βουλγάρους, για να εξετάσουν τα σύνορα μην τυχόν και κάνει κανείς παραβιάσεις εις βάρος του γείτονά του.

Μετά μου είπαν: «Θα πας να του τα πεις του Αλβανού αντιπροσώπου αυτά που μας λες εμάς;» Τους είπα: «Ναι, θα πάω να του τα πω με όλες τις λεπτομέρειες ενώπιον των άλλων μελών της επιτροπής.» «Και αν σου πει, να έρθεις να μας τα αποδείξεις επί τόπου, θα πας;» «Ναι», τους είπα, «θα πάω, και στο χωριό να τους τα αποδείξω με τα ονόματα και ημερομηνίες.» «Όσο για την ασφάλεια ζωής, θα είσαι με την επιτροπή και δεν θα μπορέσουν να σε αγγίξουν.» «Σύμφωνος», τους είπα. «Σύμφωνοι», μου είπαν και σηκώθηκαν. «Δεν θα απομακρυνθείς», μου είπαν, «και θα πρέπει να ξέρομε κάθε ώρα και στιγμή πού είσαι, όταν θα ρθουν, για να σε βρούμε.»

Κατεβήκαμε, και πήγαμε και μου δώσανε ένα ζευγάρι άρβυλα, μια κουβέρτα, ένα πάπλωμα, και 100 δρχ. Επί πλέον μου είπαν που θέλω να καταλήξω για να μου δώσουν τα εισιτήρια. Τους είπα για την Κέρκυρα. Και μου δώσανε τα εισιτήρια μέχρι την Ηγουμενίτσα με αυτοκίνητο και από κει με καράβι για την Κέρκυρα. Αυτοί ήταν όλοι η προίκα μου, οι 100 δρχ τότε, θυμάμαι, ήταν γερές. Τα πήραμε αυτά και με πήγανε σ' ένα σπιτάκι να μείνω, γιατί έπρεπε να περιμένω την Βαλκανική Επιτροπή, όπως είπαμε, να ρθει στα Γιάννενα, όπου θα περνούσε από κει για να πάνε στην Αλβανία, και εγώ θα έβγαινα να του τα

πω του Αλβανού αντιπροσώπου αυτά που είχαν ετοιμάσει πλαστά.

Κανονίσαμε να με βρουνε ό,τι ώρα θέλανε στο κάστρο απάνω, πίσω από το τζαμί ή στο σπίτι. Μετά πήγα και έβγαλα μια φωτογραφία όπως ήμουν έτσι, ξυπόλυτος, εκεί στο μεγάλο πλάτανο, όπως κατεβαίνεις από την πλατεία για το κάστρο, αριστερά. Αυτή την φωτογραφία πολύ την αγαπώ και θα πρέπει να την κάνω κάδρο. Θυμάμαι που πήγαινα και έπαιρνα ψωμί και τυρί ή ψωμί και χαλβά και πήγαινα στο κάστρο ψηλά, πίσω από το τζαμί, και έτρωγα εκεί και σκεφτόμουν τα περασμένα, και ονειρευόμουν μια σύντομη μέρα να γυρίσω πίσω με μια ελληνική σημαία στα χέρια. Τι όμορφα που τα ταίριαζα με την φαντασία μου. Έβλεπα τον παππού μου, τη μάνα μου, τον θείο μου, και όλους τους συγγενείς, και όλους τους χωριανούς να με δεχθύνε και να με αγκαλιάζουν με δάκρυα χαράς. Όμως ήταν φαντασία, που έμεινε για πάντα φαντασία, και αυτοί που θα με αγκαλιάζανε με δάκρυα χαράς φύγανε από την ζωή πικραμένοι και παραπονεμένοι, τους σκέπασε το χώμα για πάντα.

Τι κρίμα! τι κρίμα! τι κρίμα! Τι αδικία! τι αδικία! τι αδικία!

Εκεί στα Γιάννενα έμεινα κάμποσες ημέρες και πήγαινα τουλάχιστον μια φορά την ημέρα στην μοιραρχία να ρωτήσω για την επιτροπή, και μετά πήγαινα στο κάστρο.

Μετά από λίγες ημέρες που ξαναπήγα, μου είπαν πως η επιτροπή αυτή ήρθαν μέχρι έξω από τα Γιάννενα και γυρίσανε ή μάλλον διαλύθηκε, γιατί οι Αλβανοί τους ειδοποίησαν πως δεν θα τους δεχθούν να μπούνε στα σύνορά τους. Ίσως να σκεφτήκανε πως εγώ θα είπα γι' αυτές τις πλαστές κατηγορίες, και για να μην εκτεθούν περισσότερο, δεν τους δεχθήκανε καθόλου.

Τώρα για μένα δε μένει τίποτα άλλο παρά να ετοιμαστώ για την Κέρκυρα και ο Θεός βοηθός, για την συνέχεια της ζωής. Και με την ετοιμασία μου για την Κέρκυρα πρέπει να γράψω και την λέξιν: ΤΕΛΟΣ

Τώρα που έγραψα την λέξιν ΤΕΛΟΣ, και έβαλα κάτω το στυλό κ' έκλεισα το βιβλίο αυτό, αισθάνομαι μια απέραντη ανακούφιση. Ναι, ανακούφιση, χαρά και ικανοποίηση. Ανακούφιση, γιατί, όλα αυτά που έγραψα, τα χα συνεχώς στο μυαλό μου, στην καρδιά μου, στην ψυχή μου, και στην γλώσσα μου σαν μια λέξη και σαν μια ταινία που τα βλέπα και τ' άκουγα συνέχεια. Τα χα σαν ένα βάρος μεγάλο που με κούραζε και έπρεπε κάπου να το κουμπήσω για να ξεκουρασθεί η ψυχή μου και να ανακουφισθεί η καρδιά μου. Αυτό το υπέρογκο βάρος όμως για μένα είναι και πάρα πολύ πολύτιμο.

Είναι ένας θησαυρός που δεν έπρεπε και δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να χαθεί, πρέπει να υπάρχει και για μένα και μετά από μένα. Όχι μόνο γιατί είναι μια τρομερή περιπέτειά μου, αλλά γιατί είναι και μια ζωντανή απόδειξη για όλους τους συμπατριώτες μου, τους Βορειοηπειρώτες. Είναι μνημείο.

Και αν σου πει κάποιος: «Θανάση, ό,τι γυρεύεις θα το έχεις, τι θα του γύρευες;» Τι θα του γύρευα νομίζετε; Τίποτα το ακατόρθωτο, για να πάω στο φεγγάρι με το γάιδαρο καβάλα; Όχι, κάτι το απλό, και κάτι το εφικτό. Κάτι που μου τραβάει η ψυχή μου. Θα του έλεγα: «Θέλω, να είναι καλοκαίρι και όχι χειμώνας, ένα εισιτήριο με αεροπλάνο Σάμο-Γιάννενα, ένα εισιτήριο Γιάννενα-Σιαγιάδα με αυτοκίνητο. Από κει να περπατήσω ελεύθερος παραλιακώς από εκεί που ήρθα, να φτάσω στην Φτελιά που ήταν οι βλάχοι, να ανεβώ το βουνό, να κατεβώ στον κάμπο, να περάσω ακριβώς από κει που πέρασα στις 9 Μαρτίου του 1947 και να φτάσω κάτω από το παράθυρο του σχολείου που σαλτάρισα. Εκεί να μου φέρουν μια σκάλα να ανεβώ στο παράθυρο να μπω στο γραφείο αυτό του δασκάλου, να γυρίσω τους θαλάμους του σχολείου, και μετά να βγω

στην αυλή και από κει να περάσω μέσα από το χωριό και να φτάσω στο σπίτι μου.

Στο σπίτι αυτό που άφησα 10 ανθρώπους και τώρα έμεινε μόνο μια γριά, η θεία μου, όπου την έχουν πετάξει στην αποθήκη και μένει μοναχή της. Να πάω να μείνω και εγώ ένα βράδυ μαζί της εκεί, μέσα στην αποθήκη, και όλη τη νύχτα να κουβεντιάζομε και να κλαίμε. Ναι, να κλαίμε όλη τη νύχτα, αλλά με πόρτα κλειστή, γιατί, αν μας δει κανείς να κλαίμε, θα χαίρεται και θα γελάει με τα δάκρυστά μας.

Μετά ένα ταξίδι στην Αλβανία για να πάω να συναντήσω τον Αχιλλέα Πάντο και τον Γκιουλέκα (αν ζούνε βέβαια).

Μόνο αυτά γυρεύει η ψυχή μου και η καρδιά μου, η λογική μου, γιατί είναι και ένας κρίκος που συνδέει την ιστορία της Βορείου Ηπείρου από τις αρχές του αιώνα μας και μέχρι σήμερα. Αυτό το σήμερα θα υπάρχει και θα ισχύει μέχρι στο τέλος των μαρτυριών μας, μέχρι που να αναγνωρισθούν οι θυσίες μας, τα δικαιώματά μας.

Πρέπει να υπάρχει γιατί το απαιτούν οι ψυχές των γονέων μας και παππούδων μας. Όλοι αυτοί οι βασανισμένοι άνθρωποι που την τελευταία ώρα το άφησαν σαν παράκληση σε όλους μας: να μην ξεχνάμε πότε πως είμαστε Βορειοηπειρώτες και όταν θα ρθει η άγια ημέρα που θα κυματίσει η ελληνική σημαία να πάμε στο νεκροταφείο να το φωνάξομε για να αναπαυτούν και να αγαλλιάσουν οι ψυχές τους.

Το ακούμπησα όμως αυτό εδώ, με κούρασε πάρα πολύ, γιατί έπρεπε να γυρίσω πίσω και να πάω να ζήσω, όσο μπορούσα με πιο πολλές λεπτομέρειες όλα τα συμβάντα. Κουράστηκα, το μολογώ, μέχρι που και ιδρώνα και δάκρυζα πολλές φορές και ανατρίχιαζα. Έπαθα ψυχολογική υπερκόπωση, άλλα τώρα ανακουφίστηκα και χάρηκα πολύ που εξασφάλισα αυτό το θησαυρό. (Τουλάχιστον για μένα είναι θησαυρός).

Τώρα τι μου μένει άλλο; Να κάτι που ζητάνε η ψυχή

μου, η κάρδια μου και η λογική μου. Όχι απλώς τα ζητάνε άλλα τα γυρεύουνε επίμονα, γιατί καίγονται από δίψα, από πάθος. Ν' αξιωθώ να πραγματοποιηθούν τα όνειρά μας, δηλαδή να ελευθερωθούμε. Θα πάρω το δρόμο βήμα προς βήμα από εκεί που ήρθα να φτάσω έως το παράθυρο του σχολείου. Θα βάλω μια σκάλα ν' ανεβώ από το παράθυρο αυτό να μπω μέσα στο σχολειό. Να φέρνω μια βόλτα μέσα και να βγω στην αυλή. Να περπατήσω πολύ σιγά μέσα στο χωριό μου μέχρι να φτάσω στο σπίτι μου. Να μπω μέσα στην αυλή μου και μέσα στο σπίτι μου. Να χαϊδέω τους τοίχους, να τα φιλώ και να φωνάζω τους ανθρώπους που άφησα εκεί μέσα, έναν-έναν. Να καθίσω παντού και να κλάψω πολύ. Μετά να πάω στο νεκροταφείο, να ανέβω στη σκεπή της εκκλησίας (αν θα υπάσχει) και να φωνάξω τα ονόματα των πεθαμένων μου δυνατά και να τους πω: «Στο σπίτι μας κυματίζει η ελληνική σημαία και σ' όλη τη Βόρειο Ήπειρο.» Μόνο αυτό θέλω, αλλά πότε; Ωρα είναι να συνέλθω και να βαδίσω στην πραγματικότητα.

Επίλογος

Τώρα που το διάβασες, και είδες πολλά με τα μάτια της φαντασίας σου, πρέπει να σκεφτείς πως τέτοια συμβάντα υπήρχαν πάρα πολλά και πολύ πιο τραγικά ακόμα. Τα πάρα πολλά και τα τραγικότερα ήταν αυτά που δεν μπόρεσαν όπως εγώ να δραπετεύσουν από τον τάφο, άλλα τους σκέπασε το χώμα. Από αυτό το συμβάν πρέπει κανείς να βγάλει επιπλέον και πολιτικά και ιστορικά συμπεράσματα. Μόνο έτσι θα ζήσει κανείς κοντά σ' αυτό το λαό και θα δει ολοφάνερα ποιοι βοήθησαν να πάθουν αυτά που έπαθαν. Βοήθησαν να περάσω εγώ και πολλοί άλλοι αυτά που περάσαμε. Βοήθησαν να σκεπάσει πάρα πολλούς το χώμα, και το χειρότερο που βοήθησαν να φτιάξουν ένα τεράστιο σιδερένιο τάφο και να είναι μέσα όλοι οι υπόλοιποι νεκροί που περπατούσαν, 45 χρόνια νεκροί που περπατούσαν.

Κι' όμως αυτοί που βοήθησαν γι' αυτό το λαό που είχαν σκοπό να κάνουν τα ίδια και στην Ελλάδα, σήμερα καμαρώνουν χωρίς να βγει κανείς να τους τα ψάλει. Απορώ γιατί; Πιστεύω πως φτάνουν μόνο αυτά για να εφοδιαστείτε με όπλα εναντίον τους.

Δεν θυμάμαι αν το έχω γράψει μέσα στο βιβλίο ή όχι, γι' αυτό το γράφω εδώ κάτω που νομίζω πως είναι αλήθεια. Το παράθυρο αυτό που δραπέτευσα τ' ονόμασα: όρθιος τάφος, γιατί για τους δικούς μου πέθανα και δεν τους ξαναείδα ούτε με ξαναείδαν. Αλλά και πάλι: παράδεισος, γιατί έφυγα από μια κόλαση.

Αυτό θα πει:

Τρεις φορές να με πιάσουν

Στον τάφο να με πλησιάσουν

Και όμως να μην προφτάσουν

Με χώμα να με σκεπάσουν.

Από τα χέρια να τους γλιστρήσω

Χωρίς να τους υπολογίσω

Και τη ζωή μου να συνεχίσω.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ, ΚΑΡΛΟΒΑΣΙ 1984

Η φωνή της μάνας μου

Έφυγα απ' τη ζωή πικραμένη
με πολύ σπαραγμό στην καρδιά μου,
γιατί η ξενιτιά η καταραμένη
μου πήρε μακριά τα παιδιά μου.

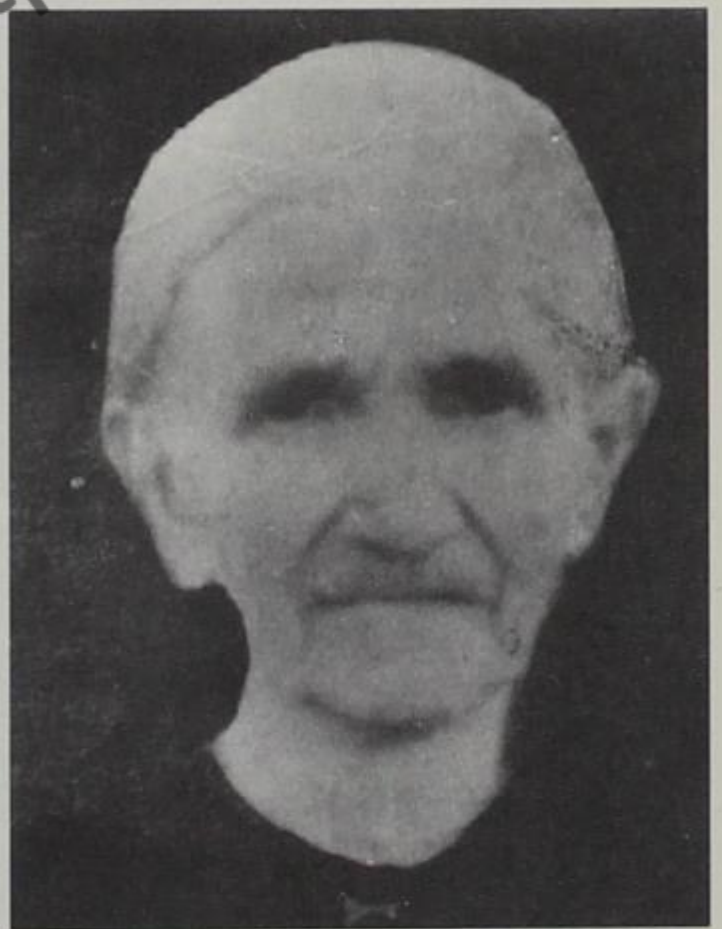
Έμεινα με τα χέρια απλωμένα
Θεούς και ανθρώπους να παρακαλάω.
Συνάντησα μάτια και αφτιά κλεισμένα,
αδιαφόρησαν όταν τους είπα πονάω.

Όλοι οι δρόμοι ήταν κλεισμένοι
όσο είχα την αναπνοή μου.
Τώρα που η φωτογραφία μου μένει
ήρθα παρέα στο παιδί μου.

Η ψυχή της μάνας μου

Το σώμα μου μαρτύρησε
μα χάρηκε η ψυχή μου
Γιατί από σίγουρο θάνατο
γλίτωσε το παιδί μου.

Η χαρούμενη ψυχή μου
κατοικεί εδώ μαζί σας.
Μαζί σας κι η ευχή μου
για όλη τη ζωή σας.

Η μάνα μου
Ελένη Στεφάνου.
Έφυγα 9 Μαρτίου 1947,
πέθανε 5 Μαρτίου 1979,
32 χρόνια παρά 4 μέρες.

Μεσολόγγι 1950. Δεξιά
ο συγγραφέας στρατιώτης.

Επάνω, από αριστερά,
χορεύουν ο Αθ. Στεφάνου,
ο Λάζο Γκερμπούρας και
ο Ηλίας Τσέρος.

Κάτω ο συγγραφέας
στην πόρτα του καφενείου,
με την πινακίδα
"ΒΟΡΕΙΟΣ ΗΉΨΙΡΟΣ"
στο οποίο εργάστηκε για εικο-
σιπέντε χρόνια (από το 1954).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πώς αισθάνομαι	4
Τρία όνειρα-τρία μυστήρια	5
Πρόλογος.....	10
Εισαγωγή.....	13
1-Η δολοφονία του Ηλία και του Δήμου Ντάγκα.....	15
2-Η μοιραία δεσμίδα	22
3-Απρίλης έως τον Αύγουστο 1944	24
4-Αύγουστος 1944- η μεγάλη παγίδα	26
5-Η βραδιά ετοιμασίας για τα βουνά	30
6-Η πορεία προς τη μεγάλη φάκα	41
7-Η υποδοχή μας	42
8-Η αναδιοργάνωση της 19ης ταξιαρχίας	44
9-Οι κινήσεις της ταξιαρχία μας	48
10-Η πρώτη πόλις που μπήκαμε	54
11-Η 99% απόπειρα εναντίον μου και 1% τυχαίο περιστατικό	56
12-Οι καινούργιες μου σκέψεις.....	57
13-Αναχώρηση από το Δέλβινο	58
14-Αναχώρηση για Αυλώνα- Φίερη.....	60
15-Το ξεκίνημα για μια εμπιστευτική αποστολή στη Μουζεκιά	68
16-Η συνέχεια στη Φίερη	72
17-Αναχώρηση για το Ελμπασάνι.....	74
18- Η τελική απόφασή μας	76
19- Ξαφνική μεταφορά μου στην πόλη μέσα	77
20-Στις 12 του Μαΐου 1945 η σύλληψή μου.....	78
21-Ένα μυστήριο όνειρο που μου έδωσε θάρρος	85
22-Η αμνηστία που ισχυριζόμουν με σφαίρα στην καρδιά	87
23-Με συλλάβανε ξανά	95
24-Μεταφορά εις την παλαιά φυλακή των Τιράνων.....	97
25-Απόφαση της μάνας μου να ρθει να με ιδεί στη φυλακή.....	101
26-Σχέδιο απόδρασης από τη φυλακή	104
27-Ξαφνικά σύλληψη του διευθυντού της φυλακής	106
28-Απόδραση των δυο μελλοθάνατων μυστηριωδώς	107
29- Άλλο σχέδιο δραπετεύσεως	109
30- Το δικαστήριο.....	111
31-Η αμνηστία	112
32-Η ζωή στη μονάδα μου στο Δυρράχιον.....	114
33-Αναχώρηση από Δυρράχιον για Τίρανα.....	117
34-Ήρθε το απολυτήριο	117
35-Με το απολυτήριο στη τζέπη έφτασα στο χωριό μου	119
36-Η ζωή συνεχίζεται μετ' εμποδίων στο χωριό.....	121
37-Προετοιμασία για τη Βαλκανική Επιτροπή	127
38-9 Μαρτίου Ημέρα πολύ μαύρη και πολύ δύσκολη Ένα τέλος και μιαν αρχή.....	129
39-Η σύλληψή μου και άλλων δύο.....	133
40-Η δραπέτευσή μου	137
41-Η τελευταία περιπέτεια στο βουνό	150
42-Η τελευταία φάση της δραπέτευσής μου	155
43- Επίλογος	162

Εταιρεία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΑΘ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ
ΔΡΑΠΕΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΑΦΟ
ΤΡΕΙΣ ΦΟΡΕΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
& ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ έντυπον.
ΤΥΠΩΘΗΚΕ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΤΗΝ ΛΥΧΝΙΑ ΤΟΝ
ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2009
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΟΡΘΜΟΣ.
ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ
Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ε. ΠΑΝΤΟΥΛΑΣ.

ISBN: 978-960-98004-3-3

© Αθανάσιος Στεφάνου & Θ. Παντούλας

εξώφυλλο: Ελένη Αποστόλου

εκδόσεις πορθμός

Μ. Κακαρά 23, Χαλκίδα 34100, τηλ.: 22210 62626

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: εκδόσεις Αρμός

Μαυροκορδάτου 11, Αθήνα 10678

τηλ.: 210 3304196 & 3830604

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του έργου ή τμημάτων του.

Τα λόγια μου είναι φτωχά μπροστά στο φυσικό μεγαλείο του αυτοδίδακτου, του απόφοιτου στη φιλοσοφία της ζωής. Μπροστά στη δύναμη της εικόνας, της περιγραφής, του καλλιτεχνικού μέτρου που ξέρει να ξεχωρίζει την ουσία από τα όσα παίρνει ο άνεμος ή το ασίγαστο ρέμα.

Πέρα από μίση και πάθη η ματιά του πονεμένου ανθρώπου - δημιουργού αγγίζει γεγονότα και πρόσωπα της Βορείου Ηπείρου, τα περισσότερα πεθαμένα, με μια ζωογόνα πνοή υπέρβασης και αγάπης που μόνο το αιώνιο γνωρίζει.

Στον καιρό της βίαιης αλλαγής, 1944-1947, που σπέρνονταν ιδέες πετώντας κεφάλια σαν άχρηστα βλαβερά αντικείμενα, σε συνεπαίρνει η αλληλεγγύη των ανθρώπων μας: ο γιατρός από τη Γέρμα με το μυστικό αλφάβητο στα βιβλία του κόμματος και τα κλειδιά μέσα στο ψωμί που πασχίζει να βοηθήσει τον κρατούμενο συγχωριανό του να δραστηρεύσει, ο ανθυπασπιστής του λαϊκού στρατού από το Μουρσί όπου δέχεται και συντροφεύει την μητέρα που διέσχισε μια ερημιά δρόμο ολομόναχη ως τα Τίρανα για να δει πέντε λεπτά το γιο της στα κρατητήρια, οι Σκοντράνοι όπου γλίτωσαν από το εκτελεστικό απόσπασμα το νεαρό νοσοκόμο από το νότο, ο Ζαφείρης από τα Ριζιά που έσπασε την караβάνα του για να είναι μαζί με τον μόλις αποφυλακισμένο συμπατριώτη φαντάρο, κι άλλοι...

Κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο, με αυτοσεβασμό και ανησυχία για τον τόπο του και το λαό του, αλλά καθένα, που τον ενδιαφέρει η ανθρώπινη μοίρα, το βιβλίο αυτό - μαρτυρία κι αφύπνιση, έχει πολλά να διδάξει. Έχω την αίσθηση πως διαθέτει το μυστικό της ζωντανής ύπαρξης που ανασαίνει και κινείται πλάι σου και δεν μπορείς να την αγνοήσεις. Αν το αρχίσεις, δύσκολα το αφήνεις από το χέρι.

Μεπαιθεψε η ανορθογραφία του, καθώς λέει ο ίδιος, αφήνοντας άθιχτο τον τρόπο αφήγησης με τις ιδιαιτερότητες που είναι και το χάρισμά του. Τελικά νιώθω την πικρή χαρά του γιου που συναντάει, ύστερα από αιώνες χωρισμού, τον ξεχασμένο από Θεούς κι Ανθρώπους, βασανισμένο, αλλά αγέρωχο και περήφανο, αντάξιο σεβασμού και εκτίμησης, πατέρα. Τον ευχαριστώ.

Οφείλω να αναφέρω ιδιαίτερα την αμέριστη φροντίδα του φίλου μου Βαγγέλη Καραθάνου, που με γνώρισε με το συγγραφέα κι επέμεινε να βρει το βιβλίο το δρόμο για το φως και τους ανθρώπους.

Φώτος Ν. Κυριαζάτης - Λαζατινός